

ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ МОЛИЯ ВА ИҚТИСОДИ ТОҶИКИСТОН

ВБД: 336.71.078.3

Бо ҳуқуқи дастнавис

ОЛИМОВ УМЕДЧОН МАҲМАДШОЕВИЧ

**ҲОЛАТИ МУОСИР ВА ДУРНАМОИ РУШДИ НИЗОМИ БОНКИИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои иқтисодӣ аз рӯйи
иҳтисоси: 08.00.07 – Молия, муомилоти пулӣ ва қарз

Роҳбари илмӣ:

доктори илмҳои иқтисодӣ, дотсент
Содиқов Метархон Соқибекевич

Душанбе – 2024

МУНДАРИҶА

НОМГЀИ ИХТИСОРАҶО ВА АЛОМАТҶОИ ШАРТЀ.....	3
МУҚАДДИМА.....	4
БОБИ 1. ҶАНБАҶОИ ИЛМИИ ТАШАККУЛЀБЀ ВА РУШДИ НИЗОМИ БОНКЀ.....	12
1.1. МасъалаҶои назариявӣи ташаққулёбии низоми бонкӣ.....	12
1.2. Махсусияти рушди низоми бонкӣ дар шароити бозор.....	25
1.3. Таҷрибаи ташкил ва рушди низоми бонкии кишварҶои хориҷӣ.....	39
БОБИ 2. ҶОЛАТИ МУОСИР ВА ТАҶЛИЛИ НИЗОМИ БОНКИИ ҶУМҶУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	56
2.1. Таҳлили рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	56
2.2. Шароит ва омилҶои муайянқунандаи рушди низоми бонкии кишвар.....	76
2.3. Нақши низоми бонкӣ дар рушди иқтисодиёти кишвар.....	92
БОБИ 3. ТАКМИЛИ НИЗОМИ БОНКЀ ДАР ШАРОИТИ МУОСИРИ РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛЀ.....	106
3.1. СамтҶои афзалиятноки рушди низоми бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	106
3.2. Ташаққули стратегияи рушди низоми бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	119
3.3. РоҳҶои баланд бардоштани самаранокии низоми бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	134
Хулоса.....	148
Рӯйхати адабиёти истифодашуда.....	152
Феҳристи интишороти довталаб оид ба мавзуи диссертатсия.....	171

НОМГҶҲИ ИХТИСОРАҶО ВА АЛОМАТҶОИ ШАРТӢ

БМТ – Бонки миллии Тоҷикистон
ВМ– Вазорати молия
ҶТ – Ҷумҳурии Тоҷикистон
БДА ҶТ – Бонки давлатии амонатгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон
ХБА – Хазионаи байналхалқии асбор
БОР – Бонки Осиёгии Рушд
БУ– Бонки Умумичаҳонӣ
БАТР– Бонки Аврупоии Таҷдид ва Рушд
БИР– Бонки Ислонии Рушд
ШДБХ– Шурои шарикии давлат ва бахши хусусӣ
НТҶ– Ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ
ВМКБ- Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон
ҶСП – Ҷамъияти саҳомии пӯшида
ҶСК – Ҷамъияти саҳомии кушода
ҶДММ – ҷамъияти дорои масъулияташ маҳдуд;
ИДМ – Иттиҳоди Давлатҳои Мустиқил
ИҶШС – Иттиҳоди Ҷамоҳири Шӯравии Сотсиалистӣ
КВД БССТ – Корхонаи воҳиди давлатии Бонки саноату содироти Тоҷикистон
ФҚХ – Фонди қарзии хурд
ММД – Маҷмуи маҳсулоти дохилӣ
МММ-Маҷмуи маҳсулоти миллий
ААИ- Андоз аз арзиши иловашуда
НСХ– Нуқтаи савдо ва хизматрасонӣ
СМР– Стратегияи милли рушд барои то соли 2030
СММ – Созмони Милали Муттаҳид
ИМА – Иёлоти Муттаҳидаи Амрико
ИА – Иттиҳоди Аврупо;
ТАҚХ – ташкилоти амонатии қарзии хурд;
ФР – Федератсияи Россия
ССХМ – субъектҳои соҳибкории Зур два миёна
ТМХ – ташкилотҳои маблағгузории хурд
мар. – маротиба
б.ф. – банди фоизӣ
млн – миллион

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Дар шароити рушди муносибатҳои молиявӣ, низоми бонкӣ яке аз қувваҳои пешбарандаи рушди фаъолияти иқтисодии ҳар як кишвар ба шумор меравад. Истифодаи оқилона ва самарабахши механизми низоми бонкӣ дар фаъолияти хоҷагидорӣ заминаи мустаҳками молиявӣ мегузорад, ки барои рушди муносибатҳои молиявӣ, рушди дигар муассисаҳои молиявӣ ғайримолиявӣ ва умуман барои таъмин намудани рушди босуботи иқтисодӣ шароити мусоид фароҳам меорад.

Ғайр аз он, таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки бидуни низоми бонкӣ ба таври мукамал ташкили бозор бо фаъолияти муосири иқтисодӣ сохтан ғайри имкон мебошад, зеро низоми бонкӣ ташкилкунандаи ҷараёнҳои молиявӣ, маблағгузори иқтисодиёти миллӣ, қарздиҳӣ ба субъектҳои бозор, татбиқкунандаи хизматрасониҳои молиявӣ ва суғурта, хариду фурӯши коғазҳои қиматнок ва дигар амалиётҳои, ки барои рушди муосири иқтисоди миллию бозори шароит фароҳам меоранд, арзёбӣ мегардад.

Бо назардошти мавқеи марказӣ дар баҳши молияву иқтисод доштаниш, низоми бонкӣ дар шароити рушди бозор мавқеи авалиндарача дорад, зеро рушди инфрасохтор ва самаранокии он муайянкунандаи сохтори иқтисодиёти бозоргонӣ маҳсуб меёбад.

Барои ташаккули баҳши муосири бонкӣ ва самаранокии он бояд ҳарчи зудтар таъғиротҳо дар бозор васеъ омукта шаванд ва дар ин замина таъмини рушди босуботи иқтисодиёти кишвар амалӣ гардад. Чунин рушди тамоюлҳо аз мо талаб менамоянд, ки дар миқёси фарогири муносибатҳои иқтисодию иҷтимоӣ нақши соҳаи бонкиро мустаҳкам намоем ва инчунин бо мақсади мутобиқ кардани муассисҳои бонкӣ бо шартҳои марҳилаи нави ташаккул шаклҳои ташкилии идоракунии замина фароҳам оварем.¹

¹ Ниг.: Якубов М.М. Ташаккули механизми иҷтимоию иқтисодӣ механизми системаи самарабахши подош ва ҳавасмандии кормандони баҳши бонкӣ: дис. ... канд. экон. наук.— Душанбе, 2018. — С 10.

Имрӯз дар шароити номуайянии рушди иқтисодиёти ҷаҳон ва бӯҳронҳои молиявӣ дар кишвар сатҳи пасти маблағгузори бахши воқеии иқтисодиёт ба назар мерасад. Аз ин рӯ, дар шароити ислохот ва азнавсозии иқтисодиёт ташкили системаи устувори бонкӣ дар кишвар яке аз вазифаҳои аввалиндараҷа ва афзалиятноки сиёсати иқтисодии давлат ба ҳисоб меравад.

Баррасии масъалаҳои рушди низоми бонкӣ ва мукаммалгардонии механизмҳои он дар шароити кунунӣ аҳамияти махсус пайдо кардаанд, ки сабаби интиҳоби мавзӯи таҳқиқоти рисола гардиданд.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Бунёди таҳқиқоти низоми бонкӣ дар қорҳои илмии муҳаққиқони хориҷи, аз ҷумла: Ҷ.М. Кейнс, М. Фридман, К. Макконнелл, С. Брю, Г. Хаббард, Ҷ. Тейлор, И. Фишер, Ҷ. Тобин, Ҷ. Стиглиц ва дигарон баррасӣ гардидаанд.

Ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии ин мавзӯ дар қорҳои илмӣ ва амалии олимони муосири рус Л.И. Абалкин, С.Н. Третьякова, И.В. Шевченко, А.В. Фролов, А.С. Васильева, М.Н. Кузнецова, И.В. Ларионов, О.И. Лаврушин, Б.С. Моргоев, К.Р. Тагирбеков, В.М. Усоскин ва бисёре аз дигарон омӯхта ва инъикос гардидаанд.

Баъзе аз масъалаҳои рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қорҳои илмии олимони ватанӣ ба монанди Р.К. Раҳимова, Т.Н. Назарова, Ш. Раҳимзода, З.С. Султонова, Б. Шарипов, У.С. Хикматова, Ш.Қ. Хайрзода, Б.М. Ҷӯраев, С.С. Аскарова ва дигарон инъикос ёфтаанд.

Аммо, сарфи назар аз баррасии натиҷаҳои илмии таҳқиқоти ин олимони ҷанбаҳои алоҳидаи рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шакли пурра омӯхта нашудаанд ва ҳамаи ин асос гардид, ки мундариҷа, мақсад, вазифаҳо ва аҳамияти рисолаи илмиро муайян намоем.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва мавзӯҳои илмӣ. Қори диссертатсионӣ дар доираи Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 (БМР 2021-2025), Стратегияи сиёсати пулию қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021- 2025, инчунин барномаи қорҳои илмӣ-таҳқиқотии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди

Тоҷикистон, аз ҷумла барои солҳои 2021-2025 дар мавзӯи «Мушкилоти тақмили ҷанбаҳои институтсионалии рушди низоми бонкӣ», № 4 аз 31 декабри соли 2020 анҷом дода шудааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот асосноккунии илмиву коркарди тавсияҳои амалӣ барои беҳтар намудани низоми бонкии ҚТ ва таъмини рушди устувори иқтисодиёти миллӣ дар шароити рушди иқтисодиёти бозоргонӣ ба шумор меравад.

Вазифаҳои таҳқиқот.

- муайян намудани ҷанбаҳои назариявӣ ва методологии ташаккул ва рушди низоми бонкӣ дар шароити муосир;
- ошкор намудани хусусиятҳои ташаккули низоми бонкӣ ва таҷрибаи ташкили рушди низомҳои бонкии кишварҳои хориҷӣ;
- арзёбии ҳолати муосири низоми бонкии кишвар ва инчунин шароит ва омилҳое, ки рушди бахши бонкиро муайян месозанд;
- муайян намудани нақш ва мақоми низоми бонкӣ дар рушди иқтисодиёти кишвар;
- ошкор намудани самаранокии фаъолияти бонкӣ ва пешниҳоди роҳҳои мукамалсозии низоми бонкӣ дар шароити рушди иқтисодиёти муосири кишвар;

Объекти тадқиқот низоми бонкӣ ҳамчун муҳимтарин механизми ташкилии низоми молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон баромад мекунад.

Мавзӯи таҳқиқот маҷмӯи муносибатҳои иқтисодие, ки фаъолият ва рушди низоми бонкии кишварро дар шароити рушди муносибатҳои бозорӣ таъмин менамояд.

Фарзияи таҳқиқот. Ташаккули низоми муосири бонкӣ дар ҷумҳурӣ ҳамчун ҷузъи муҳимтарини низоми молиявии кишвар имкон медиҳад, ки дар фаъолияти хоҷагидорӣ кишвар рушди устувори молиявӣ таъмин карда шуда, барои ҳалли масъалаҳои муосири низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон,

шароитҳо ва омилҳое, ки ба рушди бахши низоми бонкӣ дар иқтисоди бозаргонӣ таъсир мерасонанд мусоидат кунад.

Асосҳои назариявии таҳқиқот. Асосҳои назариявии тадқиқот дар таҳияи ҷанбаҳои назариявии низоми бонкӣ, ошкор намудани хусусиятҳои фаъолияти бонкӣ ва муқаррароти методологии ташаккули низоми муосири бонкӣ, фароҳам овардани шароит барои рушди устувори низоми бонкӣ ва ошкор намудани инкишофи минбаъдаи он ифода ёфтааст.

Асосҳои методологии таҳқиқот. Усулҳои тадқиқотие, ки дар назарияи муносибатҳои молиявӣ ва бонкӣ, назарияи бонкдорӣ, таҳлили системавии низоми бонкӣ ва таҳлили муқоисавӣ истифода мешаванд, барои фаъолияти хоҷагидорӣ аҳамияти калон доранд. Истифодаи ин усулҳо имкон дод, ки мавқеи бонкҳо дар низоми муносибатҳои иқтисодӣ муайян карда, афзалиятҳо ва манфиатҳои иқтисодии кишвар дар шароити рушди низоми бонкӣ аз ҷиҳати илмӣ асоснок карда шаванд.

Сарчашмаи иттилоот, маълумоти оморӣ ва таҳлили Бонки миллии Тоҷикистон, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, маводи таҳлили ташкилотҳои байналмилалӣ, монографияҳо ва қорҳои илмӣ олимони ватанӣ ва хориҷӣ оид ба омӯзиши масъалаҳои ташаккули низоми муосири бонкӣ ба шумор мераванд.

Пойгоҳи таҳқиқот. Таҳқиқоти илмӣ дар кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон дар давоми солҳои 2018-2024 иҷро шудааст.

Навгони илмӣ дар таҳқиқоти рисола таҳияи самтҳои асосии рушди низоми бонкиро дар шароити муосири рушди иқтисодиёти миллий дар бар мегирад.

Натиҷаҳои таҳқиқот, ки дорои унсурҳои навоари илмӣ мебошанд ҷунинанд:

- асосҳои умумии эволюсияи назариявии фаъолияти бонкӣ, ҷанбаҳои назариявӣ ва методологии ташаккул ва рушди низоми бонкӣ дар шароити муосир ошкор гардидаанд.

- хусусиятҳои ташаккули низоми бонкӣ дар шароити рушди иқтисодиёти миллӣ ва таҷрибаи ташкили рушди низоми бонкии кишварҳои хориҷӣ ошкор ва омӯхта шудаанд;

- ҳолати муосири низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон, шароитҳо ва омилҳои, ки ба рушди баҳши низоми бонкӣ дар шароити муосири иқтисоди бозаргонӣ таъсир мерасонанд, муайян шудаанд;

- нақш ва мақоми низоми бонкӣ ҳамчун механизми муҳимтарини ташкили низоми молиявии рушди фаъолияти иқтисодиёти кишвар арзёбӣ карда шуд;

- тавсияҳо оиди такмилдиҳии низоми бонкӣ ва роҳҳои баланд бардоштани самаранокии низоми бонкӣ дар шароити рушди иқтисодиёти кишвар коркард карда шуд.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

- маҷмуи ҷанбаҳои назариявӣ ва методологии ташаккул ва рушди низоми бонкӣ дар кишвар;

- хусусиятҳои ташаккули низоми бонкӣ ва таҷрибаи ташкили рушди низомҳои бонкии кишварҳои хориҷӣ;

- арзёбии ҳолати муосири низоми бонкии кишвар ва омилҳои таъсиррасон ба рушди баҳши бонкӣ;

- нақш ва мақоми низоми бонкӣ дар рушди иқтисодиёти кишвар;

- самаранокии фаъолияти бонкӣ ва роҳҳои мукамалсозии низоми бонкӣ дар шароити муосир;

Аҳамияти назарияи таҳқиқот аз таҳлили амиқи низоми бонкии кишвар иборат аст. Хулосаҳои баровардашуда ва пешниҳодҳо таҳқиқоти мавҷударо дар соҳаи фаъолияти молиявӣ, инкишоф ва пурра месозанд ва метавонанд дар заминаи назариявии рушди сиёсати молиявӣ иқтисодии давлат, ки барои баланд бардоштани самаранокии низоми бонкӣ, дар шароити муосири рушди иқтисодиёти миллӣ равона карда шудааст, саҳме дошта бошанд.

Аҳамияти амалии таҳқиқот. Хулосаҳо, пешниҳодҳо ва тавсияҳо ба ташаккули фондҳои илмӣ, барои таҳлили фаъолияти молиявӣ инчунин барои

ҳолат ва дурнамои рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат хоҳанд кард. Инчунин маводҳои таҳқиқоти роҳбар ва мутахассисони соҳаи фаъолияти молиявӣ бо бозомӯзии мутахассисони роҳбар ва мутахассисони соҳаи фаъолияти молиявӣ бонкдорӣ истифода кард. Истифодаи маводҳои таҳқиқотӣ инчунин дар чараҳои таълим дар таълими курсҳои “Кори бонкӣ”, “Бозори молиявӣ” ва “Муомилоти пулӣ ва қарз” ба нафъи кор мебошад.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот. Эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқотро корҳои илмӣ-таҳлилии муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ, тарзу усулҳои таҳқиқот, коркарди дурусти базаи маълумоти кофӣ оморӣ, тафсир ва арзёбии асосҳои натиҷаҳои бадастомада, инъикоси натиҷаҳои таҳқиқотон дар нашрияҳои илмӣ муаллиф, маърузаҳо дар конференсияҳои байналмилалӣ, ҷумҳуриявӣ асос ёфтааст.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзӯи диссертатсия ба бандҳои зерини шиносномаи феҳристи ихтисосҳои КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи ихтисоси 08.00.07 – Молия, муомилоти пулӣ ва қарз мувофиқат мекунад: 10.1. Ташаккули системаи бонкӣ ва инфрасохтори он дар шароити иқтисоди бозорӣ; 10.2. Проблемаҳои таъмини заминаи ниҳодии тараққиёти бахши бонкӣ ва робитаи он бо БМТ; 10.5. Устувории системаи бонкии ҚТ ва стратегияи рушди он; 10.7. Баланд бардоштани самаранокии фаъолияти бонкҳо бо иштироки давлат, бонкҳо бо иштироки хориҷӣ, инчунин бонкҳои минтақавӣ; 10.18. Проблемаҳои мувофиқсозии ташаккул ва инкишофи системаи бонкии ҚТ. 10.21. Захираҳои бонкӣ ва ташкилкунӣ онҳо. Сиёсати бонкӣ дар соҳаи ҷалби воситаҳо. Муаммоҳои истифодаи самараноки захираҳои бонкӣ.

Саҳми шахсии унвонҷӯй. Ҳамаи марҳилаҳои тавсиявӣ банақшагирии рисола бо иштироки бевоситаи муаллиф, ба монанди интихоби мавзӯ, асосноккунӣ ва аҳамият, мақсад ва вазифаҳои тадқиқот гузаронида шуданд. Муаллиф таҳия ва санҷиши муқаррароти методологиро оид ба беҳтар намудани фаъолияти бахши бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҷамъоварӣ ва таҳлили

маълумотҳо, нишондиҳандаҳои асосии низоми бонкӣ ва бозори молиявиро анҷом дод.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Муқаррарот ва натиҷаҳои асосии таҳқиқоти қори диссертатсионӣ дар конфронсҳои илмӣ амалии байналмилалӣ, ҷумҳуриявӣ дар солҳои 2018-2024 маъруза ва тасдиқ гардидаанд.

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Натиҷаҳои асосии таҳқиқот дар 7 мақолаи илмӣ бо ҳаҷми умумии 4,0 ҷ.ҷ., аз ҷумла 3 мақола дар нашрияҳои тақризшавандаи ҚОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷоп расонидааст.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Рисола аз муқаддима, се боб, ҳашт зербоб, хулоса ва тавсияҳо, рӯйхати адабиёт ва мақолаҳои муаллиф оид ба мавзӯи таҳқиқот иборат аст. Ҳаҷми умумии қор 171 саҳифа, аз ҷумла 19 ҷадвал, 4 диаграмма ва 2 расм ташкил медиҳад. Рӯйхати адабиёти истифодашуда 176 номгӯйро дар бар мегирад.

Қисми асосии таҳқиқот

Дар муқаддима мубрамиёт ва аҳамияти илмӣ масъалаҳои барассишаванда асоснок шуда, ҳадафҳо, объект ва предмети тадқиқот муайян гардида, нуқтаҳои навгонии илмӣ, аҳамияти назариявӣ ва амалии натиҷаҳои илмӣ бадастомада асоснок гардида, маълумот дар бораи тасвиб ва интишороти муаллифи қори диссертатсионӣ оварда шудааст.

Дар боби якум «Ҷанбаҳои илмӣ ташаккули ва рушди низоми бонкӣ» масъалаҳои назариявии ташаккули низоми бонкӣ, махсусияти рушди низоми бонкӣ дар шароити бозор баррасӣ гардида, инчунин таҷрибаи ташкил ва рушди низоми бонкии кишварҳои хориҷӣ дар амалии ҷаҳонӣ омӯхта шудааст.

Дар боби дуюм «Ҳолати муосир ва таҳлили низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон» рушди низоми бонкии кишвар таҳлил гашта, шароит ва омилҳои муайянкунандаи рушди низоми бонкии кишвар ошкор гардидааст, инчунин, дар

боби мазкур нақши низоми бонкӣ дар рушди иқтисодиёти миллӣ нишон дода шудааст.

Дар боби сеюм “Такмили низоми бонкӣ дар шароити муосири рушди иқтисодиёти миллӣ” самтҳои афзалиятноки рушди низоми бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ошкор гардида, масъалаҳои ташаккули стратегияи рушди низоми бонкӣ дар кишвар баррасӣ гардидааст. Инчунин дар ин боб роҳҳои баланд бардоштани самаранокии низоми бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дода шудааст.

БОБИ 1.

ҶАНБАҲОИ ИЛМИИ ТАШАККУЛЁБӢ ВА РУШДИ НИЗОМИ БОНКӢ

1.1. Масъалаҳои назариявии ташаккулёбии низоми бонкӣ

Дар шароити инкишофи иқтисодиёти бозаргонӣ дар кишвар мисли дигар мамлакатҳо дар сохтори фаъолияти хоҷагидорӣ ва тақмили муносибатҳои ҷамъиятӣ дигаргуниҳои ҷиддӣ ба амал меоянд. Дар чунин шароит таҳлили масъалаҳои илмӣ назариявӣ ва амалии тараққиёти низоми бонкӣ ҳамчун муҳимтарин баҳши хоҷагии халқ зарур дониста мешавад. Аз ин рӯ, имрӯз яке аз проблемаҳои марказии сиёсати иқтисодии муосири кишвар ташаккули низоми самараноки бонкӣ ҳамчун неруи пешбарандаи рушди муносибатҳои истеҳсолӣ ба ҳисоб меравад.

Омӯзиши фаъолияти амалии низоми бонкии кишварҳои ҷаҳон имкон медиҳад ҳулосаҳои умумие ба даст орем, ки он барои рушди фаъолгардонии сиёсати молиявӣ ва проблемаҳои актуалии иқтисоди муосир муҳим мебошанд.

Низоми бонкӣ ҷузъи системаи иқтисодии миллӣ арзёбӣ мегардад ва дар иқтисодиёти ҳар як кишвар нақши муҳим дошта, дар низоми муносибатҳои иқтисодӣ яке аз қувваҳои ҳаракатдиҳанда маҳсуб меёбад. Ин бо вазифаҳо ва таъсири он ба дигар соҳаҳои ҳаёти иқтисодӣ муайян карда мешавад. Дар баробари ин, ҳар гуна мушкилот ва душвориҳои фаъолияти баҳши бонкӣ метавонад ба фаъолияти ҷамаи иштирокчиёни бозор таъсир расонад.

Масалан, ҷамоҳангсозии гардиши пули нақд мувофиқи талаботи иқтисоди миллӣ, идоракунии талабот ва пешниҳоди пул, ки бо иштироки фаъолонани низоми бонкӣ ба даст оварда шудааст, метавонад номутавозунии байни талабот ва талаботи умумии бавучудомадаро безарар созад ва ба муҳити иқтисоди миллӣ таъсири мусбат расонад.²

² Ларионова И.В. Стабильность банковской системы в условиях переходной экономики: дис. ... д-ра экон. наук. – Москва, 2001. – С. 4.

Қайд кардан зарур аст, ки мушкилоти рушди фаъолияти бонкҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то ҳол ба таври кофӣ омӯхта нашудааст ва барои омӯзиши ҳамаҷонибаи ин масъала олимони иқтисодшинос ба масъалаи нави фаъолияти самараноки бахши бонкӣ дар шароити имрӯзаи номуайянӣ рӯ ба рӯ мешаванд.

Аз нуқтаи назари таҳқиқоти назариявӣ барои муайянсозии моҳияти иқтисодии бахши бонкӣ ҳамчун ҷузъи муҳимтарини фаъолияти иқтисодӣ бояд ба таърихи пайдоиш ва инкишофи бонкҳо дар марҳилаҳои гуногуни рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ таваҷҷуҳ кард.

Шиносоӣ бо адабиёти иқтисодӣ нишон медиҳад, ки сарфи назар аз таҳқиқоти сершумори соҳаи фаъолияти бонкӣ, олимони ба як тафсири умумии мафҳуми “бонк” наомадаанд. Мафҳум ва моҳияти иқтисодии бонкро олимони гуногун ба тарзҳои мухталиф шарҳ медиҳанд. Таълимот ва нуқтаи назари олимони хориҷӣ оид ба моҳият ва ташаккули бонк дар расми 1.1 нишон дода шудааст.

Таълимоти иқтисодии бонк дар илми иқтисодии хориҷӣ
Бонк ҳамчун миёнараи молиявӣ (G. Daly, G. Benston, C., Smith, T. Campbell, W. Kracaw, C. Sealey) Бонк ҳамчун миёнарав байни нигоҳдорон ва истифодабарандагони сармоя дар бозори молиявӣ. Нақши макроиқтисодии (функсияи трансформатсионӣ) бонкро дар байни ҳамаи муассисаҳои молиявӣ муайян мекунад. Дар сатҳи микро бонк як муассисаест, ки барои табдил додани маблағҳо ба сармоягузoron дар шароити рушди соҳаи иттилоот хидматҳои молиявӣ мерасонад.
Бонк ҳамчун мултипликатори рушди иқтисодӣ (S. King, D. Hodgman) Бонк тавассути мултипликатори пасандозҳо ба афзоиши ҳаҷми пул ва фаъолияти соҳибкорӣ таъсир расонида, ба рушди иқтисодӣ мусоидат мекунад. Нақши пешбаранда ба зиммаи эмитент гузошта мешавад, ки ба шарофати он бонкҳо бар хилофи дигар миёнаравҳои молиявӣ, гардиши пули нақдро худашон ташкил карда метавонанд.
Бонк ҳамчун портфели маҳсули молиявӣ ва хизматрасонӣ (F. Edwards, J. Wood, T. Havrilesky, R. Schweitzer). Бонк муассиса буда, портфели маҳсулот ва хизматрасониҳои бонкиро ташкил медиҳад ва мувофиқи қонунҳои умумии назарияи фирма амал карда, кӯшиш мекунад, ки харочотро ба ҳадди ақал кам ва портфели хизматрасониро оптимизатсия кунад.

Бонк ҳамчун истехсолкунандаи иттилоот (F. Allen, S. Bhattacharya., P. Pfeiderer, R. Ramakrishnan, A.Thakor). Бонк маълумотро дар бораи фирмаҳое, ки захираҳои молиявиро талаб мекунанд (ва мувофиқан лоиҳаҳои сармоягузорӣ) «истехсол» мекунад, ин маълумотро ба нигоҳдорон мефурушад. Аз ин нуктаи назар, бонк қодир аст на танҳо гардиши пули нақдро таъмин намояд ва ҳамчун интиқолдиҳандаи иттилоот баромад кунад, балки тавассути ҷамъоварӣ ва коркарди маълумоти мавҷуда муассисаи бонкӣ маҳсулоти комилан нави иттилоотиро эҷод мекунад.
Бонк ҳамчун назоратчии ваколатдор (C. James, M. Berlin, D. Diamond). Ҳангоми маълумоти нопурра доштан дар бораи сармоягузор, бонк вазифаи коркардкунандаи иттилоотро иҷро мекунад, ки қарзгирандагони боэътимод самтҳои самараноки сармоягузорию маблағҳоро интихоб кунанд. Ҳамин тариқ, пасандозгузoron ҳуқуқи назорати ҷаъолияти қарзгирандагонро ба бонк медиҳанд.
Бонк ҳамчун ташкилкунандаи инноватсия (Й. Шумпетер, R. King, R.Levine). Функсияи инноватсионии бонкҳо дар сурати афзоиши навоариҳои технологӣ тавассути фароҳам овардани захираҳои молиявӣ ба соҳибкорон бо имкониятҳои беҳтарин барои муваффақона ҷорӣ намудани маҳсулот ва равандҳои истеҳсоли ба бозор афзоиш меёбанд.
Бонк ҳамчун танзимгари байни нигоҳдоранда ва истифодабарандаи хизматрасонии молиявӣ (R.Brealey, S. Myers, I. Fisher, E. Fama, M. Miller). Бонк, агенти иқтисодӣ хидмати ғайримолиявиро барои муқоисаи истеъмоли ҷорӣ ва ояндаи муштариён пешкаш мекунад ва ба онҳо имкон медиҳад моделҳои гуногуни истеъмол ва нигоҳдориро амалӣ намоянд.

Расми 1.1. - Тафсири мафҳуми «бонк» дар илми иқтисодии хориҷӣ

Сарчашма: Гуляева Л.П. Современные подходы к определению экономической сущности банка /Л.П. Гуляева // Теории микро-макрэкономии: сб. науч. работ профессорско-преподавательского состава и аспирантов / под ред. Мальчина Ю.М., Николенко Ю.В. – Киев, 2008. – Вып. 28. – С. 110.

Аз таърихи бонкдорӣ бармеояд, ки онҳо бори аввал аз асри VII пеш аз милод ба вучуд омадаанд. Аз ҳамон вақт инҷониб дар Бобил пулдихандаҳо буданд ва дар Рими қадим шахсоне, ки бо ҷаъолияти бонкӣ машғул буданд, ба ивази тангаҳо додани қарз ва интиқоли пул байни шахрҳо таҳассус доштанд.

Ба ақидаи як қатор олимон, яке аз аввалин бонкҳо дар шароити марҳилаи мануфактураи капитализм ба вучуд омада, пеш аз ҳама, дар шахрҳои алоҳидаи Итолиё (Венетсия, Генуя) дар асрҳои XIV-XV пайдо шудаанд.

Онҳо қайд кардаанд, ки бонк ҳамчун ниҳоди махсуси хоҷагидории молӣ на бо сабаби рушди муносибатҳои пулию молӣ дар марҳилаи аввали он, балки дар он марҳилае, ки мавҷудияти шабакаи муассисаҳои махсуси танзимкунандаи муомилоти пул зарур буд, ба вучуд омад.³

Таърих ва таҷрибаи ташаккул ва инкишофи фаъолияти бонкӣ нишон медиҳад, ки таснифоти бонкҳо ба намудҳои гуногуни хизматрасонӣ дар Аврупо аз асри XVII оғоз мегирад. Ҳамин тавр, бонкҳои эмиссионӣ, ломбардҳо, бонкҳое, ки бо амалиёти ҳисоббаробаркунӣ машғуланд, ипотекаӣ, амонатӣ ва дигар бонкҳои махсусгардонидашуда пайдо шуданд, ки ба рушди минбаъдаи низоми бонкӣ ҳамчун сегменти муҳимтарини бозори молиявӣ ҳавасманд гардиданд.

Ҳамчунин бо ташаккули бозори мол ҳангоми тақвияти муносибатҳои тижоратии байналмилалӣ ва бозёфтҳои ҷуғрофӣ, тақвият ёфтани манфиатҳои байналмилалӣ фаъолияти бонкӣ доираи васеи хизматрасониҳои молиявиро касб мекунад, ки бидуни он рушди муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ имконнопазир мегардад.

Тавре маълум аст, аз таърихи бонкдорӣ ибтидои ташаккули онҳо дар давраи асрҳои миёна дар Аврупо, бахусус Итолиё ба ҳисоб меравад, ки кишварҳои Аврупо ва Шарқро мепайвандад ва инчунин маркази муносибатҳои тижоратӣ шинохта мешавад.

Яке аз аввалин бонкҳое, ки дар кишвари Генуя таъсис ёфтааст, шарикие ҳисобида мешуд, ки вазифаи ситонидани баъзе андозҳо ба он воғузор гардида буд. Он то соли 1816 давом кард ва дар баробари дигар хизматрасониҳо, пасандозҳоро аз шахсони воқеӣ қабул мекард. Аввалин бонки давлатӣ Banco della Piazza de Rialto буд, ки бо қарори Сенати кишвари Венетсия соли 1584 таъсис ёфтааст.⁴

³ Мурадова С.Ш., Алексеева Е.В. Банковское дело: учебное пособие. – Ростов н/Д.: Феникс, 2009. – 248 с.

⁴ URL: <https://www.banki.ru/> (Санаи муроҷиат: 12.06.2020).

Дар асрҳои миёна, дар баробари амиқтар шудани интернационаликунонии ҳаёти иқтисодӣ ва тезонидани гардиши сармоя талабот ба хизматрасониҳои бонкӣ афзоиш ёфт ва дар натиҷа, тангаҳои зиёде барои таҳкими муносибатҳои тиҷоратӣ дар муомилот пайдо шуданд. Дар айни замон калимаи «бонк» аз номи дӯконе пайдо шудааст, ки одамон дар он ҷо нишаста тангаҳоро иваз мекарданд.

Назария ва амалияи иқтисоди байналмилалӣ нишон дод, ки то ҳол дар инкишоф ва фаъолияти низоми бонкӣ равиши ягонаи таърифи он ташаккул наёфтааст. Фаъолияти бонкӣ ҳамчун унсури муҳимтарини механизми фаъолияти молиявии давлат ба шумор рафта, муайян кардани мафҳуми он на танҳо аз ҷиҳати назариявӣ, балки манфиати амалӣ низ аҳаммияти муҳим пайдо мекунад.

Аз ин рӯ, О.И. Лаврушин, мутахассиси маъруфи Русия дар соҳаи бонкдорӣ бар ин назар аст, ки низоми бонкӣ маҷмуи бонкҳо, инфрасохтори бонкӣ, қонунгузориҳои бонкӣ ва бозори бонкӣ мебошад, ки бо ҳамдигар ва муҳити беруна робитаи зич доранд.⁵

О.И. Лаврушин низоми бонкиро ҳамчун бахши марказии сектори молиявии иқтисод ва субъекти ягонае муайян кардааст, ки рушди самараноки онро таъмин менамояд. Он системаи бонкиро дар шакли се блок ифода мекунад:

Ҷадвали 1. 1. - Блокҳои низоми бонкӣ

Асосӣ	Бонкро ҳамчун муассисаи пулӣ ифода карда, инчунин қоидаҳои қори бонкиро дар бар мегирад.
Ташкилӣ	Ҳам шакли бонкҳо ва ҳам ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ, принципҳои умумии фаъолияти бонкӣ, асоси ташкилӣ ва иқтисодии инфрасохтори бонкиро дар бар мегирад.
Танзимкунанда	Танзими давлатии бонкҳо, санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳаи бонкӣ, санадҳои Бонки миллӣ ва қарору тавсияҳои, ки бонкҳои тиҷоратӣ бо мақсади танзими фаъолияти онҳо таҳия кардаанд, дар бар мегирад.

Сарчашма: Деньги, кредит, банки / под ред. О.И. Лаврушина. – М.: КноРус, 2008. – С. 357.

⁵ Российская банковская энциклопедия. – М.: ЭТА, 1995. – С. 51

Тавре ки аз ҷадвали 1.1 дида мешавад, блокҳои низоми бонкӣ дар баҳши молиявии иқтисод мавқеи муҳимро ишғол намуда, рушди босамари на танҳо ташкилотҳои молиявӣ, балки тамоми иқтисодиётро таъмин менамоянд. Қайд кардан муҳим аст, ки дар марҳилаи кунунии рушди фаъолияти бонкӣ инфрасохтори бонкӣ нақши муҳим мебозад, зеро он истифодаи технологияҳои муосири рақамию иттилоотӣ ва рақобатпазирии бонкҳои ватаниро дар бозорҳои хизматрасонии бонкӣ таъмин менамояд.

Дар адабиёти иқтисодӣ кӯшишҳои гуногун барои муайян кардани системаи бонкӣ ҳамчун унсури муҳимтарини механизми фаъолияти молиявии кишвар аз истифодаи самаранок, ки на танҳо ба суботи молиявӣ ва худтаъминкунӣ, балки ба рушди устувори фаъолияти молиявии кишвар ва сиёсати иқтисодии давлат вобастагӣ доранд, ба назар мерасанд.

Олими иқтисоддони дигар Г.А. Тосунян таърифи дар боло зикршударо, аз ҷумла иттиҳодияҳо ва ассотсиатсияҳои ташкилотҳои қарзиро дар он пурра намуда, исбот мекунад, ки охирин унсури муҳимми худидоракуни мебошад.⁶

Аз нуқтаи назари таҳқиқи мо бояд қайд намуд, ки дар адабиёти илмӣ равишҳои гуногун барои таърифи низоми бонкӣ пешниҳод шуда, паҳлуҳои мухталиф ва ҷанбаҳои илмӣ ин падидаи иқтисоди бозорӣ ошкор карда шудаанд. Масалан, коршиносони соҳаи бонкдорӣ мегӯянд, ки низоми бонкӣ бонкҳои универсалӣ ва махсусгардонидашударо дар бар мегирад.

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкӣ» гуфта мешавад, ки низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон Бонки миллии Тоҷикистон ва ташкилотҳои қарзии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амалкунанда мебошад.⁷

Назария ва амалияи иқтисоди байналхалқӣ нишон медиҳад, ки ақидаи маъмултарин дар бораи низоми бонкӣ ин маҷмуи муассисаҳои бонкӣ ва ғайрибонкие мебошанд, ки амалиёти гуногуни бонкиро анҷом медиҳанд.

⁶ Государственное управление в области финансов и кредитов в России. – М., 1997. – С. 108.

⁷ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкӣ» аз 18.05. 2009 с., № 644 – С. 1

Луғати иқтисодӣ нишон медиҳад, ки низоми бонкӣ шабакаи бонкҳои тижоратӣ ва дигар бонкҳои махсусгардонидашуда (тижоратӣ, сармоягузорӣ, амонатӣ) мебошад, ки пасандозҳо (депозитҳо) ва амонатҳоро аз аҳоли, фирмаҳо ва дигар муассисаҳо қабул намуда, воситаҳои пулиро сармоягузорӣ менамоянд.⁸

Ба гуфтаи баъзе муаллифон, масалан, А.В. Молчанов⁹ бо ишора ба энциклопедияи бонкии Русия шомил кардани бозори бонкӣ ва қонунгузори бонкиро ба низоми бонкӣ нодуруст медонад.

Дар баробари корҳои зиёди олимони хориҷӣ дар бораи ташаккулёбии низоми бонкӣ ва нақши он дар иқтисодиёт олимони тоҷик низ корҳои зиёдро ба анҷом расонидаанд. Масъалаҳои ташаккулёбии низоми бонкӣ аз тарафи олимони тоҷик Ш. Раҳимзода, Б.М. Шарипов, Ҳ. Умаров, У.С. Ҳикматов, Ш.Қ. Хайрзода, З.С. Султонов, Б.М. Ҷӯраев ва дигарон таҳқиқ гардидааст.

Профессор Ш. Раҳимзода, мутахассиси бахши бонкӣ дар бораи низоми бонкӣ қайд менамояд, ки «қисми асосии низоми қарзии институтсионалиро низоми бонкӣ ташкил медиҳад. Низоми бонкӣ ҳамчун маҷмуи бонкҳо маблағҳои муваққатан озоди аҳолиро шахсони ҳуқуқиро ҳамчун намуда, онҳоро ба ниёзмандон бо шартҳои муайян ба қарз медиҳад»¹⁰.

Б. Ҷӯраев бошад, таъкид менамояд, ки низоми бонкӣ фаъолияти Бонки марказӣ, бонкҳои тижоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзие мебошад, ки дар бозори қарзӣ амал намуда, ба ҷобачогузорӣ ва азнавтасимкунии сармояи пулӣ машғул мебошанд».¹¹

Олими дигари ватанӣ М.Р. Нуров низоми бонкро доираи институтсионалӣ номида, қайд менамояд, ки дар он Бонки марказӣ, бонкҳои давлатӣ ва тамоми бонкҳои тижоратӣ, инчунин ташкилотҳои қарзиро молиявӣ

⁸ Словарь по экономике / пер. с англ. под ред. П.А. Ватника. – М.: Экономическая школа, 1998. – С. 33

⁹ Российская банковская энциклопедия / под ред. О.И. Лаврушина. – М.: ЭТА, 1995. – С. 51.

¹⁰ Раҳимзода, Ш. Муомилоти пулӣ ва қарз: китоби дарсӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2018. – С. 393.

¹¹ Ҷӯраев Б.М. Пул ва бонк: васоити таълимӣ. – Душанбе, 2008. – С. 180.

амал намуда, тавассути санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, ки дар дохили як давлат қабул гардидаанд, танзим карда мешаванд.¹²

Тавре ки мебинем, дар адабиёти иқтисодӣ барои фаҳмидани низоми бонкӣ равишҳои норавшан мавҷуданд. Бархе аз муҳаққиқон дар зерӣ мафҳуми “низоми бонкӣ” қонунгузори бонкӣ ва бозори бонкиро, ки бо ҳамдигар дар робитаи зич қарор доранд, маънидод мекунанд. Муҳаққиқони дигари низоми бонкӣ худидоракуни ва шабакаи бонкҳои тичоратиро унсури муҳим медонанд.

Мо мавқеи он муаллифиро ҷонибдорӣ мекунем, ки низоми бонкиро маҷмуи бонкҳо, инфрасохтори бонкӣ ва бозори бонкӣ меҳисобанд, ки дар ҳамкории зич қарор дошта, амалиёти бонкиро анҷом медиҳанд. Таърих ва амалияи ташаккул ва рушди низоми бонкӣ нишон медиҳад, ки омӯзиш ва таҳлили соҳаи низоми бонкӣ яке аз равандҳои муҳимтарини ташаккул ва рушди ташкилотҳои молиявӣ мебошад.

Таҳлили доираи хизматрасониҳои муосири бонкӣ имкон медиҳад, ки стратегияи идоракунии ташкилотҳои молиявӣ дар бозори дохилии хизматрасониҳои бонкӣ самаранок татбиқ карда, барои минбаъд зиёд шудани ҳаҷм ва рушди соҳибкорӣ ва умуман, савдо дурнамои иловагӣ фароҳам оварда шавад.

Низоми муосири бонкӣ як соҳаи хизматрасониҳои гуногун ба мизочон маҳсуб меёбад, ки амалиёти анъанавии амонатию қарзӣ ва ҳисоббаробаркунию кассавиро амалӣ мекунад. Инчунин бонкҳо шаклҳои охирини воситаҳои пулӣ ва молиявиро (лизинг, факторинг, траст ва монанди инҳо) истифода мебаранд.¹³

Аз рӯйи таҳқиқоти мо қайд кардан зарур аст, ки бо сабабҳои объективии таърихӣ низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба дигар кишварҳои пасошуравӣ хеле дертар ташаккул ва инкишоф ёфт, ки ин сабаби дертар ба муомилот баровардани пули милли низ маҳсуб меёбад.

¹² Нуоров М.Р. Такмили механизми устувории низоми бонкии Тоҷикистон дар шароити муосир: дис. ... номзади илмҳои иқтисодӣ. – Душанбе, 2023. – С. 29.

¹³ Моргоев Б.С. Исследование рынка банковских услуг в Российской Федерации // Финансы и кредит. – – 2008. – № 1. – С. 16-22.

Давраи ташаккул ва таъсиси низоми ягонаи пулию қарзӣ дар кишвар ва мутаносибан боварии субъектҳои хоҷагидор, аз ҷумла аҳоли ба бонкҳо хеле душвор буд. Аз ин лиҳоз, раванди ислоҳоти низоми бонкии миллӣ сиёсати самараноки пулию қарзиро талаб мекард.¹⁴

Қобили зикр аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди ба даст овардани истиқлолият бори нахуст соли 1991 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бонкҳо ва фаъолияти бонкӣ» ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон» қабул карда шуданд.

Инчунин соли 1992 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи коғазҳои киматнок ва биржаҳои фондӣ» қабул карда шуд. Баъдан дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки фаъолияти низоми бонкии кишварро танзим мекунанд, қабул карда шуданд. Ин санадҳо дар шароити муносири бозорӣ барои фаъолияти низоми бонкии Тоҷикистон заминаи ҳуқуқӣ ва шароити мусоид муҳайё сохтанд. Пояи устувори ҳуқуқӣ дар низоми бонкӣ, дар навбати худ, барои таъсиси шароити мусоиди иқтисодиву молиявӣ ва рушди низоми бонкӣ минбаъд низ мусоидат намуд.

Умуман, қайд кардан зарур аст, ки низоми бонкӣ чунин системаест, ки ҷузъҳои маҷмӯӣ ва таъсири мутақобилаи онҳоро муттаҳид намуда, ба вазъи умумии бахши бонкӣ таъсир мерасонад. Чун дар дигар соҳаҳои иқтисодӣ, сифати низоми бонкӣ бо хусусиятҳои хоси фаъолияти бонкӣ муайян карда мешавад. Хусусиятҳои хоси низоми бонкӣ дар ҷадвали 1.2 оварда шудаанд.

Ҷадвали 1.2. – Хусусиятҳои хоси низоми бонкӣ

Хусусиятҳои низом	Тавсиф
Ягонагӣ	Маҷмуи хосиятҳои низом, ки имкон медиҳанд вобастагии ҳар як унсур таъмин гардида, инчунин хосиятҳо ва муносибатҳои система дар тамоми низом фаъолият кунанд.
Сохторӣ	Имконияти тавсифи система тавассути муайян кардани сохтори он, яъне муайянсозии робитаҳо ва муносибатҳои низом, шартӣ будани фаъолият аз рӯи хосиятҳои сохтори он
Алоқамандии низом ва муҳит	Зуҳури хосиятҳои низом дар раванди ҳамкорӣ бо муҳити зист бо назардошти он ки система ҷузъи асосии фаъол мебошад.

¹⁴Калинчева М.М. Совершенствование инструментов управления развитием рынка банковских услуг населению: дис. ... канд. экон. наук. – Душанбе, 2018. – С. 19.

Иерархия	Маҷмуи унсурҳои муҳити атроф ҳамчун системае ҳисобида мешавад, ки ҳар як ҷузъи онро, дар навбати худ, метавон микросистема ҳисобид, дар ҳоле ки зина низоми қатъии тобеияти дигар унсурҳо мебошад.
Шумораи зиёди тавсифи ҳар як система	Аз сабаби мураккабии бунёдии ҳар як система, дониши мувофиқи он сохтани моделҳои гуногунро талаб мекунад, ки ҳар яки онҳо танҳо як ҷанбаи муайяни системаро тавсиф мекунанд.

Сарчашма: Ермоленко О.М. Теоретические подходы к определению сущности банковской системы и банковского надзора // Вестник Академии знаний. – 2019. – № 2 (31). – С. 286.

Бояд қайд кард, ки дар шароити рушди муносибатҳои бозорӣ аломатҳои низоми бонкӣ ҳамчун ҷузъи таркибии низоми иқтисоди бозорӣ бо ҳам зич алоқаманд буда, ҳамдигарро пурра мекунанд. Илова бар ин, ҳама аломатҳои унсурҳои дар бар мегиранд, ки ба ягонагии муайян тобеъ буда, дорои хосиятҳои мушаххас ва ҳадафҳои умумӣ мебошанд. Дар бораи ҳадафҳои мушаххаси низоми бонкӣ андешаронӣ карда, бечунучаро гуфтан мумкин аст, ки ҳадафҳои стратегии он инҳоянд:

- таъмин ва таҳкими фаъолияти устувори унсурҳои низоми бонкӣ, инчунин пешгирии бухронҳои бонкӣ;
- амалисозии амалиёти бонкӣ ва иҷрои вазифаҳои низоми бонкӣ;
- нигоҳдории худтаъминкунии молиявӣ ва таъмини эътимоди иштирокчиёни бозори молиявӣ ва аҳоли.

Низоми бонкӣ ҳамчун унсури бунёдии бозори молиявӣ дар иқтисодиёт, пеш аз ҳама, дар ташкил ва идоракунии гардиши пули нақд мақоми афзалиятнок дорад. Ин ба бисёр вазифаҳои низоми бонкӣ вобаста аст. Тавре ки амалияи фаъолияти иқтисодӣ дар соҳаи молия нишон медиҳад, се вазифаи асосии зеринро метавон номбар кард:

- чамъоварӣ ва азнавтақсимкунии маблағҳои аҳоли, корхонаю ташкилотҳо ба қарзҳо ва маблағгузорӣ;
- танзими талабот ва пешниҳоди пул дар иқтисодиёт;
- ҳамоҳангсозии пардохтҳо дар иқтисодиёт.¹⁵

¹⁵ Ларионова И.В. Стабильность банковской системы в условиях переходной экономики: дис. ... д-ра экон. наук. – Москва, 2001. – С. 25.

Дар аксари кишварҳо низоми бонкӣ ҳамчун яке аз бахшҳои баҳши молиявии иқтисодиёт аз ду сатҳ иборат аст. Дараҷаи якумро дар низоми бонкӣ бонки марказӣ ва дараҷаи дуюмро бонкҳои тижоратӣ ташкил медиҳанд. Низоми якзинаи бонкӣ маънои онро дорад, ки на танҳо робитаҳои мутақобилан судманд ва баробар дар байни ҳамаи бонкҳо мавҷуданд, балки онҳо дар як сатҳи иерархӣ низ қарор доранд.

Низоми ягонаи бонкӣ чунин низомест, ки дар он мақомоти идоракунанда вучуд надорад ва ҳама бонкҳо, чунонки қайд кардем, дар як сатҳ қарор доранд. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки системаи якзинагии бонкӣ барои кишварҳои дорои низоми фармондиҳӣ-маъмурии давлатӣ ва ё барои кишварҳои дорои сатҳи пасти рушд хос мебошад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мисли аксари давлатҳои мутараққӣ ва рӯ ба инкишоф Бонки миллӣ ҳамчун мақомоти иҷроия дар зинаи аввал қарор дорад, ки танзими самарабахш ва фаъолияти оқилонаи тамоми низоми баҳши бонкиро таъмин менамояд. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар роҳи рушди муносибатҳои бозорӣ қарор дорад, низоми бонкии онро метавон як навъи бозор ҳисоб кард, зеро низоми бонкии кишвар қисматҳои бонкии шакли бозорино дар бар мегирад. Аз ин рӯ, низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба низоми дузинагӣ мансуб аст.

Меъёри таснифоти низоми бонки ба якзинагӣ ва дузинагӣ ба мавҷудият ва ё набудани мақомоти идоракунии низоми бонкӣ вобаста аст. Мавҷудияти мақомоти идоракунии низоми бонкӣ ба сифати мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ дар соҳаи фаъолияти бонкӣ баромад намуда, сатҳи болоии баҳши бонкиро ташкил медиҳад ва дигар бонкҳои ваколатдор бошад, сатҳи дуюм ё поёнии низоми бонкии кишварро ташкил медиҳанд.

Назария ва амалияи иқтисоди байналмилалӣ собит кардааст, ки муҳимтарин унсурҳои сохтории баҳши бонкӣ бонк мебошад, ки маҳсулоти он навъи маҳсули маҳсулот, пул ва воситаи пардохт ба ҳисоб меравад. Хусусияти хоси баҳши бонкӣ, моҳияти он, хусусияти ҳамкории байни бонкҳо фаъолияти хоси системаро муайян мекунанд.

Яке аз нуктаҳои муҳимтарини муайян кардани хусусиятҳои сифатии система хосиятҳои он сохторест, ки усули пайваستшавӣ, таъсири мутақобилаи қисмҳои он мебошад. Барои иқтисодиёти шакли бозорӣ, инчунин ташаккули муносибатҳои бозорӣ, сохтори муайяни низоми бонкӣ хос аст, ки чун қоида, дусатҳа мебошад.¹⁶

Тавре ки дар боло қайд кардем, сарфи назар аз мавҷудияти консепсияҳои сершумор оид ба мушкилоти бахши бонкӣ, олимон ба шарҳи ягонаи низоми бонкӣ наомадаанд. Бо таҳлили мафҳумҳо ва ақидаҳои иқтисодшиносони мухталифи академӣ, чанд равишро дар ташаккули ин мафҳум чудо кардан мумкин аст.

Ҳамин тариқ, дар марҳилаи таҳқиқот метавон гуфт, ки низоми бонкӣ, инчунин низоми пулию молиявӣ дорои хусусиятҳои назарраси милли мебошанд. Вай дар зери таъсири комплекси томи омилҳо ташаккул ва тағйир меёбад. Иқтисодшиносони гуногун гурӯҳбандии ин омилҳоро фарқ мекунад.

Ҳамин тавр, К.Р. Тагирбеков ин омилҳоро аз ҷумлаи шароити табиӣ чӯғрофӣ, иқлим, таркиби миллии аҳоли, касбу ҳунар ва савдои он, робита бо ҳамсояҳо, роҳҳои савдо ва ғайраро арзёбӣ мекунад.¹⁷

Шиносой бо адабиёти муосири иқтисодӣ нишон медиҳад, ки бонкҳо, дар ҳақиқат, ба марказҳои ҳисоббаробаркунии фаъолияти иқтисодии ҳар кишвар табдил меёбанд, зеро қисми зиёди ҳисоббаробаркунӣ байни иштирокчиёни муносибатҳои бозорӣ тавассути ин муассисаҳо сурат мегирад.

Ғайр аз ин, муассисаҳои молиявӣ дар шароити рушди муносибатҳои тичоратӣ ва иқтисодӣ миёнарави муносибатҳои қарзӣ мегарданд, ки ин имкон медиҳад манбаъҳои иловагии маблағгузорӣ ва ҳавасмандгардонии маблағгузорӣ ба вучуд ояд ва ба рушди минбаъдаи фаъолияти иқтисодии кишвар таъсири мусбат расонад.

¹⁶ Ларионова И.В. Стабильность банковской системы в условиях переходной экономики: дис. ... д-ра экон. наук. – Москва, 2001. – С. 30.

¹⁷ Основы банковской деятельности (Банковское дело) / под ред. К.Р. Тагирбекова. – М.: Инфра-М; Весь Мир, 2003. – С. 26.

Бояд қайд кард, ки маҳз бонкҳо ба субъектҳои соҳибкорӣ ва мизочон чунин хизматрасониҳо, аз қабилӣ пешниҳоди хизматрасониҳои молиявӣ дар шакли мубодилаи асъор, маблағгузориҳои соҳибкории хурду миёна пешниҳод намуда, доираи васеи хизматрасониҳоро ҳамчун шартӣ зарурии худтаъминкунии молиявии мамлакат арзёбӣ менамоянд.

Сегменти бонкӣ дар рушди иқтисоди ҳар як давлат ва ташаккули бозори молиявии он ҳамчун як система нақши муҳим мебозад. Рушди иқтисодии сегменти бонкӣ дар бозори молиявӣ асосан ташаккули онро ҳамчун системаи сегментҳои муттаҳидшуда, таъмини иқтисодиёт бо захираҳои молиявии дохилӣ ва берунӣ барои рушди босуръати он муайян мекунад. Сегменти бонкӣ дар ташаккули бозори молиявии кишвар нақши асосӣ ва бартаридошта дорад. Таъмини иқтисодиёт бо захираҳои молиявии дохилӣ ва берунӣ барои аз ҷиҳати молиявӣ таъмин намудани рушди динамикии он бештар аз рушди иқтисодии он дар сегменти бонкӣ вобаста аст.¹⁸

Ҳамин тариқ, барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар роҳи рушди муносибатҳои бозорӣ қарор дорад, таъсиси низоми устувори бонкӣ ба зарурати танзими самараноки фаъолияти бонкӣ, таъмини суботи пулию қарзӣ дар бозори молиявӣ вобаста аст. Бонк ҳамчун яке аз муҳимтарин субъекти бозори молиявӣ ва муассисаи молиявию қарзӣ дар шароити имрӯзаи инкишофи муносибатҳои молиявию қарзӣ дар таъмини амнияти иқтисодии кишвар вазифаҳои муҳимро иҷро менамояд.

Мавҷудияти низоми бонкии мутараққӣ нишондиҳандаи муҳимми пешрафти муносибатҳои бозорӣ мебошад ва аз ин рӯ, иқтисоди бозорӣ бидуни шабакаи пешрафтаи бонкҳо наметавонад самаранок фаъолият кунад. Системаи бонкӣ дар баҳши молиявии иқтисодиёт мавқеи асосиро ишғол карда, яке аз унсурҳои муҳимми механизми иқтисодӣ мебошад, ки бидуни он рушди устувори давлат ғайриимкон ба назар мерасад. Аз ин рӯ, барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар роҳи бозории рушд қарор дорад, фаъолияти пурсамари

¹⁸ Теоретико-методологические аспекты формирования и развития финансового рынка в переходной экономики (на примере Республики Таджикистан) Шарипов Б. М. дисс...д.э.н. 08.00.01. Душанбе 2019. С.170.

бонкҳо ҳамчун шарт зарурии рушди муносибатҳои молиявӣ самти афзалиятноки таҳияи сиёсати иқтисодӣ мегардад.

1.2. Махсусияти рушди низоми бонкӣ дар шароити бозор

Дар шароити рушди муносибатҳои бозорӣ бахши бонкӣ яке аз бахшҳои муҳимтарини бозори молиявӣ ба шумор меравад. Системаи бонкӣ на танҳо дар сектори молиявии иқтисодиёт мавқеи марказиро ишғол мекунад, балки ба рушди соҳаи иҷтимоию иқтисодӣ ва ҳалли масъалаҳои мубрами хоҷагии халқ мусоидат мекунад.

Таърих ва таҷрибаи ташаккул ва рушди низоми бонкӣ нишон медиҳад, ки бахши бонкӣ, ки чузъи низоми молиявӣ буда, ба фаъолияти иқтисодӣ таъсири мустақим дорад, вазъият ва дурнамои рушди ояндаи кишварро дар маҷмӯъ муайян мекунад.

Низоми бонкӣ унсури асосии низоми молиявии ҳар як кишвар буда, минтақаҳои алоҳидаро бо хизматрасониҳои зарурии бонкӣ таъмин намуда, аксар вақт аз ҷиҳати рушди иҷтимоию иқтисодӣ аз ҳамдигар хеле фарқ мекунад.¹⁹

Вобаста ба мавзӯи тадқиқоти мо бояд қайд намуд, ки дар шароити кушод будани системаи хоҷагии халқи Ҷумҳурии Тоҷикистон мавқеъ ва нақши низоми бонкӣ дар рушди иқтисодиёти миллӣ хеле меафзояд. Дар тамоми давраи дигаргунсозии бозор бонкҳо ба қувваи пешбарандае табдил ёфтанд, ки ба раванди иқтисодӣ ва рушди кулли иқтисодиёт мусоидат мекунанд. Маҳз тавассути муассисаҳои молиявӣ, бахусус ба воситаи бонкҳои тижоратии ҷумҳурӣ қарздиҳӣ ва маблағгузориҳои соҳибкорӣ хурду миёна, саноат, савдо, кишоварзӣ ва дигар соҳаҳои муҳими иқтисодиёт амалӣ карда мешавад.

Барои дуруст дарк кардани масъала бояд қайд кард, ки хусусияти ташкилотҳои молиявӣ, инчунин бонкҳо дар ҷалби маблағҳо дар шакли

¹⁹Собченко Н.В. Современные тенденции развития и факторы, влияющие на российскую банковскую систему // Успехи современной науки. – 2016 . – Т. 4. – № 12. – С. 125.

пасандозҳо ҳам аз ҳисоби аҳоли ва ҳам аз шахсони ҳуқуқӣ ва ташкилотҳои давлатӣ ифода мегардад.

Баъдан, дороиҳои бонкӣ, ки дар бозор мавқеи муҳимро ишғол мекунад, барои рушди ҳуди низоми бонкӣ хеле ғоидаовар мебошанд. Аз ин рӯ, дар шароити рушди муносибатҳои молиявӣ бахши бонкӣ дар муқоиса бо дигар соҳаҳои хоҷагии халқ ҳам барои давлат ва ҳам барои тамоми субъектҳои ғайриҳудуди хоҷагидорӣ сердаромад ва ғоидаовар арзёбӣ мегардад.

Дар бораи низоми бонкӣ суҳан ронда, хизматрасониҳои бонкиро ҳамчун субъекти ғайриҳудуди бонкӣ низ зикр намудан лозим аст. Таҳлили сарчашмаҳои илмӣ нишон медиҳад, ки бозори хизматрасонии бонкӣ ҷузъи ҷудонашавандаи бозори хизматрасонии молиявӣ ба ҳисоб меравад. Бозори хизматрасониҳои бонкиро шартан ба се сегменти асосӣ тақсим кардан мумкин аст:

- бозори хизматрасонӣ оид ба ташкили ҳисоббаробаркуниҳои нақдӣ;
- бозори хизматрасонӣ оид ба ҷалби маблағ ба низоми бонкӣ;
- бозори хизматрасонӣ барои ҷойгир намудани маблағҳои ҷалбшуда дар соҳаҳои ғоидаовартарии иқтисодиёт.²⁰

Аз ғайриҳудуди иқтисодии муосир маълум аст, ки хадамоти бонкӣ ба ташкили муомилоти пул ва хизматрасониҳои гуногуни бонкӣ ба шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, пешниҳоди маҳсулоти бонкӣ нигаронида шудааст. Таснифи хизматрасониҳои бонкӣ аз рӯи гурӯҳҳо ва намудҳои амалиёт дар ҷадвали 1.3 оварда шудааст.

Ҷадвали 1.3. - Таснифоти хизматрасонии бонкӣ

Хизматрасонии бонкӣ	Намуди амалиёт
Машваратӣ	Машваратҳо оид ба амалиёти бонкӣ ва сармоягузорӣ, хариди арзишҳои асъорӣ, аз ҷумла қоғазҳои қиматнок, гузаронидани баҳисобгирии молиявӣ ва ҳисобдорӣ
Хизматрасонии идоракунии гардиши пули нақд ва молиявӣ	Ситонидани пардохтҳо аз бонкҳо, ҳисоббаробаркуниҳо ва пардохтҳо аз рӯи амалиёти шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ
Хизматрасонии миёнаравӣ барои амалиёт бо арзишҳои асъор	Бонк ҳамчун миёнарав дар бозор иштирок мекунад

²⁰ Гаюров Г.Х. Организационно-экономические аспекты использования банковского потенциала в Республике Таджикистан: дис. ... канд. экон. наук. – Душанбе, 2019. – С. 44.

Хизматрасонии молиявӣ	Лизинг, форфейтинг, факторинг
Хизматрасонии инвестиционӣ	Сармоягузорӣ ба коғазҳои қиматнок, андеррайтинг, ҷустуҷӯи объектҳои фоидаовар барои муттаҳидшавӣ, маблағгузориҳои ширкатҳои дигар бо мақсади ба даст овардани доройҳо ва ғайра.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Тавре ки аз ҷадвали 1.3 дида мешавад, хизматрасонии бонкӣ ҳамчун субъекти фаъолияти бонкӣ дар муносибатҳои молиявӣ қарзии давлатҳо нақши асосӣ дорад, ки ба шарофати он ҳаракати самаранок ва оқилонаи маблағҳо сурат мегирад. Дуруст дарк кардан лозим меояд, ки хадамоти бонкӣ амалиёти гуногуни пулӣ, аз ҷумла муомилот бо доройҳо ва ухдадорихои бонкиро низ дар бар мегирад. Илова бар ин, амалияи фаъолияти хоҷагидорӣ нишон медиҳад, ки дар шароити рушди муносибатҳои бозорӣ дар иқтисодиёти кишвар қарздиҳандаи асосӣ бонкҳо мебошанд.

Аз нуқтаи назари мавзӯи таҳқиқоти мо метавон гуфт, ки бонк ҳамчун ташкилоти қарзии махсусгардонидашуда дар баҳши молиявӣ иқтисод мавқеи марказиро ишғол намуда, фаъолияти амонатӣ қарзӣ, хизматрасонии ҳисоббаробаркунӣ ва ҳазинавӣ, хизматрасониҳои машваратӣ, хадамоти идоракунии молиявӣ, идоракунии гардиши пули нақд, хадамоти миёнаравӣ оид ба амалиёт бо арзишҳои асъорӣ ва хизматрасонии сармоягузориро иҷро менамояд.

Аз ин лиҳоз, метавон гуфт, ки моҳияти иқтисодии хизматрасонии бонкӣ, пеш аз ҳама, дар қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти иҷтимоӣ ва ба даст овардани фоидаи мутақобила бо субъектҳои хоҷагидорӣ маҳсуб меёбад. Шиносой бо адабиёти муосири иқтисодӣ нишон медиҳад, ки дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ баҳши бонкӣ воситаи асосии тадбирҳои муътадилгардонӣ мебошад.

Вобаста ба ин, дар айни замон ба масъалаҳои такмили фаъолияти бонкӣ ва муайян намудани самтҳои асосии рушди баҳши бонкӣ таваҷҷуҳи хоса зоҳир

карда мешавад ва аз ин рӯ, муайян намудани хусусиятҳои вазъи имрӯзаи он ва тамоюлҳои асосии рушди он муҳим арзёбӣ мегардад.²¹

Омӯзиши таҷрибаи хусусиятҳои рушди баҳши бонкӣ аз ҷониби бисёре аз кишварҳои ҷаҳон ба мо имкон медиҳад, ки хулосаҳои умумӣ барорем, зеро барои ташаккули принципҳои асосии истифодаи низоми бонкӣ ҳамчун омили ҳавасмандгардонии иқтисодиёт муҳим мебошанд.

Бо зикри тамоюлҳои муайяни иқтисодиёти кишвар, аз қабili суҷшавии афзоиши ҳосилнокӣ, паст шудани сатҳи таваррум, касри бучет, афзоиши истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва саноат масъалаи маблағгузорӣ ва қарздиҳии сектори воқеии иқтисодиёт аз ҷониби ташкилотҳои молиявӣ, бешубҳа, ба миён меояд.

Маҳз бонкҳо миёнарави асосии молиявии иқтисодиёт ба шумор мераванд ва аз ин рӯ, ба рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва ҳалли масъалаҳои мубрами иқтисоди муосири ҳар як кишвар мусоидат мекунанд.

Бонкҳо ҳамчун миёнарави молиявӣ сармояи субъектҳои хоҷагидориро ҷалб намуда, онро барои истифодаи муваққатӣ ва сармоягузорӣ пешниҳод намуда, ба ин васила, талаботи иловагiero ба вучуд меоранд, ки дар бозори молиявӣ ба мол табдил меёбанд. Бонкҳо дар кори аз нав тақсим кардани маблағҳо ҳамчун миёнарав баромад карда, ҳосилнокии меҳнат ва самараи истеҳсолотро хеле баланд мебардоранд.

Ба махсусияти фаъолияти бонкӣ инҳоро дохил кардан мумкин аст:

- хизматрасонии бонкии хусусияти ғайримоддидошта;
- ҳаракати шадид, тағйирпазирии параметрҳои фаъолияти бозорҳои молиявӣ;
- зарурати иштироки қариб ҳамаи шубҳаҳои бонк дар истеҳсоли ҳар як маҳсулот;
- тавсеаи мақсадноки базаи муштариён;

²¹ Ефимова Т.Р., Кузнецов Н.В., Долгих Е.А. Особенности современного состояния банковского сектора Российской Федерации и основные тенденции его развития // Вестник университета. 2019;(9):149 [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://doi.org/10.26425/1816-4277-2019-9-149-156>.

- зарурати сари вақт ва мунтазам кор кардан бо мизочони гуногун;
- зарурати қонё гардонидани интизориҳои истеъмолкунандагони хизматрасониҳои бонкӣ;
- зарурати универсалӣ будан;
- зарурати таъсис ва нигоҳ доштани шарикӣ ва эътимод бо муштарӣён.²²

Воқеан, низоми бонкӣ дар ҳифзи амният ва суботи молиявии ҳар кишвар нақши хосса дорад. Тавре дар боло қайд кардем, маҳз ба воситаи бонкҳо ҳамчун миёнарави молиявӣ байни иштирокчиёни бозор ва аҳоли пардохт сурат мегирад, ки ин дар навбати худ, ба рушди на танҳо муносибатҳои молиявӣ, балки умуман иқтисодиёт мусоидат мекунад.

Ҳамчунин бояд гуфт, ки дар ҳалли мушкилоти пулию қарзӣ нақши махсус ба Бонки миллӣ тааллуқ дорад. Бонки миллӣ ҳамчун мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ ва ҳамчун танзимкунанда на танҳо ба муқобили таваррум мубориза мебарад, балки барои рушди босамари иқтисодиёт низ пояи устувори молиявӣ мегузорад.

Дар шароити вобастагии мутақобилаи иқтисоди ҷаҳонӣ фаъолияти бонкӣ дар давлатҳои мутараққӣ ва кишварҳои дар ҳоли рушд қарордошта, бахусус Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мушкилоти ҷиддии марбут ба ҷангҳои тичоратӣ, бӯҳрони молиявии ҷаҳонии соли 2008 дучор гардид. Дар чунин шароит зарурати истифодаи самараноки фаъолияти муассисаҳои молиявӣ ба миён омад.

Аз ин лиҳоз, таъсиси фазои мусоид барои фаъолияти бонкӣ ва устуворнокии низоми бонкӣ дар ҳама давру замон барои пеш бурдани сиёсати муносири иқтисодии ҳар як кишвар рӯзмарра боқӣ мемонад.

Дар маҷмӯъ, бояд гуфт, ки дар шароити марҳилаи ибтидоии рушди институтҳои бозори низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳанӯз тамоми имкониятҳои ҳавасмандгардонии худро амалӣ накардааст. Пас аз рафъи мушкилот ва оқибатҳои ҷанги шаҳрвандӣ низоми бонкии Тоҷикистон то ҳол

²² Роль банковской системы в экономике страны. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.rea.ru/ru/org/cathedries>. (Дата обращения: 23.07.2020).

маржаи зарурии бехатариро ба даст наовардааст ва дар бунёди базаи сармояи худ ба мушкилот дучор мешавад.²³

Аз ин рӯ, барои барқарор намудан ва инкишоф додани низоми бонкӣ ҳамчун муҳимтарин механизми ташкилии низоми молиявии кишвар гузаронидани сиёсати боз ҳам самараноктари молиявӣ лозим меояд. Аз ин рӯ, Бонки миллии Тоҷикистон низ мисли бонкҳои марказии кишварҳои дигар ҷиҳати таъмини рақобатпазирӣ ва рушди муассир тадбирҳои ҷиддӣ ва иқдомоти мушаххас андешида истодааст. Албатта, дар ин ҷо нақши ташкилотҳои қарзӣ низ калон аст.

Шиносоӣ бо таҷрибаи хоҷагидорӣ ва адабиёти муосири иқтисодӣ нишон медиҳад, ки ташкилотҳои қарзӣ дар бозори хизматрасонии бонкӣ мавқеи муҳимро ишғол мекунанд. Тавре маълум аст, ташкилотҳои қарзӣ дар баробари амалиёти бонкӣ, тибқи қонун, ҳуқуқ доранд, ки амалиёти зеринро анҷом диҳанд:

- додани кафолате, ки иҷрои уҳдадорӣ пулиро дар назди шахси сеюм пешбинӣ менамояд;

- лизинги молиявӣ (лизинг);
- муомилот бо металлҳо ва сангҳои қиматбаҳо тибқи қонун;
- хизматрасонӣ ба сифати агенти молиявӣ;
- хизматрасонӣ ба сифати мушовир ё мушовири молиявӣ;
- хизматрасонии иттилооти молиявӣ ва қарзӣ.²⁴

Тавре ки дида мешавад, бонкҳои тичоратӣ дар асоси пешниҳоди хизматрасониҳои гуногун дар ҷараёни фаъолияти худ ҳаҷми пулро зиёд мекунанд, ки ин дар навбати худ, дар рушди кулли иқтисодиёт нақши муҳим мебозад.

²³ Мавлонкулов П.К., Джураев Б.М. Современное состояние банковской системы таджикистана в условиях неопределенности мировой экономики. [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://elibrary.ru/download/elibrary_21339921_27617623.pdf. (Дата обращения: 11.08.2020).

²⁴ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкӣ» аз 18 майи соли 2009, № 644.

Ҳамин тариқ, дар шароити маҳдуд будани пасандозҳои дохилӣ дар кишвар низоми бонкии Тоҷикистон барои афзоиши маҷмуи маҳсулоти дохилӣ, воридоти ашёи хориҷӣ, коҳиши таваррум, тақмили механизми бозори ашё, иҷрои нақшаҳои пешбинишуда ва инчунин таъмини қобилияти харидории пули мамлакат ва устувории пули миллӣ шароит фароҳам меорад.

Имрӯз, тавре маълум аст, низоми бонкӣ ҳамчун яке аз муҳимтарин бахшҳои бозори молиявӣ ба фаъолияти тамоми субъектҳои хоҷагидорӣ ва умуман иқтисодиёт бевосита таъсир мерасонад.

Ҳангоми таҳқиқи мушкилоти сохтори бонкӣ, инчунин бояд маҳсулоти бонкӣ ва хусусиятҳои он зикр карда шавад. Чӣ тавре ки фаъолияти амалии муассисаҳои бонкӣ нишон медиҳад, онҳо дар шароити инкишофи муносибатҳои бозорӣ характери истехсолӣ пайдо мекунанд, ки аз маҳсулоти дигар соҳаҳои хоҷагии халқ фарқ мекунад.

Маҳсулоти асосии муассисаҳои бонкӣ, тавре ки мо дар боло қайд кардем, хидматҳои гуногуни бонкӣ, ба монанди қарз, идоракунии арзишҳои ашёӣ ва амвол, анҷом додани пардохтҳо ва ҳисоббаробаркуниҳо ва ғайра мебошанд. Аз ин нуқтаи назар асоси хизматрасонии бонкиро муомилоти пул ва таъмини фаъолияти иқтисодии кишвар бо захираҳои кофӣи молиявӣ шумурдан қобили қабул аст.

Хусусиятҳои фаъолияти муассисаҳои бонкӣ дар пешниҳоди хизматрасониҳои гуногуни бонкӣ, инчунин ташкили воситаҳои пардохти ғайринақдӣ ифода меёбад. Натиҷаи фаъолияти муассисаҳои бонкӣ ба субъектҳои соҳибдорӣ ва умуман аҳоли хизматрасониҳои гуногун расонидан аст. Яъне хизматрасонӣ бо маҳсулоти тайёр натиҷаи ниҳии муассисаҳои бонкӣ мебошад.

Низоми бонкӣ, ки звенои асосии иқтисоди бозорӣ мебошад, ба ҳаёти тамоми ҷомеа таъсири бузург ва ҳамаҷониба мерасонад. Вай на танҳо механизми азнавтасимкунии байнисоҳавӣ ва байниминтақавии сармояи

пулиро таъмин мекунад, балки бахши асосии механизми ҳисоббаробаркунию пардохти системаи иқтисодии мамлакат мебошад.²⁵

Низоми бонкӣ, ки дар бахши молиявии иқтисодиёт мавқеи марказӣ дорад, инчунин бо низоми буҷет, асёр ва андоз низ робитаи зич дорад.

Бояд гуфт, ки низоми бонкӣ дорои аломатҳои махсусест, ки хусусияти системавӣ ва хусусиятҳои умумии онро тасдиқ мекунад. Хусусиятҳои мушаххас, инчунин танзими мутамаркази фаъолияти бонкҳои алоҳида, бунёди системаи дузинаи бонкӣ, танзими асёр ва назорати асёр, танзими захираҳои бонкӣ, таъмини ҳамкориҳои самарабахш ва фаъолияти бонкҳои алоҳида ва ғайраро дар бар мегиранд.

Таърихи ташаккул ва рушди низоми бонкӣ нишон медиҳад, ки дар ҳомаи системаҳои бонкии бозорӣ ва намудҳои тақсирот вучуд доранд. Тавре ки маълум аст, навъи бозори низоми бонкӣ бо мавҷудияти танзими бозорӣ, рақобат ва инчунин идоракунии мутамарказ хос аст.

Навъи сеюми гузариш низ вучуд дорад, ки ҳам рақобат ва ҳам назорати қатъии давлатиро дар баъзе вазифаҳо дар бар мегирад. Фарқияти байни низоми бонкии бозорӣ ва тақсирот дар ҷадвали 1.4 нишон дода шудаанд.

Ҷадвали 1.4. – Фарқиати низоми бонкии бозорӣ ва марказонидашуда (тақсиротӣ)

Таснифот	Тақсиротӣ (марказонидашуда)	Бозорӣ
Аз рӯи шакли моликияти давлатӣ	Соҳиби ягонаи бонк	Моликияти гуногуншакли бонкҳо
Аз рӯи дараҷаи монополизатсия	Монополияи давлатӣ дар ташаккулёбии бонкҳо	Дар ташкили бонкҳо монополияи давлатӣ вучуд надорад, ҳар як шахси ҳуқуқӣ ва воқеӣ метавонад бонки худро ташкил кунад
Аз рӯи сатҳи дараҷаи низом	Низоми бонкии якзинагӣ	Низоми бонкии дузинагӣ
Аз рӯи хусусияти низоми идоравӣ	Схемаи назоратии вертикалӣ, марказонидашуда	Схемаи назорати ғайримарказонидашуда

²⁵ Усоскин В.М. Современный коммерческий банк. Управление и операции. – М., 1994.

Идомаи ҷадвали 1.4.

Аз рӯи хосияти сиёсати бонкӣ	Сиёсати бонки ягона	Сиёсати бонкҳои бисёр
Аз рӯи хосияти муносибати давлат ва бонк	Давлат барои ухдадорихои банкҳо ҷавобгар аст	Давлат аз рӯи ухдадорихои бонкҳо ҷавобгар нест, чӣ тавре ки бонкҳо аз рӯи ухдадорихои давлат ҷавобгар нестанд
Аз рӯи хусусияти тобеъият	Бонкҳо ба давлат ҳисобот медиҳанд	Бонк ба парламент ҳисобот медиҳад, бонкҳои тижоратӣ дар назди сармодорон, шӯрои нозирон ҳисобот медиҳанд, лекин ба ҳукумат ҳисобот намедиҳанд
Аз рӯи иҷрои амалиёти қарзиву эмиссионӣ	Амалиётҳои қарзӣ ва эмиссионӣ дар як бонк мутамарказ шудаанд (ба истиснои бонкҳои алоҳида, ки амалиёти эмитентиро анҷом намедиҳанд)	Амалиёти эмиссия танҳо дар бонки марказӣ мутамарказ шудааст, амалиёти қарз додан ба корхонаҳо ва шахсони алоҳидаро танҳо бонкҳои тижоратӣ иҷро мекунанд
Аз рӯи усули таъин кардани роҳбарони бонкҳо	Аз ҷониби мақомоти давлатӣ таъин карда мешавад	Раиси (президенти) бонки тижоратиро раёсати он таъин мекунанд

Сарчашма: Щегорцов В.А., Таран В.А. Деньги, кредит, банки: учебник для вузов / под ред. проф. В.А. Щегорцова. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. — С. 208.

Дар асоси маълумоти ҷадвали 1.4. мушоҳида мешавад, ки дар шароити иқтисоди бозорӣ мавҷудияти шаклҳои гуногуни моликияти бонкҳо, рақобат ва низоми дузинаи бонкӣ асоси низоми бонкии шакли бозорӣ ба ҳисоб меравад. Таҷриба нишон медиҳад, ки барои иштироккунандагони фаъолияти хоҷагидорӣ мусобиқа аз ҷиҳати муайян кардани стратегияи фаъолият ва таъмини тараққиёти минбаъдаи корхона аҳаммияти калон пайдо мекунанд.

Албатта, барои давлат назорат ва таҳлили вазъи бозор бо мақсади истифодаи оқилона ва самараноки захираҳои молиявӣ ва рушди муносибатҳои бозорӣ самти муҳимми сиёсати иқтисодӣ гардида истодааст. Бешубҳа, ки дар бозори молиявии хизматрасонии бонкӣ ташаккули рақобат омили муҳимми баланд бардоштани самаранокии фаъолияти муассисаҳои бонкӣ мебошад.

Вобаста ба предмети таҳқиқоти мо бояд қайд кард, ки низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон имрӯз дар марҳилаи ибтидоии рушд қарор дорад.

Раванди рушди хизматрасониҳои бонкӣ, ки таҳти омилҳои дохилӣ ва беруна қарор дорад, се марҳилаи асосиро дар бар мегирад.

Дар марҳалаи якум вобаста ба вайроншавии робитаҳои, ки то ташаккули муносибатҳои бозорӣ вучуд доштанд, боиси камшавии захираҳои молиявӣ гардид. Пайдоиши унсурҳои нав марҳилаи дуум ва марҳилаи сеюм, ин давраи нав, яъне гузаштан ба хизматрасонӣ ва маҳсулоти сифатан нав мебошад.²⁶

Мавриди зикр аст, ки дар солҳои охир бо далели зуҳури ҷолишҳо ва таҳдидҳои муосир бозори хизматрасонии бонкӣ дар Тоҷикистон дар ҳоли рушд қарор дошт, аммо на бо суръати баланд. Дар кишвар миёнаравии молиявӣ, сарфи назар аз номуайянии рушди иқтисодӣ, тамоюли афзоиш пайдо карда, маблағгузорӣ ва қарздиҳӣ ба бахшҳои гуногуни иқтисодиёт, бахусус соҳибкории хурду миёна тадриҷан афзоиш меёбад, вале тавре ки дар боло қайд кардем, бо суръати суст рушд меёбад.

Имрӯз аллакай маълум мегардад, ки яке аз самтҳои муҳимтарини афзалиятноки худтаъминии молиявӣ ва таъмини фазои мусоиди сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаккули бозори хизматрасонии бонкӣ мебошад.

Таҷрибаи қор дар солҳои истиқлолият дар ҷумҳурӣ нишон медиҳад, ки дар баробари фароҳам овардани заминаҳои ҳуқуқӣ ҷиҳати таҳкими принципҳои рақобати озод дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди муносибатҳои молиявӣ ташаккули фаъолияти соҳибкорӣ, муассисаҳои молиявӣ қарзӣ, инчунин ба вучуд овардани унсурҳои инфрасохтори бозор шароити зарурӣ фароҳам оварда шудааст.

Бояд гуфт, ки сарфи назар аз раванди тӯлонии ташаккул ва рушди институтҳои низомии пулию қарзӣ дар ин самт, дар ҷумҳурӣ солҳои охир натиҷаҳои мусбат ба даст оварда шудаанд.²⁷

²⁶ Каличева М.М. Совершенствование инструментов управления развитием рынка банковских услуг населению: дис. ... канд. экон. наук. – Душанбе, 2018. – С. 37.

²⁷ Якубов М.М. Социально-экономический механизм формирования эффективной системы оплаты труда и мотивации сотрудников банковской сферы: дис. ... канд. экон. наук. – Душанбе, 2018. – С. 15.

Бояд қайд кард, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳолати 31 декабри соли 2022 64 ташкилоти қарзии молиявӣ, аз ҷумла 14 бонки анъанавӣ, 1 бонки исломӣ, 1 ташкилоти қарзии ғайрибонкӣ, 19 ташкилоти амонатии қарзии хурд, 3 ташкилоти қарзии хурд ва 26 фондҳои қарзии хурд фаъолият мекунанд. Инчунин дар давраи аз 31 декабри соли 2021 то 31 декабри соли 2022 ба 1 ташкилоти қарзии ғайрибонкӣ (ҶДММ «НБС Васл», 2 ташкилоти амонатии қарзии хурд (ҶДММ «ТМД Эмин Сармоя» ва ҶСП ТАҚХ «Шукр Молия») иҷозатнома дода шуд.

Ҷадвали 1.5. - Сохтори низомии бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон²⁸

(воҳид)

Сохтор	31.12.2021	31.12.2022	Тағйирот (+/-)
1. Ташкилотҳои молиявӣ қарзӣ (ҳамагӣ)	63	64	-1
1.1.Бонкҳо	14	15	1
1.1.1 Бонкҳои анъанавӣ	13	14	1
1.1.2 Бонкҳои исломӣ	1	1	-
1.2 Ташкилотҳои молиявӣ хурд	49	48	-1
1.2.1 Ташкилотҳои микроқарзии депозитӣ	18	19	1
1.2.2 Ташкилотҳои микроқарзӣ	4	3	-1
1.2.3 Фондҳои микрокредитӣ	27	26	-1
2. Воҳидҳои сохтори ТМҚ	1 855	1 862	7
2.1 Филиалҳо	295	310	15
2.2 Марказҳои хизматрасонии бонкӣ	1 204	1 205	1

Сарчашма: Бюллетени бонкии оморӣ, 2021-2022

Ҷунон ки маълумоти ҷадвали 1.5 нишон медиҳанд, дар давраи таҳлил шумораи муассисаҳои молиявӣ дар кишвар чор адад кам шудааст. Тадқиқоти дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронидашуда нишон доданд, ки ин тағйирот асосан бо пайдоиши бӯҳрони молиявӣ алоқаманд аст.

Аз нуқтаи назари предмети тадқиқот қайд кардан муҳим аст, ки дар низомии бонкии кишвар намоёндагии 1 бонки хориҷӣ (Бонки кишоварзии Чин) мавҷуд аст. Дар баробари ин, берун аз ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар

²⁸ Вазъи низомии бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба 31 декабри соли 2022. [Манбаи электронӣ]. Ҳолати дастрасӣ: <https://mfa.tj/ru/berlin/view/>. (Санаи муроҷиат: 03.10.2023).

Амороти Муттаҳидаи Араб (Дубай), Шоҳигарии Муттаҳидаи Британияи Кабир ва Ирландияи Шимолӣ (Лондон), Ҷумҳурии Туркия (Истамбул), Ҷумҳурии Корея (Сеул), Ҷумҳурии Узбекистон (Тошканд), Ҷумҳурии Мардумии Чин (Пекин) намояндагҳои ҚСҚ «Ориёнбанк», инчунин дар Федератсияи Россия (Маскав) намояндагии «Амонатбанк» фаъолият доранд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дороиҳои умумии ташкилотҳои қарзӣ дар низоми бонкӣ мавқеи махсусро ишғол менамоянд. Дороиҳои умумии ташкилотҳои қарзии молиявӣ ба ҳолати 31 декабри соли 2022 30 030,7 миллион сомониро ташкил дода, нисбат ба ҳамин давраи соли 2021 7 616,0 миллион сомонӣ ё 34,0 фоиз, асосан аз ҳисоби маблағҳои қарзи дебитории Бонки миллии Тоҷикистон зиёд шуданд.

Ҷадвали 1.6. – Сифати сандуқи қарзии ташкилотҳои қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Таснифоти қарз	31.12.2021	31.12.2022	Тағйирот (+/-)
Иҷрошуда (обслуживаемые)	10 363,6	11 946,7	1 583,2
Қарзҳои бебозғашт (необслуживаемые)	1 606,8	1 630,9	24,1
Ҳиссаи қарзҳои бебозғашт	13,4%	12,0%	-1,4 п.п.
Ҳиссаи қарзҳои бебозғашт (ҳолис)	1,1%	-0,6%	
Ҳамагӣ	11 970,4	13 577,6	1 607,2

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси Вазъи низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба 31 декабри соли 2022. [Захираи электронӣ]. - Ҳолати дастрасӣ: <https://mfa.tj/ru/berlin/view/>. (Санаи муроҷиат: 03.10.2023).

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки бақияи умумии сандуқи қарзии ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар давраи мазкур 13577,6 млн сомониро ташкил дода, нисбат ба ҳамин давраи соли 2021 1607,2 млн сомонӣ ё 13,4 фоиз, асосан аз ҳисоби қарзҳои додашуда ба ташкилотҳои хурду миёна афзоиш ёфтааст.

Ҳаҷми қарзҳои иҷронашуда (муҳлаташ зиёда аз 30 рӯз гузаштааст) дар охири моҳи декабри соли 2022 1630,9 миллион сомониро ташкил дод ё 12,0% аз

ҳаҷми умумии сандуқи қарзӣ ва нисбат ба ҳамин давраи соли 2021 ҳиссаи онҳо дар ҳаҷми умумии сандуқи қарзӣ 1,4 банди фоиз кам шуд.

Аз рӯи қарзҳои бебозгашт барои пӯшонидани зарарҳои эҳтимоли ба маблағи 1704,2 млн сомонӣ фонд ташкил карда шуд, ки ин 104,5 фоизи маблағи қарзҳои номунтазамро ташкил медиҳад ва нисбат ба ҳамин давраи соли 2021 ин рақам 12,0 фоиз зиёд мебошад.²⁹

Аз ҷиҳати назариявӣ метавон тахмин кард, ки дорониҳои умумии ташкилоти молиявӣ дар шароити инкишофи муносибатҳои молиявӣ қарзӣ вобаста ба пайдоиш ва татбиқи амалиёти гуногуни бонкӣ зиёд мешавад. Аммо, чӣ тавре ки амалия нишон медиҳад, бӯҳрон дар баҳши бонки мисли дигар соҳаҳои муҳимми иқтисодиёт боиси оқибатҳои манфӣ мегардад. Ин ҷо суҳан дар бораи коҳиши эътимоди шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ба муассисаҳои молиявӣ меравад.

Тавре маълум аст, дар чунин шароит вазифаи аввалиндараҷаи давлат танзим, барқарор ва баргардонидани эътимоди муштариён ба баҳши бонкӣ мебошад. Бояд таъakkур дод, ки низоми бонкии Тоҷикистон пас аз даҳсолаи дуҷуми соҳибхушӣ ба рушду такомул шуруъ намуда, ҳатто суръати баланди рушдро нишон дод ва ба ин васила ба рушди иқтисодиёти миллӣ мусоидат намуд.

Аз соли 2000 то соли 2015 баҳши бонкии кишвар аз рӯи ҳамаи нишондиҳандаҳо натиҷаҳои хуб нишон дод. Аммо пас аз соли 2015 бо сабаби ба миён омадани ҷолишу таҳдидҳои нав, инчунин коҳиши воридоти пули нақд, тақсмоти нодурусти захираҳои молиявӣ, баҳусус беасос додани қарзҳо, коҳиши гардиши савдои хориҷии ҷумҳурӣ ва татбиқи амалиёти хавфнок боиси муфлисшавии баъзе бонкҳои низомсози ҷумҳурӣ гардид. Илова бар ин, бӯҳрони ҷаҳонӣ як қатор мушкилотро ба вуҷуд овард, ки ба рушди иқтисодӣ монеа эҷод кард.

²⁹ Вазъи низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба 31 декабри соли 2022. [Манбаи электронӣ]. Ҳолати дастрасӣ: <https://mfa.tj/ru/berlin/view/>. (Санаи муроҷиат: 03.10.2023).

Аммо, бо вучуди таҳдидҳо ва нокомиҳои молиявӣ, низоми бонкии Тоҷикистон афзоиши миёнаи солонаи қобили қабулро нигоҳ дошт. Дар 20 соли охир параметрҳои баҳши бонкӣ дар Тоҷикистон 10 маротиба ва дороиҳои бонкҳои кишвар беш аз 2 баробар афзоиш ёфтааст. Суръати миёнаи солонаи афзоиши онҳо 11 фоизро ташкил дод. Дар маҷмӯъ таносуби дороиҳои баҳши бонкии Тоҷикистон ба ММД 37% афзоиш ёфт.³⁰

Вобаста ба таҳқиқи мо таъкид кардан зарур аст, ки ташаккули баҳши бонкӣ дар Тоҷикистон бо муомилоти пули миллий оғоз шудааст. Роҳи тараққиёт, ташаккули системаи самарабахши бонкӣ ҳамчун муҳимтарин механизми ташкилии низоми молиявӣ пешбурди оқилонаи сиёсати пулию қарзиро дар кишвар талаб мекард.

Бояд таъakkур дод, ки ташаккул ва рушди баҳши бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба вазъи иқтимоию иқтисодии кишвар мусоидат мекунад, пеш аз ҳама бо татбиқи ислоҳоти иқтисодӣ, тақмили меъёрҳои ҳуқуқӣ, тақмили низоми бонкӣ, рушди муносибатҳои бозорӣ, либерализатсияи бозор, чараёни мунтазами маблағҳои муҳочирон, қабули барномаҳои гуногуни иқтисодӣ, бахусус Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, тақмили муносибатҳои байни миллатҳо ва ғайра алоқаманд аст.

Ҳамин тариқ, дар натиҷа метавон ба хулосае омад, ки омӯзиши хусусиятҳои ташаккул ва рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон, рафтори молиявии аҳоли, амиқтар шудани либерализатсияи бозор, ташаккули муассисаҳои молиявӣ қарзӣ, тақвияти принципҳои рақобати озод дар кишвар ва натиҷаҳои таҳлили онҳо метавонад барои рушди минбаъдаи баҳши бонкӣ ҳамчун муҳимтарин ниҳоди инфрасохтори бозорӣ шароити зарурӣ фароҳам оварад. Аммо бидуни ташаккули равишҳои тадқиқотӣ оид ба таъмини рушди прогрессивии баҳши бонкӣ, рушди инфрасохтори он, инчунин бе расонидани

³⁰ Якубов М.М. Социально-экономический механизм формирования эффективной системы оплаты труда и мотивации сотрудников банковской сферы: дис. ... канд. экон. наук. – Душанбе, 2018. – С. 10.

хизматрасонии босифат ба аҳоли рушди низоми бонкии кишвар амалан ғайриимкон аст.

1.3. Таҷрибаи ташкил ва рушди низоми бонкии кишварҳои хориҷӣ

Дар шароити рушди муносибатҳои молиявӣ фаъолияти иқтисодии бисёре аз кишварҳои пешрафта ва рӯ ба тараққӣ бо рушди прогрессивии низоми бонкӣ рушди иқтисоди муосири кишварро таъмин менамоянд. Назария ва таҷрибаи иқтисоди байналмилалӣ собит кардааст, ки сатҳи баланди рушди соҳаи бонкӣ ба истифодаи самараноки захираҳои молиявӣ, сармоягузорӣ ва технологияҳои муосир мусоидат мекунад.

Маҳз бо пешниҳоди маблағҳо ба субъектҳои хоҷагидорӣ бонкҳо ба раванди муомилоти сармоя саҳмгузорӣ мекунанд. Истифодаи маҳсулот ва хидматҳои бонкӣ ба рушди иҷтимоии ҷомеа ва самаранокии фаъолияти иқтисодии ҳар кишвар таъсири мусбат мерасонад.³¹

Аз ин рӯ, низоми бонкӣ ҳамчун самти муҳимтарини саноати молиявӣ барои илми иқтисодӣ ва фаъолияти иқтисодии ҷумҳурӣ масъалаи мубрам арзёбӣ гашта, ҳалли масъалаҳои марбут ба фаъолияти бонкӣ рӯзмарра боқӣ мондааст.

Нақш ва аҳаммияти бонкҳоро дар рушди иқтисодиёти кишвар на танҳо неруи хоси низоми бонкӣ, балки рушди доимии назария ва амалия, имкониятҳои истифоданашуда ва тамоюлҳои падидомада дар фазои молиявии ҷаҳонӣ муайян мекунанд.³²

Дар шароити муосири ҷаҳоншавӣ истифодаи самараноки таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ дар самти ташаккули механизми ҳамкории Бонки миллӣ бо

³¹ Савичева О.В. Национальные банковские системы России и Германии в условиях макроэкономической нестабильности: анализ состояния и тенденции развития / О.В. Савчина, В.И. Простомолотов, А.З. Шарашидзе // Вестник Воронежского государственного университета инженерных технологий. – 2017. – Т. 79. – № 2 (72). – С. 354-360.

³² Румянцева Е.В. Возможности применения опыта государственного регулирования банковской деятельности зарубежных стран в РФ // Право и государство: теория и практика. – 2014. – № 1 (109). – С. 117-121.

мақомоти давлатӣ ва дигар институтҳои молиявӣ нақши муҳимро мебозад. Аз ин рӯ, дар шароити маҳдудияти пасандозҳои дохилӣ дар ҷумҳурии барои бехтар намудани фаъолияти самаранокии баҳши бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон кӯшишҳои зиёд ва ҷорӣ намудани технологияҳои нав ва навгониро талаб мекунад.

Бояд қайд кард, ки табдили бозор ва ҷалби сармоя дар кишварҳои пешрафта маҳз бо рушди баҳши бонкӣ ҳамчун як баҳши муҳими стратегии иқтисоди миллӣ алоқаманд буд.

Таърих ва таҷрибаи ташаккул ва рушди низоми бонкӣ дар кишварҳои хориҷӣ нишон медиҳад, ки баҳши бонкӣ на танҳо ба қувваи пешбарандаи ҳаёти иқтисодии кишварҳои алоҳида, балки ба муҳимтарин унсури рушди иқтисоди ҷаҳонӣ низ табдил ёфтааст. Вобаста ба ин, омӯзиши таҷрибаи ташаккул ва рушди низоми бонкии кишварҳои хориҷӣ барои илми иқтисодии кишвар аҳаммияти калон пайдо мекунад.

Таҷрибаи кории бонкҳо дар мамлакатҳои хориҷӣ, пеш аз ҳама, барои ташаккули системаи нави иқтисодии мамлакат аҳаммияти калони таҷрибавӣ дорад. Сохтмони механизми нави бонкӣ дар кишвар, чунончи таҷрибаи иқтисодии ҷаҳонӣ нишон медиҳад, танҳо тавассути барқарор кардани принсипи фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ, ки дар ҷаҳони мутамаддин қабул шудааст ва ба таҷрибаи чандинасраи сохторҳои бонкии бозорӣ асос ёфтааст, имконпазир аст.

Аз ин рӯ, омӯхтани таҷрибаи хориҷии ташкили системаҳои бонкӣ, ки самаранокии баланди худро нишон додаанд, хеле муҳим аст.³³

Ҳангоми омӯхтани таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ таҷрибаи давлатҳои мутараққӣ, аз қабили ИМА, Олмон, Канада, Британияи Кабир ва Ҷопон тавачҷуҳи бештарро ҷалб кард. Хусусиятҳои фаъолияти баҳши бонкӣ дар ин кишварҳо дар шароити пешрафтаи саноатӣ ва иштироки фаъол дар бозорҳои байналмилалӣ молиявӣ аҳаммияти хосса доранд. Илова бар ин, мо дар таҳқиқоти худ таҷрибаи шарикони муҳими стратегӣ, аз қабили Чин ва

³³ Севек Р.М. Банковские системы зарубежных стран // Интеллектуальный капитал и инновационное развитие общества, науки и образования: сб. ст. Всероссийской научно-практической конференции. – М., 2019. – С. 112-114.

Федератсияи Россияро низ интихоб кардем. Қайд кардан муҳим аст, ки махсусияти фаъолияти низоми бонкии ҳар кишвар вобаста ба сатҳи тараққиёти иқтисодӣ ташаккул меёбад.

Ҷадвали 1.7. – Хусусиятҳои фаъолият ва муқоисаи низоми бонкии милли

Кишвар. Шакли низоми молиявӣ	Шакли бонкҳо, аломатҳо ва тақсироти вазифаҳо	Бонкҳои калонтарин
Олмон консерватив ӣ	1. Бонкҳои тижоратии хусусӣ: муомилот бо коғазҳои қиматнок; 2. Бонкҳои давлатӣ: ба шахсони алоҳида хизмат мерасонанд; 3. Бонкҳои кооперативӣ: ба аъзоёни худ хизмат мерасонанд	BayernLB, BMW Bank, DZ Bank, Commerzbank
Канада бозорӣ	1. Бонки марказӣ: сиёсати пулиро қарзӣ, суратҳисобҳои амонатии давлатӣ; 2. Бонкҳои тижоратӣ (chartered banks): ба шахсони воқеӣ ва ташкилотҳо хизмат мерасонанд; 3. Бонкҳои тижоратӣ: ширкатҳои тижоратие, ки хизматрасонии бонкӣ ва сармоягузорӣ мекунад; 4. Муассисаҳои махсуси тижоратии музофотӣ (near-banks): пасандозҳо, ғарав.	Бонки Шохигарии Канада, Бонки Монреал, Бонки Шотландияи нав
Британияи Кабир бозорӣ	1. Бонки марказӣ: сиёсати иқтисодӣ ва пулиро қарзӣ, таъмини пардохтпазирӣ; 2. Бонки давлатии амонатгузорӣ: барои бо пул таъмин намудани давлат ҷалби маблағҳои аҳоли ҷиҳати татбиқи барномаҳои давлатӣ; 3. Бонкҳои клиринги тижоратӣ (аз ҷониби Бонки Англия эътироф шудааст): ба шахсони воқеӣ ва ташкилотҳо дар тамоми доираи хизматрасониҳои бонкӣ хизмат мерасонанд; 4. Бонкҳои савдо ва яклухт: хизматрасонӣ бо муомилоти калони ташкилотҳо; 5. Бонкҳои сармоягузорӣ/клиринг: хизматрасонӣ ба муассисаҳои молиявӣ дар биржаҳои фондӣ	National Westminster Bank, Barclays, Midland ва Lloyds
ИМА бозорӣ	1. Бонкҳои миллии тобеи федералӣ: аъзоёни захираҳои федералӣ; 2. Кассаҳои амонатии федералӣ: қарздиҳии ипотека ҳамчун қисми муҳимми хизматҳои пешниҳодшаванда; 3. Ассотсиатсияҳои давлатии хазинадорӣ: қарздиҳии ипотека ҳамчун қисми муҳимми хизматрасонӣ; 4. Бонкҳои маҳаллии (вилоятӣ) давлатҳои алоҳида; 5. Иттиҳодияҳои қарзӣ: бонкҳои кооперативии коркунони корхонаҳои алоҳида, иттифокҳо, гурӯҳҳои динӣ.	JPMorgan Chase, Bank of America, Wells Fargo, Citigroup

Идомаи ҷадвали 1.7.

Чопон консерватив ӣ	1. Бонки марказӣ: сиёсати пулию қарзӣ, иҷозатномадиҳии фаъолияти бонкӣ, қарздиҳӣ ба бонкҳои тижоратӣ, суратҳисобҳои амонатии давлатӣ; 2. Бонкҳои тижоратии умумимиллӣ; 3. Дигар ташкилотҳои қарзӣ.	Mitsubishi UFJ Financial Group, Sumitomo Mitsui Financial Group ва Mizuho Financial Group
Федератсия и Россия омехта	1. Бонки марказӣ: сиёсати пулию қарзӣ ва фискалӣ; 2. Кассаи амонатӣ: суратҳисобҳои амонатӣ, қарз ва қарзҳои хориҷӣ; амалиёти асъорӣ; 3. Бонкҳои тижоратии давлатӣ: хизматрасонӣ ба шахсони алоҳида ва ташкилотҳо; 4. Бонкҳои тижоратие, ки ба шахсони воқеӣ ва ташкилотҳо дар доираи пурраи хизматҳои бонкӣ хизмат мерасонанд.	Сбербанк, «Бонк ВТБ», Газпромбанк, «АльфаБанк» ва ғ.
Хитой консерватив ӣ	1. Се бонки давлатӣ барои мақсадҳои махсус: а) барои тараққиёти хоҷагии қишлоқ; б) чамъ кардани маблағ барои лоиҳаҳои бузурги инфрасохторӣ; в) мусоидат ба содироти Чин. 2. Бонкҳои саҳомӣ: 5 бонки қаблан давлатӣ, ки ба ҷамъиятҳои саҳомии дорои категорияҳои гуногуни саҳмдорон табдил дода шудаанд. Онҳо мисли бонкҳои тижоратӣ амал мекунанд; 3. Бонкҳои маҳаллӣ (маҳаллӣ): муассисаҳои гуногуни молиявӣ. Калонтарин категорияе, ки бо номи бонкҳои тижоратии шаҳр маълум аст; 4. Бонкҳои хусусии тижоратӣ.	

Сарчашма: Сравнительный анализ банковских систем различных стран // Фундаментальные исследования. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.fundamental-research>. (Дата обращения: 03.10.2020).

Тавре ки аз ҷадвали 1.7 дида мешавад, низоми бонкии кишварҳои дар боло зикршуда ва фаъолияти онҳо ба омилҳои сершумор вобаста аст. Аз ин рӯ, самаранокии бахши бонкӣ дар кишварҳои гуногун на аз рӯи хусусиятҳои миқдорӣ муайян карда мешавад, балки бо назардошти намуди низоми молиявӣ ва хусусиятҳои фаъолияти иқтисодии кишвар инкишоф меёбад.

Интихоби кишварҳои дар боло зикршуда, тавре ки мо дар боло қайд кардем, бо он шарҳ дода мешавад, ки ин кишварҳо дар бозори молиявии ҷаҳонӣ на танҳо аз ҳисоби бунёди системаҳои муосири бонкӣ, балки аз ҳисоби самаранокии фаъолияти онҳо ва инчунин ворид шудан ба низоми бонкии

мамлакатҳои саноатии кишварҳои тараққикарда мавқеи асосиро ишғол меkunанд.

Бояд гуфт, ки дар марҳалаи ҳозира дар Аврупо ва умуман дар ҷаҳон модели дузинагии системаи бонкӣ бештар паҳн шудааст. Дар мамлакати мо низоми бонкӣ низ сохтори иерархии дузинагӣ мебошад.³⁴

Дар асоси маълумоти ҷадвали 1.7. мушоҳида кардан мумкин аст, ки низоми бонкии ин кишварҳо дар асоси принципи иерархия ташаккул ёфтаанд. Бояд гуфт, ки чунин мураттабсозии масъала дар тамоми кишварҳои ҷаҳон мушоҳида мешавад. Системаи бонкӣ дар асоси иерархия амал мекунад, ки дар он мавқеи марказиро бонки давлатӣ, баъдан бонкҳои тиҷоратӣ ва махсусгардонидашуда, ки бо амалиёти молиявӣ қарзӣ машғуланд, ишғол меkunанд.

Аз нуқтаи назари мавзӯи таҳқиқ ҳаминаро низ қайд кардан зарур аст, ки низоми бонкии кишварҳои алоҳида дар зери таъсири омилҳои гуногун (амалҳои сиёсӣ, парокандагӣ ва робитаҳои иқтисодӣ) тафовутҳои хос пайдо кардаанд, ки инро таҷрибаи дарозмуддати марҳилаҳои гуногуни рушд собит месозанд.

Илова бар ин, таҳқиқот нишон медиҳад, ки баробари амиқтар шудани муносибатҳои байналмилалӣ иқтисодӣ мавқеъ ва нақши бахши бонкӣ аз ҳисоби фаъолияти универсалии ташкилотҳои молиявӣ меафзояд. Дар кишварҳои ғарбӣ бонк ҳамчун як унсури муҳимми рушди иқтисоди кишвар ба муштариён чунин хидматҳои бонкиро, аз қабيلي додани қорт аз марказҳои савдои гуногун пешкаш мекунад ва ба созмонҳои ғайрибонкӣ ҳамон ҳуқуқҳои қонуние дода мешавад, ки ба бонкҳо дода шудаанд.

Масалан, дар Олмон бонкҳои тиҷоратӣ хусусӣ бо қоғазҳои қиматнок муомилот меkunанд, бонкҳои кооперативӣ бошанд, дар навбати аввал, ба аъзоёни кооперативҳои худ хизмат мерасонанд. Дар баробари бонкҳои тиҷоратӣ, тавре ки дар боло қайд кардем, бонкҳои махсусгардонидашуда амал

³⁴Сальникова А.С. Опыт функционирования банковских систем Германии и США в контексте реформы банковской системы Российской Федерации // Проблемы развития предприятий: теория и практика. – Самара: Самарский Государственный экономический университет, 2009. – С. 123.

мекунанд, ки ба онҳо ташкилотҳои қарзӣ, бонкҳои ипотека, бонки почта ва ғайра дохил мешаванд.

Асоси системаи бонкҳои махсуси тиҷоратӣ дар Олмон тақрибан 30 бонки хусусии ипотека мебошанд, ки бо гавари замин қарз медиҳанд ва бонкҳое, ки ба додани қарзҳои коммуналӣ махсус гардонида шудаанд. Самти асосии фаъолияти ин низоми ташкилотҳои қарзӣ маблағгузори сохтмони манзил ва азнавсозии манзил мебошад.³⁵

Аз ин рӯ, системаи бонкии Олмон универсалӣ ҳисобида мешавад. Бартариҳои низоми бонкии Олмон дар он аст, ки он дорои модели самараноки идоракунӣ буда, инчунин бо дигар бахшҳои иқтисодиёт робитаи мустақам дорад.

Илова бар ин, вазъи мусоиди иқтисодӣ, фарҳанги баланди муносибатҳои бозорӣ, бахусус саводнокии молиявии аҳоли, интиҳоби хуби модели идоракунӣ, ҳолибияти бузург барои аҳоли, дараҷаи баланди истиқлолият ва рақобатпазирӣ дар бозорҳои молиявии ҳаҷонӣ омилҳои асосии тараққиёти бомуваффақияти системаи бонкии Олмон арзёбӣ мегардад.

Таърих ва амалияи ташаккул ва рушди муносибатҳои молиявии байналмилалӣ нишон медиҳад, ки дар баробари низоми рушдфтои бонкии Олмон системаи бонкии Канада низ яке аз муваффақтарин ва бозтимодтарин дар ҳаҷон маҳсуб меёбад. Дар Канада низоми бонкӣ ба мисли Олмон универсалӣ буда, бар ҳилофи дигар кишварҳои пешрафта он ба таври мутамарказ идора карда мешавад.

Вазифаҳои назоратиро дар ин кишвар бонкҳои марказии хусусӣ иҷро мекунанд. Системаҳои молиявӣ ва бонкии Канада дар ҳаҷоягӣ бо суғурта ва амволи ғайриманқул тақрибан 16,7% ММД-ро ва 6%-и шугли умумиро таъмин мекунанд.³⁶

³⁵Шиллер, Роберт. Финансы и хорошее общество. – М.: Изд-во Института Гайдара, 2014.

³⁶ Финансово-банковская система Канады. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.canada.ru/about/economics/financial.shtml>. (Дата обращения: 20.10.202).

Дар Канада се намуди муассисаҳои бонкӣ мавҷуданд. Навъи якум - бонкҳои оинномавӣ, дуюм - ширкатҳои трастӣ ва сеюм - иттиҳодияҳои қарзӣ. Ҳамаи муассисаҳои бонкӣ суратҳисобҳои ҷорӣ мекушоянд ва ивази асъори хориҷӣ ва инчунин амалиёти қарзиро амалӣ мекунанд.

Бояд гуфт, ки мисли дигар кишварҳои пешрафта низоми бонкӣ дар Канада низ бо мақсади ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ ва танзими самараноки иқтисоди кишвар таъсис дода шудааст. Бонк, аз як тараф, ба беҳбудии сифати зиндагии шаҳрвандон саҳм мегузорад, аз тарафи дигар, ба давлат барои назорат ва идоракунии босамари бозори молиявӣ тавсияҳои муҳим медиҳад.

Тавре ки таҷрибаи ҷаҳонии иқтисодӣ нишон медиҳад, ки дар сатҳи байналмилалӣ системаи бонкӣ бо бонкҳои ИМА ва Аврупо монандии умумӣ доранд. Бонки Канада дар созмонҳои байналмилалӣ ё тавассути хариди коғазҳои қиматнок дар бозорҳои дигар ва ё аз бонкҳои беруна дар қабули пасандозҳо ғаёлона иштирок мекунад. Асосан, Бонки Канада аз ҳукумат ва бонкҳои тиҷоратӣ талаб мекунад, ки онҳо сатҳи муайяни пардохтпазириро тасдиқ кунанд.³⁷

Бояд гуфт, ки низоми бонкии Канада дар низоми муносибатҳои молиявии байналмилалӣ мақоми махсусро ишғол мекунад ва барои дигар кишварҳои рӯ ба тараққӣ аз ҷиҳати истифодаи вариантҳои қобили қабул воситаи муассири рушди баҳши бонкӣ мегардад.

Дар кори илмӣ мо, инчунин кӯшиш ба харҷ дода шуд, ки хусусиятҳои инкишофи баҳши бонкӣ дар Британияи Кабир нишон дода шавад. Тавре ки маълум аст, системаи бонкии Британияи Кабир яке аз қадимтарин низом ба шумор меравад. Бояд таъкид кард, ки Лондон низ яке аз марказҳои калони бозорҳои молии ҷаҳон мебошад.

Дар қаламрави Англия шумораи бонкҳои хориҷӣ назар ба ватанӣ зиёд аст ва системаи бонкии кишвар шабакаи бузурги филиалҳои хориҷӣ дорад. Аз ин

³⁷Банк Канады. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki/> (дата обращения: 26.10.2020).

рӯ, дар бонкҳои Британияи Кабир ҳиссаи пасандозҳо бо асъори хориҷӣ нисбат ба дигар кишварҳо хеле зиёд аст.

Бояд гуфт, ки низоми бонкии Британияи Кабир дузинагӣ аст. Дар зинаи боло бонки марказӣ ва дар поён бонкҳо, аз қабилӣ савдои тиҷоратӣ (депозитӣ) ва махсусгардонидашуда, кассаҳои амонатии хориҷӣ, кассаҳои муҳосибӣ ҷойгир шудаанд.³⁸

Бонки марказии Британияи Кабир пардохтпазиро таъмин карда, сиёсати пулию қарзиро пеш мебарад, дар ҳоле ки бонки амонатии давлатӣ аз аҳоли барои маблағгузорӣ ва татбиқи барномаҳои давлатӣ маблағҳо ҷалб мекунад.

Бонкҳои тиҷоратӣ ва дигар бонкҳо ба хизматрасонӣ ба шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ва муомилоти калони ташкилот машғуланд. Бартарии бахши бонкии Британияи Кабир ба инфрасохтори пешрафтаи молиявӣ, бозори сармояи қарзӣ ва дараҷаи баланди таҳассусӣ, инчунин робитаи зич бо бозори байналмилалӣ молиявӣ вобаста аст.

Бо мақсади баланд бардоштани эътимод ба муассисаҳои бонкӣ ва коҳиши хуруҷи пасандозҳо ё вобаста ба пайдоиши талабот оид ба иҷроиши пеш аз мӯҳлати уҳдадориҳо, ҳукуматҳои бисёр кишварҳо кафолати қарзи бонкро аз ҳисоби маблағҳои захираи давлатӣ медиҳанд. Масалан, бо мақсади баланд бардоштани пардохтпазирӣ, Системаи захиравии федералии ИМА барои қарзи байнибонкӣ ва бонкӣ дар назди дигар тарафҳо кафолат додааст. Дар Британияи Кабир низ ҳукумат барои қарзҳои байнибонкӣ кафолат додааст. Дар маҷмӯъ, ҳукумати ИМА барои маблағгузориҳои чунин барномаҳо 700 миллиард доллар, ҳукумати Британия - 250 миллиард фунт-стерлинг, дар Россия - 50 миллиард долл. ИМА чудо кардаанд.³⁹

Назария ва амалияи иқтисоди байналмилалӣ нишон дод, ки яке аз секторҳои бонкии дар ҷаҳон тараққикарда системаи бонкии ИМА мебошад. Дар

³⁸ Банковская система Великобритании. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.globfin.ru/articles/banks/uk.htm>. (Дата обращения: 26.10.2020).

³⁹ Скоробогач О.И. Зарубежный опыт функционирования банков в условиях финансовой нестабильности. Размещено на <http://www.allbest.ru>. Санаи мурочиат 25.05.2024.

соҳаи фаъолияти соҳибкории Амрико соҳибкории бонкӣ ҷои муҳимро ишғол мекунад. Танзими ҳуқуқии низоми бонкӣ дар кишвар хеле қавӣ буда, асосан ба ҳавасмандгардонии фаъолияти соҳибкорӣ, баҳусус дар баҳши бонкӣ нигаронида шудааст.

Бисёр соҳаҳои фаъолияти муассисаҳои молиявӣ қарзиро санадҳои ҳуқуқие, ки дар ибтидои асри гузашта қабул шудаанд, танзим мекунанд. Илова бар ин, қайд кардан лозим аст, ки дар баробари амиқ шудани байналмилаликунонии ҳаёти иқтисодӣ системаи бонкии ИМА босуръат тараққӣ карда, проблемаҳои иҷтимоӣ иқтисодии мамлакатро ҳал мекунад.

Дар ИМА, чунончи тадқиқот нишон медиҳад, системаи сезинагии бонкӣ вучуд дорад. Системаи федералии захиравӣ сатҳи аввалро ишғол мекунад, аз ҷумла Шурои мудирон, зинаи дуюмро бонкҳои тичоратӣ ва зинаи сеюмро ҷамъиятҳои қарзии мутақобила ва иттифокҳои қарзӣ ташкил медиҳанд.

Системаи захираи федералии ИМА сохтори ғайримарказонидашуда буда, мақомоти назоратӣ барои пешбурди сиёсати пулию қарзӣ ва устувории низоми бонкӣ масъул аст. Бонкҳои тичоратии ИМА амалиёти гуногуни молиявӣ ва хидматҳои бонкиро анҷом медиҳанд.

Иттифокҳои қарзии ИМА ва ҷамъиятҳои қарзии мутақобила муассисаҳои қарздиҳии кооперативӣ мебошанд, ки қарзҳои истеъмоӣ ва ипотекаро бо фоизи паст медиҳанд. Инҳо ягона муассисаҳое дар кишваранд, ки андозбандӣ намешаванд ва метавонанд аз ҷониби мақомоти давлатӣ иҷозатнома гиранд.⁴⁰

Аз нуқтаи назари истифодаи вариантҳои қобили қабул бояд гуфт, ки яке аз воситаҳои муҳим ва самараноки низоми бонкӣ меёри бозтамвил мебошад, ки аз рӯи он метавон ба рушди иқтисодиёти кишвар дар маҷмӯъ баҳогузори кард.

⁴⁰Банковская система США. [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://www.banki.ru/wikibank/bankovskaya_sistema_ssha/ (Дата обращения: 29.10.2020).

Меъёри бозтамвили Иёлотӣ Муттаҳидаи Амрико 0,25 фоизро ташкил медиҳад, ки аз фоизи пасти қарзҳо, ғаёлияти баланди сармоягузорӣ, сатҳи пасти таваррум ва дар маҷмӯъ рушди иқтисодии кишвар шаҳодат медиҳад.⁴¹

Шиносоӣ бо адабиёти муосири иқтисодӣ нишон медиҳад, ки системаи дигари бонкӣ, ки дар ҷаҳони молиявӣ пас аз ҷанг мавқеи пешқадамро ишғол мекард, Ҷопон буд. Мамлакат яке аз кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон буда, дорои захираҳои бузурги ашёӣ мебошад ва дар айни замон ҳамчун сармоягузори хеле эҳтиёткор ва муассир баромад мекунад.

Бузургтарин бонкҳои Ҷопон дар феҳристи рейтингӣ бонкҳои миллии пешрафтаи ҷаҳон шаш мақоми аввалро ишғол мекунанд ва ба феҳристи панҷох бонки бузургтарини кишварҳои пешрафта тақрибан 20 бонки Ҷопон шомиланд.⁴²

Хусусиятҳои ғаёлияти низоми бонкӣ дар Ҷопон то ба наздикӣ додани қарз ба тичорати хурд ва ипотека буд. Баробари васеътар шудани байналмилаликунонии ҳаёти иқтисодӣ ва дар рафти ислоҳот бонкҳои калон бо мақсади самараноктар истифода бурдани захираҳои молиявӣ аз нав ташкил карда шуданд.

Дар ҷараёни ислоҳот ба муомилоти содироти сармоя маҳдудиятҳо гузошта шуда, маҳдудияти муомилоти ашёӣ бекор карда шуд. Нақши низоми бонкӣ дар Ҷопон мисли дигар кишварҳои пешрафта, маблағгузории бахши воқеии иқтисод ва мусоидат ба рушди иқтисодии кишвар аст.

Таҳқиқот нишон медиҳад, ки бонкҳои асосии кишвар бонкҳои тичоратӣ мебошанд, ки зиёда аз 300 намуди амалиёти бонкиро барои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ анҷом медиҳанд. Бояд хотиррасон кард, ки дар бахши бонкии Ҷопон дараҷаи баланди тахассус вучуд дорад.

⁴¹ Товкаленко А.А., Скребцова Т.В. Сравнительная характеристика банковских систем России и США // Будущее науки – 2013: материалы Международной молодежной научной конференции. – Ставрополь: Ставропольский государственный аграрный университет, 2013. – С. 231-234.

⁴² Виноградов А.И. Банковская система США, Германии и Японии: сравнительный анализ // Ученые записки Российской Академии предпринимательства. – 2015. – № 42. – С. 195-201.

Ҳиссаи бонкҳои миллии мамлакат, ки асоси низоми бонкиро ташкил медиҳанд, 80 фоизи сармояи тамоми низоми бонкии Ҷопонро ташкил медиҳад. Бонкҳои Ҷопон бештар дар Аврупо, Олмон ва Британияи Кабир фаъолият меkunанд. Бар асоси ин, низоми бонкии Ҷопон дар байни кишварҳои пешрафта дар ҷаҳон яке аз устувортарин ба шумор меравад.

Дар маҷмӯъ, бояд гуфт, ки Бонки Ҷопон дар низоми бонкии кишвар мавқеи бартариро ишғол мекунад, дар ҳоле ки беш аз 55 фоизи саҳмияҳо ба давлат тааллуқ доранд. Ғайр аз ин, саҳмдорони хусусӣ дар идоракунии бонкҳо иштирок намеkunанд ва сармояи оинномавии бонки мамлакат 100 миллион иенро ташкил медиҳад. Хусусияти фаъолияти системаи бонкии Ҷопон ва умуман системаи иқтисодӣ дар он аст, ки даромаднокии барои ҷопониҳо ҳамеша дар мадди дувум қарор дорад. Мақсади Ҷопон ҳамеша таъмини рушди иқтисодӣ буд.

Афзоиши нишондодҳои макроиқтисодӣ, рушди муомилоти мол ва истеҳсоли маҳсулоти олий ба фаъолияти бомуваффақият ва самараноки низоми бонкии Ҷопон, ки дар он ватандӯстӣ низ нақши муҳим дошт, ҳавасманд гардонд. Албатта, чунин таҷриба барои истифода дар ҷамаи кишварҳои дар марҳилаи рушд қарордошта варианти имконпазир мебошад.

Аз нуқтаи назари таҳқиқоти мо бамаврид аст, ки хусусиятҳои фаъолияти низоми бонкии Федератсияи Россияро ҳамчун яке аз шарикони муҳимми стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон ёдовар шавем. Дар Россия низоми бонкӣ дузинагӣ мебошад. Дараҷаи болоӣ аз ҷониби Бонки марказӣ ва поёний, чун дар аксари кишварҳо, ташкилотҳои қарзӣ намоёндагӣ меkunанд. Дар Россия ҷама бонкҳо моликияти хусусиро мушаххас ифода меkunанд.

Бояд қайд кард, ки иқтисодиёти муосири Россия дар маҷмӯъ ва алалхусус бахши бонкӣ дорои ҷолибияти нисбатан пасти сармоягузорӣ ва коҳиши ҳиссаи сармояи хориҷиро нишон медиҳад.⁴³

⁴³ Манаева О.В., Агафонова М.С. Современная банковская система РФ и ее совершенствование // Успехи современного естествознания. – 2012. – № 4. – С. 137-137; URL: <http://www.natural-sciences.ru/ru/article/view?id=29939> (дата обращения: 02.11.2020).

Хусусиятҳои фарқкунандаи низоми бонкии Россия ин набудани қарзҳои дарозмуддат ва иштироки давлат дар сохтори дороиҳо мебошад. Дар оғози соли 2020 дар ин кишвар 442 ташкилоти қарзӣ, аз ҷумла 402 бонк фаъолият мекарданд. То имрӯз зиёда аз 70 фоизи бозор ба ҳиссаи бонкҳо бо иштироки давлат рост меояд.⁴⁴

Тавре ки тадқиқот нишон медиҳад, сиёсати иқтисодӣ дар соҳаи фаъолияти молиявӣ дар Россия ба таъмини рушди устувори низоми бонкӣ ҳамчун унсури рушди иқтисодиёти кишвар нигаронида шудааст, ки дар он иштироки давлат дар оянда афзоиш хоҳад ёфт. Бо назардошти тамоюлҳои рушди технологияҳои муосир дар бозори дохилии Россия, метавон хулоса кард, ки технологияҳои рақамӣ ва навовариҳо ба як тамоюл дар бахши бонкӣ табдил ёфта, барои ташаккули бонкҳои инноватсионӣ дар кишвар ҳавасманд мекунанд.

Илова бар ин, дар чунин шароит дурнамои мусбати рушди бахши бонкӣ бо баланд бардоштани рақобатпазирии муассисаҳои бонкӣ ва оптимизатсияи низоми идоракунии бонкӣ алоқаманд хоҳад буд.⁴⁵

Қайд кардан зарур аст, ки дар Россия низоми бонкӣ нисбати дигар кишварҳои пасошуравӣ бинобар сабаби дорои захираҳои калони молиявӣ фарқкунанда бошад ҳам, аксарияти махсусияти фаъолияти бонкӣ бо кишварҳои собиқ шуравӣ шабеҳ мебошанд. Умуман, кишварҳои собиқ шуравӣ дар тамоми фаъолияти хоҷагидорӣ кишвар дар марҳилаи аввал аз таҷрибаи калони Россия истифода намудаанд. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки Россия шарикӣ боэътимод ва рушд арзёбӣ мегардад, тараққиёти он аҳаммияти калони стратегӣ дорад.

Инчунин дар тадқиқоти мо кӯшиш шудааст, ки хусусиятҳои фаъолияти низоми бонкии Чин низ ҳамчун шарикӣ муҳимми стратегӣ Тоҷикистон нишон дода шавад. Дар низоми бонкии Чин, дар муқоиса бо кишварҳои дар боло

⁴⁴ Моисеенко Д.В. Банковская система России: современное состояние и перспективы развития. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=43869608>. (Дата обращения: 02.11.2020).

⁴⁵ Моисеенко Д.В. Банковская система России: современное состояние и перспективы развития. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=43869608>. (Дата обращения: 02.11.2020).

зикршуда, сатҳи баланди иштироки давлат ба назар мерасад. Системаи бонкии Чин имрӯз ду хусусияти хос дорад.

Якум, қарзҳои бонк қисми асосии бо пул таъмин намудани хоҷагии халқ (69,6 Ҷ) мебошанд. Дувум, дар низоми бонкӣ бонкҳои тиҷоратии давлатӣ ва саҳомӣ бартарӣ доранд.⁴⁶

Низоми бонкии Чин низ сезинагӣ ҳисобида мешавад. Дар низоми бонкии кишвар мақоми муҳимро Бонки марказӣ, бонкҳои давлатӣ, бонкҳои тиҷоратӣ, инчунин бонкҳои хусусӣ ва омехта ишғол мекунанд. Бояд гуфт, ки дар Чин бонкҳои сиёсӣ низ фаъолият мекунанд, ки ҳадафи он аз ҷиҳати молиявӣ дастгирӣ намудани сиёсати иқтисодии кишвар ба шумор меравад.

Зинаи якумро Бонки халқии Хитой ва бонкҳои сиёсии рушд ташкил медиҳанд. Бонки халқӣ, бонки интишоркунанда, маркази қарзӣ ва пардохтию ҳисоббаробаркунии кишвар буда, масъули таҳия ва татбиқи сиёсати пулию қарзӣ буда, назорат ва санҷишро аз болои низоми бонкӣ Комиссияи умумихитории танзими бонкӣ ба зимма дорад. Се бонки сиёсии кишвар – Бонки давлатии рушди Хитой, Бонки рушди кишоварзии Хитой, Бонки содиротию воридоти Хитой – масъули амалигардонии барномаҳои давлатӣ дар соҳаҳои саноат, хоҷагии қишлоқ ва савдои беруна мебошад.⁴⁷

Дар маҷмӯъ, бояд қайд кард, ки Чин ҳамчун кишвари босуръат рушдкунанда дар системаи муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ мавқеи муҳимро ишғол мекунад. Дар феҳристи бузургтарин иқтисодҳои ҷаҳон кишвар аз рӯи ҳаҷми савдои хориҷӣ дар ҷои чорум қарор дорад. Яке аз самтҳои афзалиятноки соҳаи муносибатҳои молиявӣ ташкили баҳши самараноки бонкӣ бо ёрии инфрасохтори пешрафта маҳсуб меёбад.

Дар баробари ин, бояд гуфт, ки дар кишвар барои бонкҳои хусусӣ монеаҳои зиёд вучуд дорад. Назорати давлатӣ дар соҳаи бонк, алалхусус танзими Ҷ қарзҳо ба таври катъӣ ба роҳ монда шудааст. Бартариҳои низоми бонкии Чин низ шабакаи васеи баҳши бонкӣ дар саросари кишвар аст.

⁴⁶Тверская Д.В. Перспективы развития банковской системы Китая // РИСК: Ресурсы, Информация, Снабжение, Конкуренция. – Москва, 2009. – № 1. – С. 64-66.

⁴⁷ URL: www.banki.ru/wikibank/bankovskaya_sistema_kitaya.. Санаи муроҷиат 25.12.2023.

Бо дарназардошти иқтисодии аҳоли ва рушди устувори иқтисодӣ, метавон тахмин кард, ки хадамоти бонкӣ дар Чин ба яке аз муваффақтарин хизматрасониҳо дар ҷаҳон табдил меёбад. Илова бар ин, бояд дарк кард, ки кишвар имрӯз дорои захираҳои бузурги асъорию молиявӣ мебошад.

Хулосаҳои дар боло зикргардидаро вобаста ба фаъолияти бахши бонкии давлатҳои хориҷӣ ҷамъбаст намуда, метавон ба хулосае омад, ки иқтисодиёти кишварҳои пешрафта имрӯз бо суръати баланди рушди институтҳои молиявӣ ҳамчун омили ҳавасмандкунандаи таъмини рушди иқтисодии кишвар тавсиф мегардад. Сатҳи баланди рушди низоми бонкӣ имкон медиҳад, ки аз имкониятҳои мавҷуда ҷиҳати фароҳам овардани фазои мусоиди сармоягузорӣ ва ҷалби технологияҳои баланд самаранок истифода бурда шавад.

Бар асоси ин, бахши бонкӣ ҳамчун омили рушди фаъолияти иқтисодӣ дар ҳама кишварҳо барои таҳқиқоти илмӣ ниёз дорад. Рушд ва ҳолати низоми бонкии кишварҳои гуногун аз рӯи нишондиҳандаҳои гуногун муайян карда мешавад, ки дар ҷадвали 1.8 нишон дода шудаанд.

Ҷадвали 1.8. – Таҳлили муқоисавии низоми бонкӣ дар соли 2020

Нишондиҳандаҳо	Кишвар				
	Россия	ИМА	Олмон	Британияи Кабир	Ҷопон
Шумораи ташкилотҳои қарзӣ, адад	484	7245	1329	582	608
Шумораи бонкҳо, адад	440	5312	1159	467	385
Шумораи бонкҳо бо иштироки хориҷӣ, адад	24	318	274	138	52
Дороиҳои умумии бахши бонкӣ, миллиард доллари ИМА	622	1860	963	1146	1091
Ҷоидаи (рентабельность) сармоя %	9,7	15,08	12,38	11,53	14,12
Маблағи умумии пасандозҳо, миллиард доллар	413	671	581	719	688
Ҳаҷми қарзҳо, млрд долл	887	993	776	832	749

Сарчашма: Ена А.В. Сравнительный анализ банковских систем России и развитых стран мира // Развитие цифровой экономики в условиях новой реальности: материалы Международной научно-практической конференции. – Саратов, 2020. – С. 12-13.

Дар асоси маълумоти ҷадвали 1.8 мушоҳида кардан мумкин аст, ки Россия ҳамчун як кишвари рӯ ба тараққӣ аз ҳама ҷиҳат аз кишварҳои боло қафомонад. Бояд гуфт, ки чунин тамоюл дар тамоми кишварҳои пасошуравӣ, аз ҷумла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мушоҳида мешавад. Шумораи бонкҳои дорои иштироки хориҷӣ ва ҳаҷми дороиҳо дар муқоиса бо кишварҳои пешрафта бо ҳаҷми калон фарқ мекунад. Тафовут дар низоми бонкӣ, тавре ки таҷрибаи кишварҳои пешрафта нишон медиҳад, на танҳо аз истифодаи самараноки захираҳои молиявӣ, балки ба сатҳи даромад ва рушди устувори нишондиҳандаҳои макроиқтисодии кишвар вобаста аст.

Тавре маълум аст, дар кишварҳои дорои иқтисоди давраи гузариш тамоюлҳои манфии рушди иқтисод, бахусус сатҳи баланди таваррум, касри буҷет, рушди фасод, фазои номусоиди сармоягузорӣ ва рушди сусти низоми бонкӣ мушоҳида мешавад. Аз ин рӯ, барои ноил шудан ба некуаҳволии иқтисодӣ тамоми кишварҳои сусти тараққиқарда кӯшиш мекунад, ки нишондиҳандаҳои макроиқтисодиро тавассути ҷалби сармоя, технологияҳо ва истифодаи самараноки захираҳои молиявӣ афзоиш диҳанд.

Азбаски вазъи саноати молиявии ин ё он кишвар ва сектори бонкии он як унсури рушди иқтисодӣ ба ҳисоб меравад, омӯзиши таҷрибаи бисёре аз давлатҳои ҷаҳон ба мо имкон медиҳад, ки хулосаҳои умумие ба даст орем, ки барои самаранок истифода бурдан дар низоми бонкии кишвар ва ташаккули принципҳои асосии фаъолияти молиявӣ мусоидат намояд.

Ҳамин тавр, дар ин марҳилаи таҳқиқ метавон гуфт, ки низоми бонкии давлатҳои хориҷӣ марҳилаи дуру дарози рушдро паси сар карда, имрӯз онҳо соҳаи бонкиро самаранок идора мекунад. Дар низоми муносибатҳои молиявии байналмилалӣ бонкҳои кишварҳои дар боло зикршуда мавқеъҳои афзалиятнокро ишғол намуда, на танҳо шартҳои зарурии таъмини рушди иқтисодии кишвар, балки заминаи рушди сохтори молиявии ҷаҳонӣ низ мегарданд.

Низоми бонкии кишварҳои хориҷӣ вобаста ба кишвар ва хусусиятҳои иқтисодии он метавонад ба таври назаррас фарқ кунад. Аммо хусусиятҳои

умуми ва унсурҳои асосии низоми бонкиро ба таври зайл тавсиф кардан мумкин аст. Аксари кишварҳо як бонки марказӣ доранд, ки дар танзими низоми бонкӣ ва сиёсати пулию қарзӣ нақши калидӣ доранд. Бонкҳои тичоратӣ иштирокчиёни асосии низоми бонкӣ буда, доираи васеи хизматрасониҳо пешкаш мекунанд. Бонкҳои тичорати пасандозҳо қабул карда, қарз медиханд, ки асоси муомилоти пулро дар иқтисодиёт ташкил медиханд.⁴⁸

Баъзе кишварҳо бонкҳои сармоягузорӣ ва бозорҳои саҳҳомӣ доранд. Ин муассисаҳо дар муомилоти сармоягузорӣ, аз қабili ҳамроҳшавӣ ва харид, барориши коғазҳои қиматнок, идоракунии дороиҳо ва савдо дар биржаҳои фондӣ иштирок мекунанд. Инчунин муассисаҳои молиявии мустақил иттифокҳои кредитӣ, ширкатҳои хизматрасонии молиявӣ ва дигар ташкилотҳоеро дар бар мегиранд, ки хизматҳои алтернативии бонкиро пешниҳод мекунанд.

Тадқиқот нишон медиҳад, ки ҳар як кишвар танзимгароне дорад, ки низоми бонкиро назорат мекунанд ва риояи қонунҳо ва стандартҳои молиявиро таъмин мекунанд. Баъзе кишварҳо инчунин бо созмонҳои байналмилалӣ молиявӣ, аз қабili Хазианаи Байналмилалӣ аъзо ё Бонки Ҷаҳонӣ барои дастгирии молиявӣ ва рушд ҳамкорӣ мекунанд. Ҳар як кишвар дорои хусусиятҳо ва хусусиятҳои низоми бонкӣ мебошад, ки сатҳи танзим, дараҷаи рақобат, дастрасии хизматрасониҳои молиявӣ ба аҳоли ва дараҷаи рушди бозори молиявиро ба тартиб медарорад.⁴⁹

Омӯзиши низоми бонкии кишварҳои пешрафтаи хориҷӣ ва таҳлили муқоисавии фаъолияти онҳо имкон медиҳад, ки дар асоси таҷрибаи ҷаҳонӣ ҷиҳатҳои заиф ва тавоно ошкор ва самтҳои афзалиятноки рушди низоми бонкии кишвар муайян карда шавад.

Тадқиқоти дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронидашуда нишон доданд, ки сатҳи рушди баҳши бонкии кишвар аз низоми бонкии давлатҳои хориҷӣ, бахусус Федератсияи Россия хеле пасттар аст. Сабабҳои ақибмонии низоми

⁴⁸ Низоми бонкии кишварҳои хориҷӣ. <https://openai.com/c/13fc7ee3>. Санаи мурочиат 25.01.2024.

⁴⁹ Низоми бонкии кишварҳои хориҷӣ. <https://openai.com/c/13fc7ee3>. Санаи мурочиат 25.01.2024.

бонкӣ, пеш аз ҳама, ба сатҳи пасти сармоядорӣ, набудани бонкҳои махсусгардонидашуда, бонкҳои инноватсионии сармоягузорӣ, номукаммалии заминаи қонунгузорӣ ва набудани идоракунии муассири низоми бонкӣ марбут аст.

Бинобар ин, дар марҳалаи кунунии рушди кишвар ҳалли масъалаи фаъолияти пурсамари низоми бонкӣ, таъмини муомилоти оқилонаи пул, устувории кори тамоми муассисаҳои молиявӣ ва хоҳиши интегратсияи иқтисодӣ бо дигар ташкилотҳои молиявии байналхалқӣ аҳаммияти махсус пайдо мекунад. Аз ин лиҳоз, омӯзиши таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ дар самти таъмини рушди босамари низоми бонкӣ барои мо шартӣ зарурии рушди минбаъдаи устувории бозори молиявӣ мегардад.

Дар баробари ин, ба хулосае омадан мантиқист, ки дар шароити кушод будани низоми иқтисоди миллӣ вазъи низоми бонкиро дар робита ба нигоҳ доштани нишондодҳои макроиқтисодӣ оптималӣ тавсиф кардан мумкин аст. Бояд қайд кард, ки дар бозори молиявии кишвар, инчунин рушд ёфтани бозори қоғазҳои қиматнок ва суғурта, афзоиши дороиҳои муассисаҳои молиявӣ, инчунин пешниҳоди доираи васеи хизматрасониҳои бонкӣ аз беҳбудии низоми бонкӣ гувоҳӣ медиҳад.

Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон таҷрибаи фаъолияти бонкҳои давлатӣ дар Чин ҷолиб аст, ки дар ҷалби сармояи хориҷӣ саҳм мегузоранд. Татбиқи таҷрибаи низоми бонкии Олмон аз нигоҳи маблағгузорӣ ва қарздиҳӣ ба соҳибкории хурду миёна ҳамчун заминаи рушди иқтисоди муосир хеле ҷолиб аст. Бонкҳои Олмон дар низоми бонкии кишвар аз технологияҳои пешрафта васеъ истифода мебаранд. Дар ин ҷо аз онҳо бисёр чизҳоро омӯхтан мумкин аст. Илова бар ин, модели самараноки идоракунии ва робитаҳои мустаҳкам байни бахши бонкӣ ва дигар бахшҳои иқтисодиёт барои Ҷумҳурии Тоҷикистон варианти қобили қабул буда метавонад.

Инчунин барои Ҷумҳурии Тоҷикистон хусусиятҳои фаъолияти низоми бонкии Ҷопон низ ҷолиб мебошад. Бартариин ин система таъмини суботи молиявӣ ва дастгирии шаҳрвандони Ҷопон аст.

Чунонки дар боло кайд кардем, хусусияти фаъолияти системаи бонкии Чопон ва умуман системаи иқтисодиёт дар он аст, ки мақсади асосӣ барои шаҳрвандон ғоиданокӣ не, балки идоракунии самарабахш ва таъмини некуахлоии давлат мебошад. Ватандӯстӣ ва саводнокии баланди молиявии шаҳрвандони Чопон ҳамчун омили таъмини амнияти иқтисодӣ ба мо асос медиҳад, ки аз нигоҳи рушди минбаъдаи муносибатҳои молиявӣ ба онҳо таваҷҷуҳ зоҳир кунем.

Ҳамин тавр, дар асоси омӯзиши хусусиятҳои фаъолияти низоми бонкӣ метавон гуфт, ки барои низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон вариантҳои қобили қабули таҷрибаи давлатҳои хориҷиро бо дарназардошти анъана, ҳувиёт, хусусияти миллӣ ва тафаккур истифода бурдан зарур аст. Низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити бӯҳронӣ ба мисли низоми бонкии дигар кишварҳо метавонад танҳо дар муддати кӯтоҳ самаранок рушд кунад.

Аз ин лиҳоз, тақмили заминаҳои ҳуқуқӣ, таҳияи механизмҳои нави пешгирии таҳдидҳои молиявӣ ба илму фаъолияти иқтисодии кишвар масъалаи муҳимтарин ба шумор рафта, омӯзиши таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ бошад, ки дар онҳо рушди босуръати бозори молиявӣ ба назар мерасад, барои таъмини устуворнокии рушди фаъолияти бонкии кишвар аҳаммияти калон дорад.

БОБИ 2.

ҲОЛАТИ МУОСИР ВА ТАҲЛИЛИ НИЗОМИ БОНКИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

2.1. Таҳлили рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар шароити рушди муносибатҳои бозорӣ иқтисодиёти тамоми кишварҳои ҷаҳон бо рушди фаъоли низоми бонкӣ ҳамчун як соҳаи мушаххаси саноати молиявӣ тараққӣ менамояд. Рушди бахши бонкӣ дар шароити кунунӣ ба як шартӣ муҳимми рушди иқтисодӣ табдил ёфта, самаранокии он имкон медиҳад, ки захираҳои молиявӣ оқилона истифода бурда шуда, барои ҷалби сармоя ва воридоти технологияҳои муосир ҳавасманд гарданд. Аз ин рӯ, ба низоми бонкӣ дар тамоми кишварҳои ҷаҳон ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи саноати молиявӣ барои тадқиқоти илмӣ таваҷҷуҳи зиёд зоҳир мегардад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳолати 31 декабри соли 2020 69 ташкилоти қарзии молиявӣ, аз ҷумла 18 бонки анъанавӣ, 1 бонки исломӣ, 18 ташкилоти амонатии қарзии хурд, 5 ташкилоти қарзии хурд ва 27 фондҳои қарзии хурд фаъолият доранд.⁵⁰ Бояд қайд кард, ки ба ҳолати 31 декабри соли 2022 бошад, 64 ташкилоти қарзии молиявӣ, аз ҷумла 14 бонки анъанавӣ, 1 бонки исломӣ, 1 ташкилоти қарзии ғайрибонкӣ, 19 ташкилоти амонатии қарзии хурд, 3 ташкилоти қарзии хурд ва 26 фондҳои қарзии хурд фаъолият мекунанд.

Бояд гуфт, ки сатҳи рушди низоми бонкиро чунин нишондиҳандаҳо, аз қабили дороиҳои бонкӣ нисбати ММД, ҳаҷми қарзҳои додашуда, пасандозҳои бонкӣ, таносуби сармояи низоми бонкӣ нисбат ба ММД бо фоиз ва монанди инҳо муайян мекунанд.

Яке аз бахшҳои муҳимми хидматрасонии бонкӣ бозори пасандозҳои бонкӣ мебошад, ки сатҳи эътимоди мардум ба ниҳодҳои молиявӣ ва самаранокии низоми бонкии ҳар давлатро низ муайян мекунад. Маҳз афзоиши

⁵⁰ Вазъи низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба 31 декабри соли 2020. [Манбаи электронӣ]. Ҳолати дастрасӣ: <https://nbt.tj/upload/iblock>

пасандозҳо дар шароити ноустувории асзор мувозинатро дар бозори молиявӣ таъмин мекунад. Тавре маълум аст, байни ташкилотҳои маблағгузори хурд ва тичоратӣ барои пасандозҳои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ рақобат вучуд дорад.

Имрӯз бонкҳои тичоратӣ дар бозори пасандозҳо мавқеи муҳимро ишғол мекунад. Ҳаҷми пасандозҳо дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷадвали 2.1 оварда шудааст.

Ҷадвали 2.1. – Сохтори бақияи пасандозҳо дар ташкилотҳои қарзӣ

Сол	Пасандозҳои бонкӣ	
	Ҳамагӣ ҳазор сомонӣ	Бо % нисбати ММД
2018	9 723 803	14,12
2019	9 742 210	12,60
2020	11 414 199	14,00
2021	10 159 277	10,3
2022	15 507 800	13,4

Сарчашма: Бюллетени омили бонкии соҳаи 2018-2022.

Маълумоти ҷадвали 2.1 нишон медиҳад, ки пасандозҳои бонкӣ дар соҳаи охир тамоюли болоравиро ба даст овардаанд, аммо нисбат ба ММД он нишондиҳандаи манфӣ буда, дар соли 2022 13,4 фоизро ташкил медиҳад.

Сабоби аслии коҳиши пасандозҳои бонкӣ дар муқоиса бо ММД дар соҳаи ахир пайдоиши хатарҳои муосир ва осебпазирии бозорҳои молӣ дар шароити номуайянии мебошад.

Таҳлили коррелятсионӣ-регрессионӣ гузаронидашуда мавҷудияти робитаи зичро байни ММД ва ҳаҷми пасандозҳои бонкӣ ошкор сохт.

Муодилаи муносибат чунин менамояд:

$$\text{ММД} = -37955,6 + 5,815 D, R = 0,925. (2.1.)$$

Сатҳи баланди коэффитсиенти коррелятсия (0,925) маънои онро дорад, ки афзоиши пасандозҳои бонкӣ омили муҳимми рушди иқтисодияти транзитӣ мебошад. Ин бо табиқ додани пасандозҳо ба сармоягузориҳои дар дохили кишвар истехсолшуда шарҳ дода мешавад. Ҳисобҳо нишон медиҳанд, ки як

фоиз коҳиш ёфтани ҳаҷми пасандозҳо боиси 1,056 фоиз коҳиш ёфтани ММД мегардад.⁵¹

Бақияи умумии пасандозҳо дар давраи ҳисоботӣ 15,5 миллиард сомониرو (1,5 миллиард доллар) ташкил дод, ки нисбат ба ҳамин давраи соли 2021 5 348 миллион сомонӣ зиёд мебошад.

Ҳаҷми бақияи пасандозҳо бо пули миллӣ 8,5 фоиз афзуда, бо асъори хориҷӣ 7,8 фоиз кам шуд. Саҳми онҳо дар сохтори бақияи умумии пасандозҳо бо пули миллӣ 53,1 фоиз ва бо асъори хориҷӣ 46,9 фоизро ташкил медиҳад (дар соли 2018 мутаносибан 49,9 фоиз ва 51,0 фоиз).⁵² Дар соли 2022 бошад, нисбати солҳои зикршуда тамоюли баландшавиро пайдо кардааст.

Бояд қайд кард, ки аз афзоиши ҳаҷми пасандозҳо на танҳо бахши молиявии иқтисодиёти кишвар, балки сатҳи миёнаравии ташкилотҳои молиявӣ, афзоиши нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ низ рушд мекунанд, зеро онҳо манбаи иловагии рушди иқтисодӣ мегарданд ва ҳамчун қарз барои субъектҳои соҳибкорӣ дар кишвар амал мекунанд.

Вобаста ба мавзуи таҳқиқоти мо бояд қайд намуд, ки яке аз чӯзҳои муҳимми потенсиали бонкӣ пешниҳоди қарз мебошад. Илова бар ин, дар шароити бӯҳрон, ҷунон ки таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, масъалаҳои қарздиҳӣ дар тамоми кишварҳои ҷаҳон аҳаммияти хосса доранд. Танзими самарабахши молиявӣ дар шакли қарз на танҳо ба рушди бомуваффақияти соҳибкорӣ, балки ба беҳтар шудани сифати зиндагии аҳоли низ вобаста аст.

Дар маҷмӯъ, рушди иқтисоди ҳар як кишвар бештар аз имкониятҳои қарздиҳии муассисаҳои бонкӣ ба корхонаҳои бахши воқеӣ вобаста аст. Бонкҳо як навъ механизме мебошанд, ки гардиши пули нақдро ба бахшҳои иқтисодиёт

⁵¹ Урунов А.А. Рынок банковских продуктов: анализ современного состояния и перспективы развития / А.А. Урунов, И.М. Морозова, И.Б. Родина, М.А. Юсупова // Фундаментальные исследования. – 2020. – № 12. – С. 228-233.

⁵² Активы кредитных финорганизаций Таджикистана в 2019 году увеличились на 3,7%. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://tajikta.tj/ru/news/> (Дата обращения: 13.01.2021).

таксим мекунанд ва дар ҳалли масъалаҳои барқарорсозии иқтисодиёт нақши махсус мебозанд.⁵³

Аз ин рӯ, ҳангоми таҳлили фаъолияти бонкӣ ба масъалаҳои қарздиҳӣ диққати махсус додан лозим аст. Динамикаи пешниҳоди қарзҳо аз рӯи категорияҳо ва шаклҳои қарздиҳӣ дар ҷадвали 2.2 оварда шудааст.

Ҷадвали 2.2. – Динамикаи қарзҳои низоми бонкӣ аз рӯи категорияҳо дар ҶТ (ҳаз. сомонӣ)

	2019	2020	2021	2022	Тағйирот дар солҳои 2019-2022.	
					Мутлақ	Суръати афзоиш бо %
Корхонаҳои давлатӣ	2 441 155	2 508 000	2 276 953	2 125 241	-315914	-13
Корхонаҳои хусусӣ	2 760 359	3 419 857	3 320 678	3 664 425	904066	33
Шахсони воқеӣ	2 294 168	2 656 875	3 867 915	4 886 276	2 592108	100,1
Лизинг	1 149	6 088	5 690	3 343	2194	100,9
Ипотека	214 347	220 517	257 888	250 723	36376	17
Овердрафт	244 847	84 608	102 998	50 821	-194026	-79
Соҳибкорон	1 833 366	2 057 747	2 208 596	2 669 448	836082	46
Дигарҳо	117	11 665	10 398	6 697	6580	56

Сарчашма: Урунов А.А. Рынок банковских продуктов: анализ современного состояния и перспективы развития / А.А. Урунов, И.М. Морозова, И.Б. Родина, М.А. Юсупова // Фундаментальные исследования. – 2020. – №12. – С. 228-233; Статистический бюллетень национального банка, – № 10 (219). [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.nbt>. (Дата обращения: 30.12.2020).

Чунонки аз ҷадвали 2.2 дида мешавад, қарздиҳӣ, умуман дар мамлакат дар аксар шаклҳои категорияҳо кам мешавад. Қарздиҳӣ дар корхонаҳои давлатӣ ва овердрафт динамикаи пастшавиро нишон медиҳад. Дар категорияҳои дигар

⁵³ Зверев В.А. Совершенствование законодательства в области банковского кредитования // Банковское дело. – 2007. – № 1. – С. 55.

қарздиҳӣ аз ҷониби низоми бонкӣ нисбат ба солҳои қаблӣ тамоюли баландшавиро нишон дода, барои таҳкими фаъолияти иқтисодии кишвар мусоидат карда истодааст.

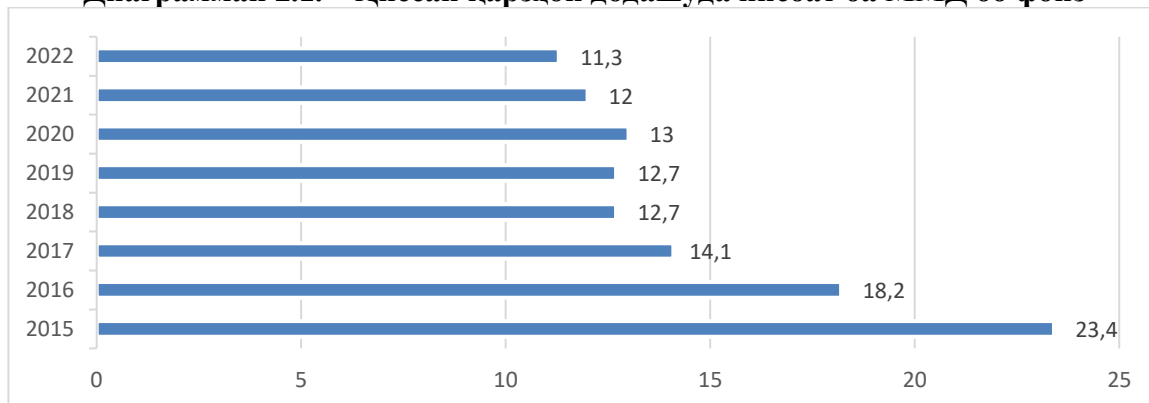
Аз ҷадвал маълум мешавад, ки қарздиҳии корхонаҳои хусусӣ дар соли 2022 нисбат ба соли 2019 33 фоиз, шахсони воқеӣ як маротиба, соҳибкорон 46 фоиз зиёд шудааст, ки ин барои рушди иқтисоди миллӣ дар шароити осебпазир гаштани низоми молиявӣ қаноатбахш арзёбӣ мешавад. Инчунин бояд гуфт, ки қарздиҳии лизингӣ, ки як маротиба зиёд шудааст, барои барқарорсозӣ ва таъмири фондҳои асосии корхонаҳои кишвар замина мегузорад.

Яке аз вазифаҳои асосии муассисаҳои молиявӣ, тавре дар боло қайд кардем, додани қарз ба субъектҳои соҳибкорӣ мебошад. Маҳз афзоиши қарздиҳӣ барои рушди соҳибкорӣ ва муносибатҳои истеҳсоли заминаи устувори молиявӣ ва инфрасохторӣ фароҳам меорад.

Ҳамин тариқ, муассисаҳои молиявӣ на танҳо дар шароити рушди муносибатҳои молиявӣ, балки дар шароити бӯҳрон ва номуайянии низ қувваи пешбарандаи фаъолияти иқтисодии кишвар мебошанд.

Аз ин рӯ, ҳиссаи қарздиҳӣ ба ҳисоби фоизи ММД бояд мусоид бошад. Ҳиссаи қарзҳои аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ додашуда дар диаграммаи 2.1. нишон дода шудааст.

Диаграммаи 2.1. – Ҳиссаи қарзҳои додашуда нисбат ба ММД бо фоиз

Сарчашма: Азизов С.А., Шарипов М.Ш. Банковская система Республики Таджикистан и её значимость в развитии экономики страны [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://mts.tj/ru/1503/news/> (дата обращения: 17.07.2020); Бюллетени омили бонкии солҳои 2018-2022.

Чунонки аз диаграммаи 2.1 дида мешавад, дар солҳои охир ҳиссаи қарздиҳӣ дар низоми бонкӣ нисбати ММД кам шуда истодааст. Дар соли 2019 нисбат ба соли 2015 ҳаҷми қарздиҳӣ нисбат ба ММД аз 23,4 фоиз то 12,7 фоиз коҳиш ёфтааст. Дуруст дарк кардан муҳим аст, ки сарфи назар аз осебпазирии низоми молиявии кишвар, бонкҳои тиҷоратӣ дар рушди фаъолияти иқтисодии кишвар саҳми калидӣ мегузоранд. Бояд қайд кард, ки сабаби дигари паст шудани ҳиссаи қарзҳои додашуда нисбати ММД, пеш аз ҳама, таъмини рушди босуботи иқтисодӣ маҳсуб меёбад.

Дар шароити гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ бонкҳои тиҷоратӣ яке аз ҷузъҳои муҳими рушди иқтисодиёти миллӣ ба ҳисоб мераванд. Аз рӯйи механизми фаъолият онҳо ҳамчун муҳаррики давлат, субъектҳои хоҷагидорӣ ва шахсони дигар амал мекунанд. Беҳуда нест, ки онро низоми гардиши иқтисодии ҳар як кишвар мегӯянд. Дар баъзе аз адабиёти иқтисодӣ «бозори бонкӣ ҳамчун низоми хунгарди инсон буда, зиёдатии воситаҳои молиявиро бо ҷустуҷӯи истифодаи нисбатан самаранок байни соҳаҳои истеҳсолот ва субъектҳои хоҷагидорӣ тақсим менамояд».⁵⁴

Аз нуқтаи назари илмӣ қайд намудан мумкин аст, ки бонкҳои тиҷоратӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз даврони соҳибистиклолӣ ва дигаргуншавии сохтори иқтисодиёт (гузаштан ба иқтисоди бозорӣ) ҳамчун низоми ташаққулёфта ба ҳисоб меравад, чунки бонкҳо дар ин давраи нисбатан калони муқоисашаванда ҳамаи давраҳои ҳаёти иқтисодии ташкилотҳои тиҷоратиро, ба монанди таъсисёбӣ, рушди ҷаҳишноқ, ғоидаи барзиёд ва муфлисшавӣ гузаштанд.

Бинобар ин, дар ҷараёни тақмилёбии низоми бонкӣ ба амалиётҳои ғайрифавол аҳамияти ҷиддӣ дода намешуд, чунки онҳо нисбат ба амалиётҳои фавол дуҷумдараҷа ба ҳисоб рафта, аз ҷониби бонкҳо ҳамчун объекте, ки идоракунии самаранокро талаб менамояд, қабул карда намешуданд. Дар

⁵⁴ Бердиев Р.Б., Алиева Т. Правильное и эффективное кредитование рыночных отношений - залог устойчивого развития национальной экономики / Бердиев Р.Б., Алиева Т. // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2014.-№2-3 (135).-С.209-218.

шароити муосир ҷаҳонбинии аҳоли нисбати низоми фаъолияти бонкӣ тағйир ёфта, мунтазам азнавандешаронӣ ба вучуд омада истодааст.⁵⁵

Инчунин бояд қайд кард, ки натиҷаи коҳиши нишондодҳои низоми бонкӣ ба паст шудани сатҳи зиндагӣ ва қобилияти пардохтпазирии аҳоли, афзоиши бекорӣ ва коҳиши фаъолияти соҳибкории хурду миёна мусоидат мекунад. Сабаби аслии коҳиши чунин нишондиҳандаҳо, тавре дар боло зикр кардем, пайдоиши хатарҳои муосир ва осебпазирии бозори молиявии кишвар мебошад.

Аз ин рӯ, чунин натиҷаҳо барои кишвар муваққатан арзёбӣ кардан лозим аст ва барои бартараф намудани онҳо бояд аз тамоми имкониятҳо истифода бурда, хатарҳо бинобар сабаби таъмини рушди устувори иқтисодӣ, пешгирӣ намоем.

Дарк кардан муҳим аст, ки барои баланд бардоштани самаранокии бахши бонкӣ дороиҳои бонкӣ дар системаи тадбирҳои таъмини амнияти молиявӣ мавқеи махсусро ишғол мекунанд. Барои таҳлили муфассалтари низоми бонкӣ бояд ташаккули дороиҳои бонкиро баррасӣ кард. Тавре аз илми иқтисод маълум аст, ба дороиҳои бонкӣ объектҳои амволе дохил мешаванд, ки аз ҳисоби сармояи худӣ, маблағҳои амонатгуздорон, барориши қоғазҳои қиматнок ва қарзҳои байнибонкӣ ташаккул меёбанд.

Яке аз вазифаҳои муҳимтарини муассисаҳои молиявӣ зиёд намудани дороиҳои бонк тавассути татбиқи амалиёти гуногуни фаъол, аз қабили маблағгузорӣ, қарздиҳӣ, сармоягузорӣ ва дигар амалиётҳо мебошад. Афзоиши дороиҳо муҳимтарин нишондиҳандаи рушди институтҳои молиявӣ буда, ба рушди иқтисодӣ бевосита таъсир мерасонад.

Тадқиқот нишон медиҳад, ки дар соли 2019 дороиҳои ташкилотҳои қарзӣ 21 миллиону 976 ҳазор сомони ро ташкил дода, нисбат ба ҳамин давраи соли қаблӣ тамоюли мусоид пайдо кардаанд.

Аз нуқтаи назари таҳқиқ ба мақсад мувофиқ аст, ки дороиҳои ташкилотҳои қарзӣ нисбат ба ММД муқоиса карда шаванд. Дороиҳои

⁵⁵ Танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Икромов Н.Қ. дисс...н.и.и. аз руи ихтисоси 08.00.10. Душанбе 2021. С. 76.

ташкilotҳои қарзӣ ба ММД-и Ҷумҳурии Тоҷикистон дар диаграмма оварда шудаанд.

Тавре дар боло қайд карда будем, дорoiҳои ташкilotҳои қарзии молиявӣ дар санаи 31 декабри соли 2022 маблағи 30 030,7 млн сомони ро ташкил дода, нисбат ба ҳамин давраи соли 2021 ба 7 616,0 млн сомонӣ ё 34,0 фоиз, бинобар зиёдшавии маблағи ҳисобҳо барои гирифтани аз Бонки миллии Тоҷикистон, пули нақд ва бақияи сандуқи қарзӣ, ба амал омадааст. Бақияи сандуқи қарзии ташкilotҳои қарзии молиявӣ дар санаи ҳисоботӣ маблағи 13 577,6 млн сомони ро ташкил карда, нисбат ба ҳамин давраи соли 2021 ба маблағи 1 607,2 млн сомонӣ ё 13,4 фоиз зиёд шудааст, ки ин аз ҳисоби қарзҳои ба шахсони воқеӣ ва ба соҳибкорони хурду миёна додашуда ба амал омадааст.

Дар санаи ҳисоботӣ қарзҳои ғайрифаъол (зиёда аз 30 рӯз батаъхирافتода) маблағи 1 630,9 млн сомонӣ ё 12,0 фоизи сандуқи қарзии маҷмуи ро ташкил доданд, ки нисбат ба ҳамин давраи соли 2021 вазни қиёсии онҳо дар сандуқи қарзии маҷмуй ба андозаи 1,4 банди фоизӣ коҳиш ёфтааст.⁵⁶

Аз рӯи қарзҳои ғайрифаъол ба маблағи 1 704,2 млн сомонӣ фонди пӯшонидани талафоти имконпазир ташкил карда шудааст, ки ба 104,5 фоизи қарзҳои мазкур баробар буда, ин нишондиҳанда нисбат ба ҳамин давраи соли 2021 ба 12,0 банди фоизӣ афзоиш ёфтааст.

Тавре аз ҷадвали 2.3. бармеояд, уҳдадорҳои ташкilotҳои қарзии молиявӣ дар санаи ҳисоботӣ 23 731,7 млн сомони ро ташкил намуда, нисбат ба ҳамин давраи соли 2021 ба маблағи 6 392,6 млн сомонӣ ё 36,9 фоиз асосан аз ҳисоби амонатҳо зиёд шудаанд. Меъёри пардохтпазирии ҷории ташкilotҳои қарзии молиявӣ дар санаи 31 декабри соли 2022 ба 94,88 фоиз баробар гардида, нисбат ба талаботи муқарраршуда (30 фоиз) 64,88 банди фоизӣ зиёд мебошад.

⁵⁶ Вазъи низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба санаи 31 декабри соли 2022. [Захираи электронӣ]. Ҳолати дастрасӣ: <https://mfa.tj/tg/berlin/view/>. (Санаи муроҷиат: 05.10.2023).

Чадвали 2.3. – Вазъи ташкилотҳои молиявии қарзӣ дар ҚТ дар соли 2022

Нишондиҳанда	млн сомонӣ	бо % нисбати соли 2021
Уҳдадорихои ташкилотҳои қарзии молиявӣ	23 731,7	36,9
Амонатҳои ташкилотҳои қарзии молиявӣ	15 507,8	52,6
Сармояи тавозунии ташкилотҳои қарзии молиявӣ	6 299,0	24,1
Натиҷаи ғаёлияти молиявии ташкилотҳои қарзии молиявӣ	1 179,5	988,3

Сарчашма. Таҳияи муаллиф дар асоси Вазъи низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба санаи 31 декабри соли 2022. [Захираи электронӣ]. - URL: <https://mfa.tj/tg/berlin/view/>. (Санаи муроҷиат: 05.10.2023).

Дороиҳои умумии ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар Тоҷикистон ба санаи 31 декабри соли 2019 22 миллиард сомонино (2,2 миллиард доллар) ташкил дода, нисбат ба соли 2018 3,7% афзудааст. Сармояи тавозунӣ 5,3 фоиз афзуда, ба 6,2 миллиард сомонӣ (639,8 миллион доллар) расидааст. Ҳаҷми умумии қарзҳои додашуда аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ дар соли 2019 9,6 миллиард сомонино (990 миллион доллар) ташкил дод, ки нисбат ба соли 2018 25,5 фоиз ё 1 миллиону 942,5 ҳазор сомонӣ зиёд аст. Ҳаҷми бақияи умумии сандуқи қарзӣ ба 9,8 миллиард сомонӣ (1 миллиард доллар) расида, 12% ё 1048,1 миллион сомонӣ афзоиш ёфтааст.⁵⁷

Амонатҳои ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар санаи ҳисоботӣ 15 507,8 млн сомонино ташкил намуда, нисбат ба ҳамин давраи соли 2021 ба 5 348,5 млн сомонӣ ё 52,6 фоиз афзоиш ёфтаанд. Ҳиссаи амонатҳои ташкилотҳои қарзии молиявӣ бо асъори хориҷӣ дар санаи ҳисоботӣ 44,3 фоизро ташкил дода, нисбат ба ҳамин давраи соли 2021 ба андозаи 0,2 банди фоизӣ коҳиш ёфтааст. Сармояи тавозунии ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар санаи 31 декабри соли 2022 ба 6 299,0 млн сомонӣ баробар шуда, нисбат ба ҳамин давраи соли 2021 ба 1 223,3

⁵⁷Активы кредитных финорганизаций Таджикистана в 2019 году увеличились на 3,7%. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://tajikta.tj/ru/news/> (Дата обращения: 13.01.2021).

млн сомонӣ ё 24,1 фоиз асосан аз ҳисоби фоидаи соли чорӣ ва сармояи пардохташуда зиёд шудааст.⁵⁸

Меъёри кифоятии сармояи ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар санаи 31 декабри соли 2022 андозаи 25,27 фоизро ташкил намуд, ки нисбат ба талаботи муқарраршуда (12 фоиз) 13,27 банди фоизӣ зиёд мебошад. Натиҷаи фаъолияти молиявии ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар охири моҳи декабри соли 2022 бо фоида, ба маблағи 1 179,5 млн сомонӣ ҷамъбаст гардида, нисбат ба ҳамин давраи соли 2021 ба маблағи 1 071,2 млн сомонӣ ё 988,3 фоиз зиёд шудааст. Дар санаи ҳисоботӣ нишондиҳандаи даромаднокии дороиҳои (ROA) ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар муқоиса ба ҳамин давраи соли 2021 аз 0,5 фоиз то 3,9 фоиз ва нишондиҳандаи даромаднокии сармоя (ROE) аз 2,1 фоиз то 18,7 фоиз афзоиш ёфтаанд.⁵⁹

Бояд қайд кард, ки ҳаҷми дороиҳои ниҳодҳои молиявӣ дар кишвар дар ҳоли ҳозир аз нишондиҳандаҳои кишварҳои пешрафта дур мебошанд. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки афзоиши дороиҳои муассисаҳои молиявӣ аз ҳаҷми қарзҳо вобастаанд. Тавре дар боло зикр кардем, ҳаҷми қарзҳои додашуда солҳои охир коҳиш ёфта, ба рушди фаъолияти иқтисодии кишвар мусоидат карда наметавонанд.

Тағйироти таркиби дороиҳои муассисаҳои молиявӣ аз кам шудани қарздиҳӣ ба категорияҳои гуногуни фаъолияти иқтисодии кишвар вобаста аст, ки дар ҷадвали 2.3 нишон дода шудааст. Барои дар сатҳи муътадил нигоҳ доштани ҳаҷми дороиҳои бонкӣ ин рақам бояд беш аз 80%-и маҷмуи маҳсулоти дохилиро ташкил диҳад. Танҳо дар чунин шароит мо метавонем дороиҳои

⁵⁸ Состояние банковской системы Республики Таджикистан на 31 декабря 2022 года. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://mfa.tj/ru/berlin/view/>. (Дата обращения: 03.10.2023).

⁵⁹ Состояние банковской системы Республики Таджикистан на 31 декабря 2022 года. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://mfa.tj/ru/berlin/view/>. (Дата обращения: 03.10.2023).

муассисаҳои молиявиро барои рушди устувори иқтисодиёти миллӣ истифода барем.

Инчунин барои таҳлили низоми бонкии кишвар бояд қарздиҳӣ ба соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт таҳлил карда шавад. Чунонки маълум аст, инкишофи муносибатҳои истеҳсоли ва пурзӯр намудани саноатикунони мамлакат яке аз вазифаҳои стратегии мамлакат мебошад.

Гузаштан ба модели индустриалӣ, монанди ҷорӣ намудани технологияҳои пешқадам, таҷҳизонидани корхонаҳои саноатӣ ва хоҷагии қишлоқ, пурзӯр намудани тараққиёти энергетика, баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат, барпо намудан ва инкишоф додани сармояи инсонӣ кор ва меҳнати зиёдро талаб мекунад.

Албатта, барои амалисозии чунин иқдомҳо, пеш аз ҳама, ҷалби сармояи калон зарур аст ва қарзҳои бонкӣ дар ин замина яке аз сарчашмаҳои асосӣ ба шумор мераванд. Аз ин лиҳоз, сиёсати қарзии кишвар ба самтҳои афзалиятноки рушди иқтисодӣ дар шароити муосир нигаронида шудааст. Афзалиятҳои имрӯзаи кишвар барои рушди устувор ва татбиқи ҳадафҳои стратегӣ рушди муносибатҳои молиявӣ ва сармоягузориҳои калонро тақозо мекунанд. Динамикаи қарздиҳии бонкҳо аз рӯи бахшҳои иқтисодиёт дар ҷадвали 4.2 нишон дода шудааст.

Тавре ки аз ҷадвали 2.4. дида мешавад, ҳаҷми умумии қарзҳо аз рӯи соҳаҳои иқтисодиёт то соли 2020 бештар дар соҳаи саноат афзоиш ёфта, 33,6 фоизро ташкил намуд. Дар ҳамин давра барои истеъмол 19,5 фоиз, савдои хориҷӣ 18,2 ва соҳаи хизматрасонӣ 12,2 фоизро ташкил дод. Дар дигар соҳаҳои иқтисодиёт, чунонки дида мешавад, на он қадар зиёд шудани қарздиҳӣ мушоҳида карда мешавад.

**Чадвали 2.4. – Қарздиҳии бонкӣ аз рӯи бахшҳои иқтисодиёт дар
Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо фоиз)**

Номгӯӣ	2018	2019	2020	2021*	2022*
Чамъи қарзҳо	100	100	100	100	100
Ҳоҷагии қишлоқ	11,5	6,9	8,5	3,7	16,9
Саноат	37,8	27,4	33,6	9,1	10,2
Сохтмон	7,9	11,1	14,7	7,5	3,6
Нақлиёт	4,1	1,1	2,5	0,2	1,7
Хӯроки умумӣ	0,24	0,29	0,39	0,2	0,2
Хизматрасонӣ	3,5	12,2	3,8	12,8	10,1
Тиҷорати беруна	18,4	18,2	15,4	10,1	14
Миёнаравии молиявӣ	2,2	1,3	00,4	-	00,5
Истеъмолот	12,9	19,5	19	38,4	38,9
Дигарҳо	1,5	2,0	1,7	7,7	3,9

Сарчашма: Бюллетени омили бонкӣ. – Душанбе, 2018-2022.

*Солҳои 2021-2022 қарзҳои додшудаи ташкилотҳои қарзии молиявӣ аз рӯи соҳаҳо (ҳаз. сомонӣ) нишон дода шудааст.

Истифодабарандагони асосии қарз, тавре ки аз ҷадвали 3.4. бармеояд, дар давраҳои боло зикршуда саноат, савдои хориҷӣ, сохтмон, инчунин бахшҳои истеъмоли ва кишоварзӣ мебошанд, ки нисбат ба дигар бахшҳо самараноктар буда, суръати афзоишро нигоҳ медоранд. Бояд гуфт, ки соҳаҳои дигари иқтисодиёт ҳоло дар марҳалаи ибтидоии тараққиёт қарор доранд ва тараққиёти минбаъдаи онҳо бозсозиро тақозо мекунад. Дар баробари ин, муассисаҳои молиявӣ, пеш аз ҳама, ба соҳаҳои ғоидаовари иқтисодиёт сармоягузори мекунад.

Бояд қайд кард, ки сармоягузори қарзӣ яке аз воситаҳои асосии таъмини рушди муътадили иқтисодӣ, рушди истеҳсолоти ватанӣ, афзун намудани иқтидори содиротӣ ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ дар кишвар мебошад. Ҳаҷми

умумии қарзҳои додашуда дар соли 2022 14,4 миллиард сомониро ташкил дод, ки нисбат ба соли гузашта 700 миллион сомони бештар аст.

Аз ҳаҷми умумии қарзҳои додашуда дар ин давра 39,0 фоиз ба баҳши истеъмоли, 16,9 фоиз ба кишоварзӣ, 14,0 фоиз ба савдои хориҷӣ, 10,3 фоиз ба саноат, 10,2 фоиз ба соҳаи хизматрасонӣ, 3,7 фоиз ба сохтмон, 1,7 фоиз нақлиёт ва 4,2 фоиз ба дигар соҳаҳо равона гардидааст. Аз ҳаҷми умумии қарзҳои додашуда 36,6% ба соҳибкории истеҳсоли рост меояд, ки ҳаҷми он 5,3 млрд сомониро ташкил медиҳад. Инчунин бояд гуфт, ки аз ҳаҷми умумии қарзҳои додашуда дар ин давра 61,0 фоиз ё 8,8 миллиард сомони ба соҳибкорон рост меояд.⁶⁰

Бо дарназардошти хусусияти мураккаб ва вобастагии мутақобилаи бонкӣ ва бахшҳои воқеии иқтисодиёт муайян кардани имкониятҳои иқтисоди миллӣ дар фаъолияти самараноки бонкдорӣ вазифаи муҳим ба назар мерасад.

Низоми бонкии ватанӣ тавассути иҷрои вазифаҳои асосии худ таъмини рушди устувори иқтисоди миллӣ, аз ҷумла ҳавасмандгардонии рушди заминаи истеҳсоли, комплекси агросаноатӣ, соҳаи сохтмон, инфрасохтори минтақавӣ ва дастгирии соҳаи иҷтимоиро таъмин менамояд.⁶¹

Дар давраи истиқлолият низоми бонкии кишвар, сарфи назар аз мушкilotи зиёд, рушд карда, тавонист мушкilotи иқтисодиву иҷтимоии кишварро ҳал кунад. Қобили зикр аст, ки дар 20 соли охир баҳши бонкии Тоҷикистон 10 баробар афзоиш ёфтааст.

Динамикаи миёнаи афзоиши дороиҳо дар давоми 20 соли охир аз 40 фоиз гузашт. Дар 5 соли охир дороиҳои бонкҳои Тоҷикистон беш аз ду баробар афзоиш ёфтааст. Суръати миёнаи солонаи афзоиши дороиҳо 11 фоизро ташкил дод. Таносуби дороиҳои баҳши бонкии Тоҷикистон нисбат ба ММД

⁶⁰ Краткий обзор итогов деятельности банковской и страховой системы за 2022 год. [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://nbt.tj/ru/news/543805/?month=05&year=2022&spphrase_id=85145. (Дата обращения: 06.10.2023).

⁶¹ Джураев Б.М. Взаимодействие банковского сектора с реальным сектором экономики в условиях цикличного развития экономики // Вестник Таджикского технического университета. – 2013. – № 3 (23). – С. 137-141.

нишондиҳандаи умқи молиявии баҳши бонкӣ дар 20 соли охир 37% афзоиш ёфтааст.⁶²

Тавре борҳо кайд кардем, дар шароити муосири рушди муносибатҳои молиявӣ низоми бонкӣ дар бозори молиявӣ нақши асосиро мебозад. Фаъолияти самарабахши низоми бонкӣ аз сифати хизматрасонии бонкӣ, вусъати амалиёти бонкӣ ва иштироки онҳо дар фаъолияти иқтисодии кишвар вобаста мебошад. Яке аз унсурҳои муҳимми фаъолияти муассисаҳои молиявӣ суратҳисоби бонкӣ ба шумор меравад.

Қобили зикр аст, ки дар шароити бозор шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ на танҳо маблағҳои худро дар бонкҳо нигоҳ медоранд, балки онҳоро барои муомилоти тижоратӣ ва сармоягузорӣ низ истифода мебаранд. Афзоиши суратҳисобҳои бонкӣ аз рушди соҳа ва эътимоди аҳоли ба бонкҳо шаҳодат дода, ба рушди соҳибкорӣ, истеҳсоли маҳсулоти воридотивазкунанда ва ба содирот нигаронидашуда, инчунин ба рушди устувори иқтисоди миллӣ хизмат мекунад.

Бо назардошти мушкилоти баҳши бонкии кишвар аз интиқоли пул аз хориҷ низ ёдовар шудан лозим аст. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки таъсири интиқоли маблағ на танҳо барои рушди бонкӣ, балки ба афзоиши нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ ва дар маҷмӯъ, барои афзоиши даромадҳо низ таъсир мерасонад.

Дарк кардан муҳим аст, ки шумораи муҳочирон дар саросари ҷаҳон сол то сол меафзояд ва масъалаҳои истифодаи самараноки маблағҳои интиқоли дар чунин шароит аҳамияти калони таҷрибавӣ пайдо мекунад. Динамикаи суратҳисобҳои бонкӣ ва интиқоли пул ба кишвар дар ҷадвали 2.5 оварда шудааст.

⁶² Аскарова С.С. Роль банковского кредитования в развитии экономики республики Таджикистан и его проблемы // Актуальные научные исследования в современном мире: материалы Международной (заочной) научно-практической конференции / под общ. ред. А.И. Вострецова. – М., 2018. – С. 180-185.

Чадвали 2.5. – Динамикаи суратҳисобҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон
(млрд долл.)

Нишондиҳандаҳо	2019	2020	2021	2022	Тағйирот дар 2019–2022 с.	
					Мутлақ	Суръати рушд, %
Шумораи умумии суратҳисоб (адад)	4057782	5006082	6083412	8444573	4386791	108
Суратҳисоби шахсони воқеӣ	3964100	4900882	5977784	8321666	4357566	109
Суратҳисоби шахсони ҳуқуқӣ	93 682	105 200	105 628	122907	2 9225	31

Сарчашма: Урунов А.А. Рынок банковских продуктов: анализ современного состояния и перспективы развития / А.А. Урунов, И.М. Морозова, И.Б. Родина, М.А. Юсупова // Фундаментальные исследования. – 2020. – № 12. – С. 228-233; Бюллетени омили бонкии солҳои 2018-2022.

Чунонки аз чадвали 2.5 дида мешавад, дар давоми солҳои мазкур дар кишвар шумораи умумии ҳисобҳо тамоюли афзоишро нишон медиҳад. Ҳамчунин, сарфи назар аз таҳдидҳои замонавӣ, аз қабилӣ паҳншавии пандемия ва осебпазирии низоми молиявӣ, ҳисобҳои шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ афзоиш ёфтааст. Агар шумораи суратҳисобҳои шахсони воқеӣ дар соли 2016 2821023 ададро ташкил дода бошад, пас дар соли 2019 ин рақам ба 3431110 мерасад, ки нисбат ба соли 2016 21,26% зиёд мебошад. Дар соли 2022 бошад, шумораи суратҳисоб аз як маротиба зиёд шуд.

Шумораи суратҳисобҳои шахсони ҳуқуқӣ, тавре ки таҳлилҳо нишон медиҳанд, дар соли 2019 нисбат ба соли 2016, дар маҷмӯъ 2662 адад зиёд шуда, 3,19 фоизро ташкил дод. Дар соли 2022 суратҳисоби шахсони ҳуқуқӣ 31 фоиз афзоиш ёфта, аз шароити мусоиди муносибатҳои бозоргонӣ шаҳодат медиҳад.

Бояд гуфт, ки соҳибкорӣ ҳамчун неруи пешбарандаи рушди фаъолияти иқтисодии кишвар бояд дар тамоми самтҳои фаъолият натиҷаҳои дилхоҳ нишон диҳад. Маҳз фаъолияти пурсамари бонкҳо ва сиёсати қарзии кишвар ба

рушди фаъолияти соҳибкорӣ ва ба афзоиши дорониҳои ташкилотҳои молиявӣ мусоидат мекунад.

Дар ҷадвал, инчунин интиқоли пул нишон дода шудааст, ки тибқи онҳо ҳаҷми интиқоли маблағ дар солҳои охир тамоюли номусоид пайдо мекунад. Агар соли 2016 интиқоли пул 2259 миллион доллари амрикоиро ташкил дода бошад, пас дар соли 2019 ин рақам то 1986 миллион доллар коҳиш ёфта, коҳиши он 12,1 фоизро ташкил медиҳад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки аз ҳаҷми умумии интиқоли пул ҳудуди 80 дарсадашро аҳоли истеъмол мекунад ва боқимонда барои пасандозҳои кӯтоҳмуддат ва дарозмуддат истифода мешаванд.

Бояд қайд кард, ки дар низоми бонкӣ танҳо даҳяки маблағҳои интиқоли истифода мешаванд, ки ба рушди иқтисодӣ таъсири мусбат расонида наметавонад. Илова бар ин, коҳиши ҳаҷми интиқоли маблағҳои интиқоли на танҳо ҳаҷми пулро дар иқтисодиёт маҳдуд намуда, фоизи баланди бонкхоро ба вучуд меорад, балки ба рушди умумии иқтисодиёт таъсири манфӣ мерасонад.

Мувофиқи маълумоти Бонки ҷаҳонӣ маблағи интиқоли пул дар соли 2022 беш аз 5,2 миллиард долларро ташкил додааст. Бар асоси гузориши Бонки ҷаҳонӣ дар бораи иқтисоди Тоҷикистон, ин ҳаҷми рекордӣ мебошад. Барои муқоиса, бори охир аз ҳама бештар воридоти пулҳои интиқоли дар соли 2014 – тақрибан 4,2 миллиард доллар сабт шуда буд.

Дар гузориши ин ниҳоди молиявӣ байналмилалӣ қайд шудааст, ки воридоти пулии ҳолис омили асосии пешбурди рушди иқтисодӣ боқӣ мемонад. Ҳаҷми ММД дар соли 2022 қариб ба 116 миллиард сомонӣ (10,5 миллиард доллар) расид. Дар ҳамин ҳол, маҳз маблағҳои интиқоли муҳочирон манбаи муҳими коҳиши камбизоатӣ дар кишвар баромад карданд.⁶³

Маблағҳои калони интиқоли муҳочирон, ки манбаи муҳими маблағгузориҳои хориҷӣ мебошанд, ҳангоми ворид шудан ба қаламрави Тоҷикистон самти муайяни мақсаднок пайдо мекунанд. Онҳо на танҳо як

⁶³ Объем денежных переводов в Таджикистан в 2022 году увеличился. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://halva.tj/news/>. (Дата обращения: 06.10.2023).

манбаи тавонои молиявие мебошанд, ки ба бучети давлатӣ имкон медиҳад бори хароҷотро кам кунад ва ҳамчун манбаи муҳимми афзоиши воқеии ММД баромад кунад, балки ба ташаккули пасандозҳои дохилӣ дар шакли афзоиши пасандозҳои аҳоли дар бонкҳо ва ташкилотҳои маблағгузори хурд мусоидат мекунанд.⁶⁴

Дар баробари ин, бояд гуфт, ки интиқоли маблағ набояд омили муайянкунандаи низоми бонкӣ бошад. Сиёсати молиявии кишвар оид ба рушди низоми бонкӣ бояд, пеш аз ҳама, ба рушди муносибатҳои истеҳсолӣ, тичорат, равандҳои интегралӣ, рушди бозори суғурта ва бозори коғазҳои қиматнок, инчунин ба вучуд овардани шароити мусоиди сармоягузорӣ асос ёбад. Чунин омилҳо метавонанд барои афзоиши тамоми нишондиҳандаҳои низоми бонкӣ заминаи устувори молиявӣ гузоранд ва ба ин васила фазои мусоиди молиявиро иқтисодиро фароҳам оваранд.

Аз нуктаи назари таҳқиқоти мо бояд қайд намуд, ки низоми бонкӣ дар минтақаҳои ҷумҳурий дар рушди муносибатҳои тичоратиро иқтисодӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардуми деҳот саҳми арзанда мегузорад. Яке аз нерӯҳои пешбарандаи фаъолияти иқтисодӣ дар деҳот дар шароити имрӯза қарздиҳии бонкӣ мебошад.

Фаҳмидан зарур аст, ки корхонаҳои хурду миёна, инчунин ҳамаи категорияҳои хоҷагиҳои деҳот аз қарздиҳии муассисаҳои молиявӣ васеъ истифода мебаранд. Илова бар ин, имрӯз дар шароити осебпазирии фаъолияти иқтисодӣ ва ба миён омадани таҳдидҳои замонавӣ рушди муносибатҳои қарзӣ дар минтақаҳо аҳамияти хосса пайдо мекунад.

⁶⁴ Шарипов Б. Роль денежных переводов мигрантов мигрантов в обеспечение макроэкономической стабильности Республики Таджикистан. Центральная Азия и Кавказ. № 4. 2014. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/> (Дата обращения: 22.02.2021).

Чадвали 2.6. – Динамикаи қарзҳо ба минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (ҳазор сомонӣ)

	2015	2016	2017	2018	2019	2020*	2021*	2022*
ВМКБ	136 491	69 203	40 924	57 214	68 392	10270	16798	14 563
НТҚ	1266638	894 151	810 462	948 545	1044 350	155404	196522	211579
Вилояти Хатлон	1674821	1186969	1042307	1222202	1602 662	196471	253 926	326 527
Вилояти Суғд	3012936	2141824	2215016	3303689	3477 853	353470	510 827	499 587
ш.Душанбе	6452301	3708458	3787364	2647410	3361 999	887733	584 963	461 173

Сарчашма: Бюллетени омили бонкӣ барои солҳои 2015-2022.

*Эзоҳ. Дар солҳои зикргардида динамикаи қарздиҳӣ аз рӯи қарздиҳии ташкилотҳои қарзӣ аз рӯи минтақаҳо (ҳаз.сомонӣ, дар давра) нишон дода шудааст.

Аз ҷадвали 2.6. бармеояд, ки маблағи бештари қарз ба вилояти Суғд ва шаҳри Душанбе равона шудааст. Ҳаҷми камтарини қарздиҳӣ дар ВМКБ мушоҳида мешавад. Дар вилояти Хатлон ва навоҳии тобеи марказ динамикаи қарздиҳӣ тамоюли баландшавиро нишон медиҳад. Сабаби аслии зиёд шудани ҳаҷми қарздиҳӣ дар шаҳри Душанбе ва вилояти Суғд дар он аст, ки аксари субъектҳои соҳибкорӣ дар шаҳри Душанбе ва вилояти Суғд ҷойгир мебошанд. Дар дигар минтақаҳои, ки аксаран деҳот ҷойгиранд, ба соҳаи кишоварзӣ бештар аҳаммият дода, инфрасохтор ва муносибатҳои истеҳсоли дар онҳо бояд такмил дода шавад.

Вобаста ба имкониятҳои минтақаҳо бояд қайд кард, ки ҳар як минтақаи кишвар бартариҳои худро дорад ва барои истифодаи самараноки захираҳои молиявӣ қарздиҳии бонкӣ бояд ба соҳаҳои равона карда шавад, ки самарائي иқтисодӣ бештар меоранд. Масалан, дар вилояти Хатлон маблағ бояд барои рушди муносибатҳои саноатӣ ва тиҷоратӣ ва дар Бадахшон ба коркарди

сангҳои қиматбаҳо ва рушди инфрасохтори сайёҳӣ равона карда шавад, ки чунин иқдом аллакай ташаккул ёфта истодааст.

Тавре ки маълум аст, бидуни системаи муассири бонкӣ дар минтақаҳо ташкили возеҳи сохторӣ ва оқилонаи фаъолияти иқтисодиро ба вуҷуд овардан ғайриимкон аст, зеро бонкҳо гардиши пулиро қарзиро ташкил дода, иқтисодиёти миллиро маблағгузорӣ, хизматрасонии суғуртавӣ, хариду фурӯши коғазҳои қиматнок, хизматрасониҳои миёнаравӣ ва идораи амволро амалӣ мекунанд.⁶⁵

Таҷрибаи иқтисодии ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки дуруст ва самаранок истифода бурдани маблағҳои қарз дар мамлакат ба инкишофи фаъолияти иқтисодӣ ва минтақаҳои сармояталаб мусоидат мекунад. Аз ин рӯ, муассисаҳои молиявӣ дар аксар вақт ба соҳаҳои сармоягузорӣ мекунанд, ки ғоидаовар бошанд.

Бояд қайд кард, ки дар шароити маҳдуд будани пасандозҳои дохилӣ дар ҷумҳурии сармояи тавозунии умумии ташкилотҳои молиявии қарзӣ ба ҳолати 31 декабри соли 2020 7175,7 миллион сомони ро ташкил дода, нисбат ба ҳамин давраи соли 2019 948,4 миллион сомонӣ ё 15,2 фоиз зиёд шуд. Чунин нишондиҳандаҳо асосан аз ҳисоби афзудани фонди оинномавӣ ва ғоидаи соли гузашта афзоиш ёфтаанд. Коэффитсиенти сармояи ташкилотҳои қарзии молиявӣ ба ҳолати 31 декабри соли 2020 18,21 фоизро ташкил дод, ки нисбат ба талаботи муқарраршуда (12 фоиз) 6,21 банди фоизӣ зиёд мебошад. Натиҷаи фаъолияти молиявии ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар охири соли 2020 ба маблағи 375,3 миллион сомонӣ ғоида ба даст оварда шуд. Ғоида дар соли 2019 302,7 миллион сомони ро ташкил дод.⁶⁶

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки то соли 2022 таносуби пардохтпазирии ҷории ташкилотҳои қарзӣ ба 95 фоиз расида, аз ҳадди муқарраршуда 65 банди

⁶⁵ Бокова Ф.М. Развитие банковской системы региона и ее инфраструктурное обеспечение в условиях рынка: автореф. дис. ... канд. экон. наук. – Владикавказ, 2011. – С. 3.

⁶⁶ Состояние банковской системы Республики Таджикистан на 31 декабря 2020 года.

[Электронный ресурс]. Режим доступа:

https://nbt.tj/ru/banking_system/overview_banking_system.php. (Дата обращения: 24.02.2021).

фоизӣ зиёд шудааст. Дар давраи мазкур меъёри кифоятии сармоя, ки яке аз нишондиҳандаҳои асосии устувории молиявии низоми бонкӣ мебошад, 25,3 фоизро ташкил дода, аз ҳадди муқарраршуда 13,3 банди фоизӣ зиёд шуд.

Дар маҷмӯъ, натиҷаҳои молиявии ташкилотҳои қарзӣ то 31 декабри соли 2022 бо ғоидаи 1,2 миллиард сомонӣ ба анҷом расид, ки нисбат ба ҳамин давраи соли 2021 1,1 миллиард сомонӣ ё 11,0 баробар зиёд мебошад. Бозгашти дороиҳои ташкилотҳои қарзӣ дар давраи мазкур нисбат ба ҳамин давраи соли 2021 аз 0,5% то 3,9% ва даромаднокии сармояи худӣ аз 2,1% то 18,7% афзуд.⁶⁷

Ҳамин тариқ, дар марҳилаи мазкури тадқиқот метавон гуфт, ки рушди низоми бонкӣ ҳамчун як соҳаи мушаххаси соҳаи молиявӣ, сарфи назар аз ҳатарҳои баланд ва таҳдидҳои муосир, бо афзоиши минбаъдаи сармоядорӣ ҳамроҳ мешавад. Барои рушди низоми бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муносибатҳои истеҳсолӣ ва рушди саноат, бунёди марказҳои муосири нақлиётӣ тичоратӣ, рушди соҳибкории хурду миёна, таҷдиди соҳаи кишоварзӣ ва ҷалби сармояи хориҷӣ, инчунин диверсификатсияи амалиёти бонкӣ ва дигар нишондиҳандаҳое, ки рушди низоми бонкиро муайян мекунанд, шартҳои муҳимми рушди устувор арзёбӣ мегардад.

2.2. Шароит ва омилҳои муайянкунандаи рушди низоми бонкии кишвар

Дар шароити рушди муносибатҳои бозоргонӣ устувории низоми бонкии ҳар як кишвар асосан аз чунин шартҳои асосӣ, ба монанди суботи молиявӣ, рушди устувори иқтисодӣ ва мавҷудияти инфрасохтори рушдфтои бозор муайян карда мешавад. Самаранокии танзими баҳши бонкӣ, ки бо иштироки ғаёлонаи Бонки миллӣ ва бонкҳои тичоратии кишвар сурат мегирад, нишондиҳандаи муҳим ва шартҳои зарурии таъмини суботи низоми бонкӣ мебошад.

⁶⁷ Краткий обзор итогов деятельности банковской и страховой системы за 2022 год. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://nbt.tj/ru/news>. (Дата обращения: 07.10.2023).

Функсияҳои танзими низоми бонкӣ як қатор фаъолияти бонкхоро дар бар мегирад. Аз ҷумла муқаррарсозии қоидаҳои ҳатмии ташкилотҳои қарзӣ оид ба гузаронидани амалиёти бонкӣ, тартиби пешбурди суратҳисоб, муқаррар намудани меъёрҳои иқтисодии фаъолият, танзими пулию қарзӣ, тартиби таъсис, бақайдгирӣ ва иҷозатномадиҳии ташкилотҳои қарзӣ, тартиби ба амал баровардани назорати бонкӣ ва ғайра.⁶⁸

Қайд кардан бамаврид аст, ки барои рушди низоми бонкӣ тамоми қисматҳои ҷудонашавандаи бозори молиявӣ бояд дар ҳамбастагӣ рушд кунанд. Аз ин лиҳоз, ҳамаи кишварҳои ҷаҳон ба фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди қишрҳои дигари бозори молиявӣ манфиатдор мебошанд, ки ин ба таъмини суботи низоми бонкӣ мусоидат кардааст.

Низом он вақт метавонад устувор ва бозътимод ҳисобида шавад, агар ҳамаи унсурҳои он бенуқсон кор кунанд. Ин фаҳмиши техникийи фаъолияти ҳама гуна системаро ба забони молиявӣ ва бахусус бонкдорӣ тарҷума карда, қайд мекунем, ки ташкилотҳои қарзӣ барои фаъолияти устувор, пеш аз ҳама, бо маблағҳои кофии худӣ, яъне сармояи худӣ заминаҳои хуб доранд.⁶⁹

Аз ин лиҳоз, устувории низоми бонкӣ аз идоракунии оқилонаи Бонки миллии кишвар ва фаъолияти самараноки ташкилотҳои қарзӣ вобаста аст. Дар бораи низоми бонкӣ сухан ронда, бояд қайд кард, ки дар фаъолияти иқтисодӣ омилҳои зиёде мавҷуданд, ки ба рушди низоми бонкӣ бевосита таъсир мерасонанд.

Таърих ва таҷрибаи ташаккул ва рушди низоми бонкӣ нишон медиҳад, ки бо рушди иқтисодӣ ва шароити мусоид шумораи субъектҳои хоҷагидор зиёд шуда, мутаносибан талаботи шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ба хизматрасониҳои бонкӣ меафзояд. Тавре маълум аст, дар шароити бӯҳрон оқибатҳои манфӣ ба

⁶⁸ Гейвандов Я.А. Центральный банк РФ: юридический статус, организация, функции, полномочия. — М.: Изд-во Московского независимого института международного права, 1997. — С. 28.

⁶⁹ Ларионова И.В. Стабильность банковской системы в условиях переходной экономики: дис. ... д-ра экон. наук. — Москва, 2001. — С. 64.

миён омада, нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, бахусус пардохтпазирӣ ва эътимоднокии низоми бонкӣ коҳиш меёбанд.

Омилҳое, ки ба рушди баҳши бонкии кишвар таъсир мерасонанд, дар ҷадвали 2.7 оварда шудаанд.

Ҷадвали 2.7. – Омилҳои ба рушди низоми бонкӣ таъсиррасон

Иқтисодӣ	вазъияти иқтисодии мамлакат, дараҷаи даромади аҳоли, истифодаи қарз дар баҳши воқеии иқтисодиёт
Давлатӣ-ҳуқуқӣ	заминаи қонунгузорӣ ва меъёрӣ, сиёсати давлатӣ ва бонкӣ, пешгирии вайронкунии қонунгузори бонкӣ, андозбандӣ, шароити рақобат, назорати бонкҳо, таҳлили фаъолияти бонкҳо ва ғ.
Сиёсӣ	иқтисод ва сарҳадҳои кушод барои ҳаракати озодаи молу хизматрасониҳо, инкишоф додани муносибатҳои байналмилалӣ иқтисодӣ бо дигар давлатҳо, иштирок дар равандҳои интегратсионӣ ва ғайра.
Иҷтимоӣ	эътимод ба бонкҳо ва низоми бонкӣ, саводнокии молиявии аҳоли, тамоюлҳои иҷтимоӣ-демографӣ
Менеджмент и маркетинг	идоракунии самараноки захираҳои қарзӣ, гузаронидани аудити дохилӣ, кам кардани хавфҳои қарзӣ, рушди инфрасохтори бонкӣ, рушди технологияҳои иттилоотӣ
Сатҳи капитализатсияи бонкҳо	иштироки шахсони ҳуқуқӣ дар сармояи оинномавӣ, арзиши бозори дороиҳои бонкӣ, сурати афзоиши ММД
Мавҷудияти базаи захираҳои дохилӣ	мавҷудияти пешниҳоди пул ва қарз дар иқтисодиёт, мавҷудияти захираҳои молиявӣ барои бонкҳо, пасандозҳо, қарзҳои байнибонкӣ
Кадрӣ	мавҷудияти кормандони касбӣ дар ташкилоти қарзӣ, сиёсати дурусти кадрӣ ташкилоти қарзӣ, дониши баланди коркунони техникӣ ва ғайра.
Вазъияти бозори байналмилалӣ қарзҳо	ҷалби маблағ дар бозорҳои байналмилалӣ молиявӣ ва қарзӣ, хизматрасонӣ ба содиркунандагон ва воридкунандагон; анҷом додани амалиёти асбӯрӣ; муомилоти байналмилалӣ

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Дар асоси маълумоти ҷадвали 2.7 мо метавонем мушоҳида кунем, ки омилҳои зиёде ба рушди низоми бонкии кишвар таъсир мерасонанд. Дар байни омилҳо, чуноне ки аз ҷадвали 2.7 дида мешавад, дохилӣ ва берунӣ, инчунин муваққатӣ ва доимӣ ҷудо карда мешаванд. Омилҳои асосие, ки ба вазъи фаъолияти иқтисодии кишвар бо иштироки муассисаҳои молиявӣ таъсир мерасонанд, муносибатҳои пулию қарзӣ, мавҷудияти заминаи захираҳои дохилӣ, вобастагии баланди бонкҳо аз вазъи молиявии мизочон, мавҷудияти

суғурта, низоми андозбандӣ, бо сифати баланд иҷро кардани буча, азнавсозии иқтисодиёт ва ғайра мебошанд.

Илова бар ин, низоми таҷдиди сохтори бонкҳо ва вазъи бозорҳои қарзии байналмилалӣ дар шароити ҷаҳонишавии иқтисод ба вазъи бозори қарзи дохилӣ ва низоми бонкӣ, инчунин ҷалб ва ҷобачогузории маблағҳо дар бозорҳои қарзии байналхалқӣ низ ба инкишофи системаи бонкӣ таъсир мерасонад.⁷⁰

Барои таъмини устувории низоми бонкӣ ҳамаи омилҳои дар боло зикршуда бояд ҳамоҳанг ва пурракунанда бошанд. Дар ин ҳолат мо метавонем натиҷаи синергетикии фаъолияти бонкиро ба даст орем. Бояд гуфт, ки вазъи иқтисодии кишвар ва афзоиши нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ аз ҳама омилҳо муҳимтар аст. Маҳз вазъи иқтисодии ҳар як кишвар ба афзоиши қобилияти харидорӣ, даромади воқеии аҳоли ва рафтори истеъмолкунандагон таъсири калон мерасонад.

Вобаста ба мавзӯи таҳқиқи мо қайд кардан зарур аст, ки низоми бонкӣ бар ҳилофи дигар соҳаҳои иқтисоди миллӣ бештар ба хатарҳои гуногуни молиявӣ дучор мешавад ва аз ин рӯ, шакли танзимшавандаи бахши молиявии иқтисодиёт мебошад. Таҷрибаи фаъолияти хоҷагидорӣ ва илми иқтисодӣ нишон медиҳад, ки низоми бонкӣ бо сатҳи баланди вобастагии мутақобила хос буда, ба маблағҳои қарзӣ асос ёфта, на ҳама вақт кушода мебошад.

Бонкҳо асосан бо захираҳои ҷалбшуда кор мекунанд, арзиши дороиҳо аз ҳаҷми маблағҳои худӣ чанд маротиба зиёдтар аст ва ин далели шартӣ пардохтпазир будани ҳар як бонкро мефаҳмонад.⁷¹

Таъмини фаъолияти пурсамари низоми бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мисли дигар кишварҳо бештар аз сиёсати пулию қарзӣ, танзими муассисаҳои молиявӣ ва устувории бонкҳои тижоратӣ вобаста аст. Дар байни ҳама унсурҳои фаъолияти бонкӣ сиёсати пулию қарзӣ мавқеи муҳимро ишғол мекунад. Маҳз

⁷⁰ Федотова А.Н. Факторы, влияющие на развитие банковской системы. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.izron.ru/articles/> (Дата обращения: 17.03.2021).

⁷¹ Вострухина Т.Ю. Факторы и условия, влияющие на развитие банковских услуг в регионах // Вопросы экономики и права. – 2011. – № 4. – С. 309.

хамин механизм пешниҳоди пул, курби асъор ва фоизҳоро ба танзим медарорад, то суботи молиявӣ ва умуман, рушди иқтисодиётро таъмин намояд.

Назария ва амалияи бонкдорӣ дар марҳалаи ҳозираи рушд маълум менамояд, ки пешниҳоди пул яке аз вазифаҳои асосии бонки миллӣ мебошад. Маҳз низоми бонкӣ пешниҳоди пулро таъмин мекунад ва рушди бомуваффақияти бахши бонкии иқтисоди бозории муосири ҳар як кишварро аз мувозинати самараноки талабот ва пешниҳод вобаста менамояд.

Назарияи бонкӣ мефаҳмонад, ки пешниҳоди пул бо агрегатҳои бонкӣ муайян карда мешавад. Маҷмуи асосии пулии Ҷумҳурии Тоҷикистон чун дар дигар кишварҳои бозоргонӣ М2 мебошад. Нишондиҳандаҳои маҷмуии М3 ва М4 низ мавҷуданд, ғайр аз ин, М3 ба М2 баробар аст ва нишондиҳандаи васеи пешниҳоди пул ҳамчун агрегати М4 таъин карда мешавад.⁷²

Танзими пулию қарзӣ воситаи муҳимми таъсиррасон ба равандҳои макроиқтисодӣ буда, ҳаҷми пул объекти танзими он ба ҳисоб меравад. Фаъолияти самарабахши бозор дар сурате мушоҳида мешавад, ки пешниҳоди пул ба талабот мувофиқ бошад ва баръакс, ҳар гуна инҳироф барои бозори молиявӣ ва умуман, иқтисоди миллӣ оқибатҳои манфӣ дорад.

Чадвали 2.8. – Динамикаи ҳаҷми пул дар низоми бонкӣ (млрд сомонӣ)

Нишондиҳанда	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Ҳаҷми пул бо асъори миллӣ,	6, 72	10,03	14,09	15,17	22,15	21,88	24,03	34,26
Агрегати пулӣ М2	6, 54	10,24	13,98	15,39	18,94	22,50	25,26	36,22

Сарчашма: Бюллетени омили бонкӣ, солҳои 2015-2023.

Аз чадвали 2.8. бармеояд, ки нишондиҳандаҳои муомилоти пул ғайр аз ҳаҷми қарзҳои додашуда, тамоюли афзоишро нишон медиҳанд. Суръати афзоиши муомилоти пул, дар маҷмуъ дар ҳама ҷо паст шуда, ҳоло

⁷²Шарифов П.О. Теоретические и практические аспекты макроэкономического регулирования национальной экономики в условиях открытости: дис. ... канд. экон. наук. – Душанбе, 2020. – С. 66.

самараноктар кор мекунанд. Дар соли 2018 ҳиссаи пули нақд дар муомилот берун аз низоми бонкӣ дар гардиши пулии кишвар 44 фоизро ташкил дод.⁷³ Бояд қайд кард, ки миқдори пул М0 дар Тоҷикистон дар моҳи августи соли 2023 бетағйир боқӣ монда, 25542 ҳазор сомонӣ (0,002 миллиард доллар) буд. Ҳадди аксар 18511 ҳазор сомонӣ ва ҳадди ақал 76,05 ҳазор сомониرو ташкил дод.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар соли 2022-2023 нишондиҳандаи ҳаҷми пул 36,729 млн сомонӣ, пули нақди берун аз бонкҳо 25,542 млн сомонӣ, пешниҳоди (масса) пул бо пули миллий 31826 млн сомонӣ, депозит бо пули миллий 4903 млн сомонӣ ва маблағи захиравӣ 34,527 млн сомониرو ташкил намудаанд.⁷⁴

Ин нишондиҳанда бо сабаби зиёд будани ҳиссаи пули нақд дар шароити муосири иқтисоди бозорӣ фаъолияти бесамари низоми пулии кишвар маҳсуб меёбад. Бояд қайд кард, ки фароҳам овардани шароити мусоид барои ташаккули низоми бонкӣ, нигоҳдории устувори ҳаҷми пул яке аз омилҳои муҳимми рушди бозорҳои молиявӣ мебошад. Аз ин рӯ, мо дар ин бахши таҳқиқоти рисола баррасии ин масъаларо бамаврид донистем.

Таҳлили низоми бонкӣ нишон медиҳад, ки сабаби афзоиши ҳаҷми пул дар масъалаи барориши пул ифода мегардад. Бонки миллии Тоҷикистон бо мақсади нигоҳ доштани конвергенсия байни афзоиши ММД ва ҳаҷми пул, аз ҷумла М3 эмиссияи пулиро амалӣ намуд.

Таҳқиқот нишон медиҳад, ки ба истиснои соли 2019, мултипликатори пул барои М2 меёри аз 1 поёнтарро нишон медиҳад. Таҷрибаи кишварҳои пешрафта бозгӯи онанд, ки ҳар қадар иқтисод тараққикарда бошад, арзиши ин нишондиҳанда ҳамон қадар баландтар мешавад. Дар кишварҳои пешрафта он дар ҳудуди аз 5 то 8 ва дар баъзе кишварҳо аз ин ҳам зиёдтар мебошад.

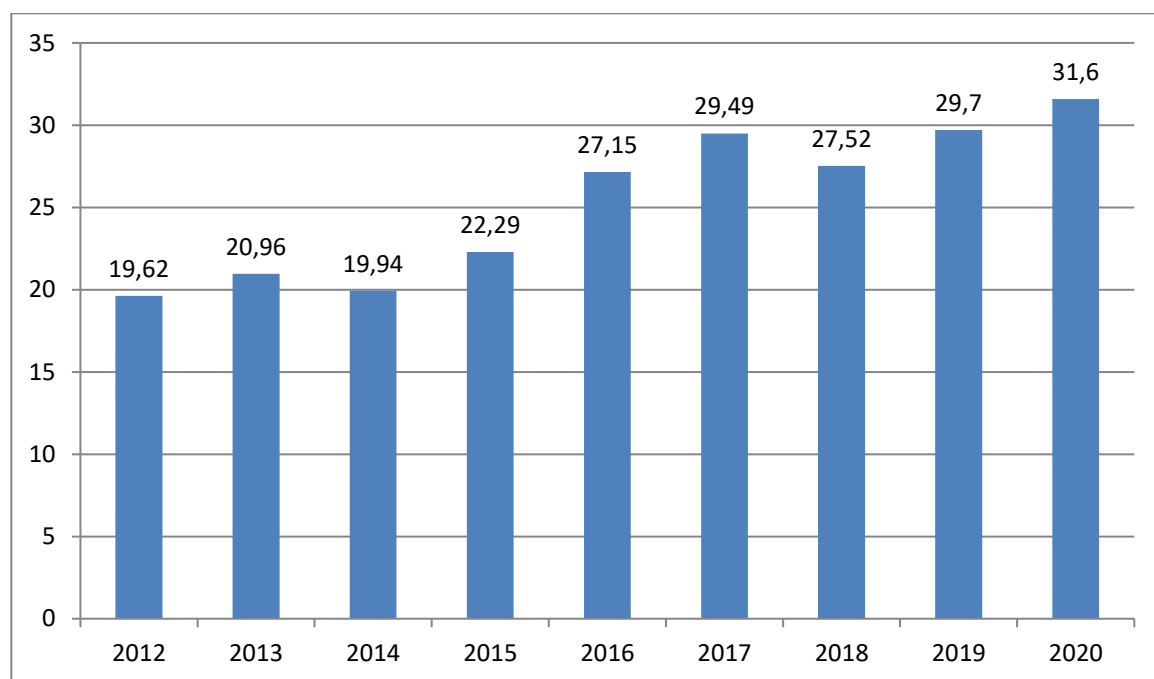
⁷³ Азизбаев Р.А. Роль инструментов денежно-кредитного регулирования в обеспечении экономического роста: дис. ... канд. экон. наук. – Душанбе, 2020. – С. 81.

⁷⁴ Бахши монетарӣ. [Манбаи электронӣ]. Ҳолати дастрасӣ: https://nbt.tj/ru/statistics/monetary_sector.php. (санаи мурочиат: 08.10.2023).

Ҳамин тариқ, дар Канада арзиши он 11, дар ИМА – 12, дар Шветсия – 20, дар Австралия – 26 аст. Қиматҳои баланди мултипликаторӣ аксар вақт бо ҳиссаи ками пули нақд дар муомилот ва талаботи ками захиравӣ барои бонкҳои тиҷоратӣ дар ин мамлакатҳо ифода мегардад.⁷⁵

Барои самаранок нигоҳ доштани ҳаҷми пул омилҳо, усулҳо ва шароитҳои рушд вуҷуд доранд. Яке аз ин нишондиҳандаҳое, ки ҳолати муомилоти пулро муайян мекунад, коэффитсиенти монетизатсия, таносуби M2 нисбат ба ММД мебошад, ки ба тӯфайли он дараҷаи оптималии пулқунонии (монетизатсия) иқтисодиёт муайян карда мешавад. Тавре ки аз назария ва амалияи бонкдорӣ маълум аст, сатҳи оптималӣ 55-60% ҳисобида мешавад.

Диаграммаи 2.2. – Сатҳи монетизатсияи иқтисодиёти Тоҷикистон дар давраҳои 2012-2020

Сарчашма: Бюллетени омили бонкӣ, солҳои 2012-2020.

Тавре ки аз диаграммаи 3.2 дида мешавад, сатҳи монетизатсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2012 19,62%, дар соли 2016-27,15%, 2020-31,6% буд. Академик Н.Қ. Қайюмов бар ин назар аст, ки арзиши ҳадди ниҳонии

⁷⁵ Наймов Ш.Р. Необходимость развития Исламского банкинга как альтернативной формы финансирования экономики Таджикистана // Экономика и банки. – Пинск, 2020. – № 1. – С. 32.

ҳаҷми пул ба таносуби ММД набояд аз 50% камтар бошад. Қобили зикр аст, ки арзиши миёнаи ҷаҳонии монетизатсияи иқтисодиёт тибқи талаботи Бонки Ҷаҳонӣ 124,4% ва барои кишварҳои камдаромад 66,2% ММД-ро ташкил медиҳад.

Бо иртибот ба ин масъала бояд қайд кард, ки дар даҳсолаҳои охир сатҳи монетизатсияи иқтисодӣ дар кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон афзоиш ёфтааст. Маълумоте, ки дар пешгӯии солони «Россия ва ҷаҳон» нашр шудааст, аз сатҳи баланди афзоиши ин нишондиҳанда дар кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон барои соли 2017 нишон медиҳад: дар ИМА – 90%, дар минтақаи евро - 112,7%, дар Британияи Кабир – 145%, дар Япония – 240 фоиз, дар Хитой — 206%.⁷⁶

Мутаассифона, аз диаграммаи 2.2 دیدан мумкин аст, ки монетизатсияи иқтисодиёти кишвар дар сатҳи паст буда, ҳам аз ҳисоби миёнаи ҷаҳонӣ ва ҳам аз ҳисоби миёнаи кишварҳои камдаромад поёнтар аст. Таҷрибаи фаъолияти хоҷагидорӣ нишон медиҳад, ки сатҳи нокифояи монетизатсия ба рушди иқтисодии кишвар монеъ шуда, ба рушди иқтисоди хориҷӣ таъсири манфӣ мерасонад. Аз ин рӯ, мо аз мавқеи он муаллифоне ҷонибдорӣ мекунем, ки таъкид мекунанд, ки сатҳи монетизатсия дар кишвар бояд на камтар аз 50% бошад.

Сабаби асосии паст будани монетизатсия ва қарздиҳии нокифоя ба бахши воқеии иқтисодиёт сатҳи пасти воридшавии пасандозҳо дар низоми бонкӣ мебошад. Дараҷаи баланди нобоварии аҳоли ба бонкҳо нақши миёнаравии молиявии онҳоро дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳдуд месозад. Дараҷаи нисбатан пасти монетизатсия нишон медиҳад, ки иқтисодиёт бо пул

⁷⁶ Россия и мир: 2019. Экономика и внешняя политика. Ежегодный прогноз. / рук. проекта: А.А.

Дынкин, В.Г. Барановский. – М.: ИМЭМО РАН, 2018. – 170 с.

пурра сер нашудааст ва мутаносибан манбаи андоз кам шуда, ба тавсеаи муносибатҳои ғайриқонунӣ сабаб мешавад.⁷⁷

Аз тарафи дигар, бояд гуфт, ки дараҷаи монетизатсия сол то сол тамоюли баланд шудан дорад. Агар соли 2012 сатҳи монетизатсия 19,62 фоизро ташкил дода бошад, пас соли 2019 ин нишондод ба 29,7 фоиз расид, ки 10,08 фоиз зиёд аст. Бояд гуфт, ки маҳз афзоиши монетизатсия дар кишвар дар солҳои охир ба рушди мусоиди иқтисодии Тоҷикистон таъсири мусбат расонд.

Барои баланд бардоштани дараҷаи монетизатсия ва ҳавасмандгардонии тараққиёти иқтисодиёт аз ҳисоби қарз додан ба бахши воқеии иқтисодиёт зарурат ба миён меояд. Вобаста ба ин, татбиқи сиёсати воридотивазкунӣ ва тамоюли содироти молу хизматрасонӣ, саноатикунонии иқтисодиёт, татбиқи сиёсати «протекционизми нарм», додани қарзҳои имтиёзноки дарозмуддат бо пули миллӣ, рушди бозори тақрории коғазҳои қиматнок, бозори суғурта ва суғуртаи қарзҳои содиротӣ, рушди соҳаи сайёҳӣ, ҳавасмандгардонии ташкили паркҳои технологӣ, навсозии таҷҳизоти техникӣ ва технологияҳо ва беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ ба рушди иқтисодиёти Тоҷикистон умуман такони ҷиддӣ мебахшад.⁷⁸

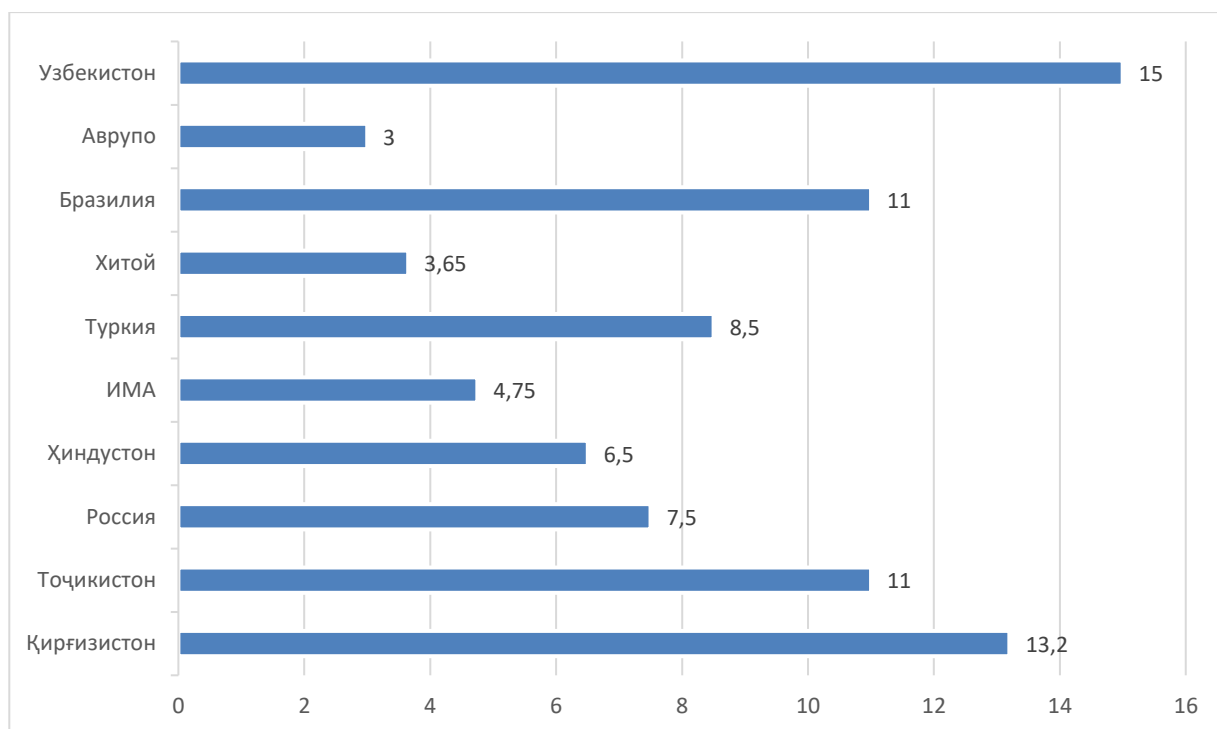
Дар асоси он, ки самаранокии механизми интиқол ва устувории иқтисодӣ аз роҳҳои гуногун вобаста аст ва онҳо ба рушди воқеии иқтисодиёт ва сатҳи некуаҳволии аҳоли таъсир мерасонанд, бояд дар бораи афзоиши пул дар иқтисодиёт фикр кард. Аммо то замоне ки дар бозори пули Тоҷикистон номутаносибӣ вучуд дорад, таъмини рушди босуръат, муассир ва устувор мушкил хоҳад буд. Дар шароити Тоҷикистон сатҳи меъёри фоиз ҳамоно баланд боқӣ мемонад.⁷⁹

⁷⁷ Умаров Х.У. Монетарные факторы экономического развития в Республике Таджикистан / Х.У. Умаров, П.О. Шарифов // Экономика Таджикистана. – 2022. – № 1. – С. 29-38.

⁷⁸ Умаров Х.У. Монетарные факторы экономического развития в Республике Таджикистан / Х.У. Умаров, П.О. Шарифов // Экономика Таджикистана. – 2022. – № 1. – С. 29-38.

⁷⁹ Обидова, М. Р. Теоретические вопросы реформирования монетарной политики в Республике Таджикистан / М.Р. Обидова, Б.Б. Имомализода // Вестник Бохтарского государственного университета им. Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2023. – № 1-2 (110). – С. 243-247.

**Диаграммаи 2.3. – Сатҳи меъёри фоизӣ дар мамлакатҳои алоҳидаи
ҷаҳон дар солҳои 2022-2023**

Сарчашма: Обидова М.Р. Теоретические вопросы реформирования монетарной политики в Республике Таджикистан / М.Р. Обидова, Б.Б. Имомализода // Вестник Бохтарского государственного университета им. Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2023. – № 1-2 (110). – С. 243-247.

Аз диаграммаи 2.3 бармеояд, ки сатҳи меъёри фоизӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз кишварҳои тараққикарда хеле зиёд буда, барои таъмини босуботи фаъолияти хоҷагидории кишвар ҳоло ҳам мусоидаткунанда нест. Сабаби асосии баланд будани меъёри фоизиро, пеш аз ҳама, барои мубориза бо таваррум маънидод кардан мумкин аст. Бояд қайд кард, ки барои рушди минбаъдаи кишвар дар сатҳи муътадил нигоҳ доштани меъёри фоизи низ самти муҳимми сиёсати молиявӣ ба шумор меравад.

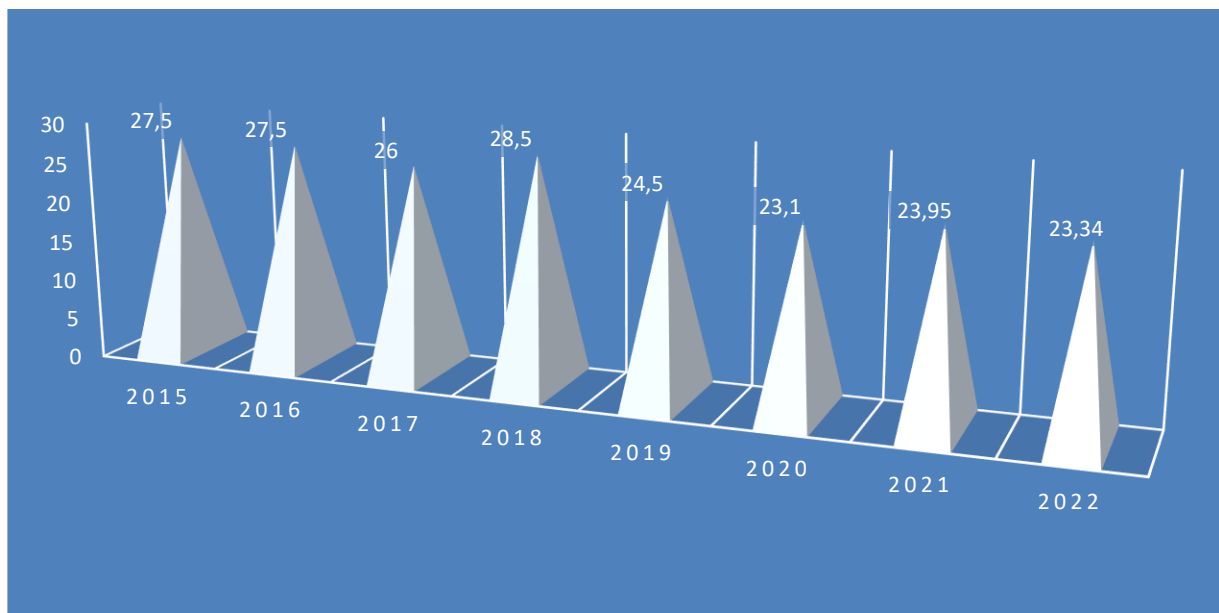
Кумитаи сиёсати пулию қарзӣ меъёри сиёсатро аз 13,25 дарсади соли 2021 то 13,5 дарсад дар моҳи августи соли 2022 боло бурд. Аммо то охири соли 2022, бо бозгашти сатҳи таваррум ба ҳудуди ҳадаф (6+/-2 фоиз) ва мусоидтар шудани дурнамо, БМТ мавқеъгирии муътадилтареро пеш гирифт. Мутаносибан, БМТ меъёри фоизро дар моҳи ноябр аз 50 банди асосӣ то 13

фоиз, дар аввали соли 2023 11 фоиз ва дар моҳи майи соли 2023 минбаъд то 10 фоиз коҳиш дод.⁸⁰

Аз диаграммаи 2.3. маълум мегардад, ки меъёрҳои пасттарини фоизҳо дар кишварҳои ҳавзаи евро, Чин, ИМА нисбат ба Россия дар ҳудуди 3-7% мебошанд. Ва фоизи баланд дар Бразилия, Тоҷикистон, Қирғизистон, Ўзбекистон аз 11-13% аст. Агар мо аз назарияи пул нигарем, пас меъёри фоизӣ ин нархи пул ҳамчун захираи арзиш баромад мекунад. Дар он кишварҳое, ки иқтисодашон пешрафта ва вазъи он устувор аст, тавре ки таҳлилҳо нишон медиҳанд, меъёри фоиз ба сифр наздик буда, ҳатто дар баъзе маврид манфӣ ҳам мебошад.

Омили дигаре, ки ба рушди низоми бонкӣ мусоидат мекунад, сатҳи фоизи қарзҳо мебошад. Таҷрибаи ҷаҳонии иқтисодии кишварҳои пешрафта нишон медиҳад, ки ҳар қадар сатҳи фоизи қарзҳо паст бошад, иштирокчиёни бозор ҳамон қадар ҳудро беҳтар ҳис мекунанд. Аз ин рӯ, ба назари мо, сатҳи фоизи бонкҳои тижоратӣ дар Тоҷикистон бояд камтар бошад.

Диаграммаи 2.4. - Меъёри миёнаи фоизи қарзҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2015-2022

Сарчашма: Бюллетени омили бонкӣ, солҳои 2015-2022.

⁸⁰ Доклад об экономике Таджикистана. Обзор и перспективы экономического развития. / Международный банк реконструкции и развития. Всемирный банк, 2023. – С. 8.

Аз диаграммаи 2.4. бармеояд, ки сатҳи миёнаи Ҷумҳурии Тоҷикистон баланд аст. Ин нишондиҳанда ба пешравии фаъолияти иқтисодӣ мусоидат намекунад. Таҷрибаи кишварҳои пешрафта нишон медиҳад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон паст яке аз омилҳои муҳими рушди бозорҳои молиявӣ ва инчунин шартҳои муҳими рушди иқтисодиёт мебошад. Инчунин бояд дуруст дарк кард, ки рушди иқтисодӣ пули дорои арзиши арзонро талаб мекунад. Маҳз бо мақсади таъмини рушди иқтисодӣ кишварҳо ба татбиқи воситаҳои сиёсати қарзӣ, аз ҷумла паст кардани Ҷумҳурии Тоҷикистон қарзҳо шуруъ кардаанд.

Барои дуруст дарк кардани масъала бояд қайд кард, ки дар баъзе кишварҳои пешрафта меъёри Ҷумҳурии Тоҷикистон манфӣ пешниҳод карда мешавад. Дар ин ҳолат сухан дар бораи захираи зиёдагии бонкҳои тижоратӣ меравад, ки метавонад ба рушди иқтисодӣ дар маҷмӯъ таъсири мусбат расонад. Бояд гуфт, ки дар баробари идоракунии самараноки меъёри Ҷумҳурии Тоҷикистон қарз, дигар воситаҳои сиёсати пулию қарзӣ низ мавҷуданд, ки шартҳои муҳими рушди низоми бонкӣ мебошанд.

Мутобиқи моддаи 15 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон» воситаҳо ва усулҳои асосии сиёсати пулию қарзӣ инҳоянд: а) меъёри Ҷумҳурии Тоҷикистон амалиёти Бонки миллии Тоҷикистон; б) меъёри захираҳои ҳатмӣ; в) амалиёти бозори қарз; г) қарз додан ба ташкилотҳои қарзии молиявӣ; д) танзими асъор ва муомилоти асъорӣ; е) муқаррар намудани меъёрҳои афзоиши ҳаҷми пул; ж) маҳдудиятҳои бевоситаи миқдорӣ.⁸¹

Воситаҳои дар боло зикршуда метавонанд барои танзими самараноки сиёсати пулию қарзӣ шароити мусоид фароҳам оварда, ба тағйирёбии ҳаҷми пул дар иқтисодиёт таъсир расонанд. Муомилоти пул, ки дар боло дар бораи он сухан рондем, нишондиҳандаи асосии муомилоти пул мебошад. Шиносоӣ бо адабиёти муносири иқтисодӣ нишон медиҳад, ки арзиши ҳаҷми пул ба

⁸¹ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон». [Манбаи электронӣ]. Ҳолати дастрасӣ: www.nbt.tj (санаи муроҷиат: 19.04.2021).

ҳосилнокии меҳнат, муносибатҳои истеҳсоли, нархгузорӣ, шуғли аҳоли ва ҳаҷми истеҳсолот таъсир мерасонад.

Аз ин рӯ, таҳлили омилҳои ба рушди низоми бонкӣ таъсиркунанда имкон медиҳад, ки вазъи имрӯза баҳо дода шуда, самтҳои ояндадори рушди минбаъдаи низоми бонкии кишвар муайян карда шавад.

Олимони рус В.Б. Главатский ва Е.В. Поносова қайд менамоянд, ки бо ёрии таҳлили сохтори омилҳое, ки ба фаъолияти бомуваффақияти иқтидори бонкӣ таъсир мерасонанд, на танҳо сифат, балки ҳолати иқтидори бонкиро низ арзёбӣ кардан мумкин аст.⁸²

Дар маҷмӯъ, аз омилҳо ва шароитҳои муайянкунандаи рушди низоми бонкӣ фаъолияти сармоягузорӣ, рушди фаъолияти иқтисодии хориҷӣ, суръати нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ ва рушди иқтисодӣ, иқтидори табиӣ ва вазъи тавозуни пардохтро низ ҷудо кардан лозим аст.

Илова бар ин, дар баробари омилҳои иқтисодие, ки ба рушди низоми бонкӣ таъсир мерасонанд, омилҳои молиявие мавҷуданд, ки вазъи бозори молиявӣ, сатҳи таваррум, меъёри бозтамвил, фоизи қарзҳо, таваррум, қарзи давлатӣ, рушди ширкатҳои суғуртавӣ, захираҳои тиллою асьорро дар бар мегиранд.

Инчунин, дар шароити маҳдуд будани пасандозҳои дохилӣ дар кишвар ба рушди низоми бонкӣ омилҳои марбут ба сар задани офатҳои табиӣ ва ҳолатҳои форс-мажор низ таъсири манфӣ расонида метавонанд. Заминларза, обҳезӣ ва ғайра аз омилҳои табиие мебошанд, ки на фақат монеи рушди низоми бонкӣ, балки барои тамоми фаъолияти хоҷагидорӣ кишвар хатар меоранд.

Дар бораи омилҳои мушаххаси иқтисодии рушди низоми бонкӣ сухан ронда, онҳоро метавон ба омилҳои берунӣ ва дохилие ҷудо кард, ки ҳамдигарро пурра мекунанд ва бо ҳам зич алоқаманданд. Омилҳои дохилӣ муҳити хурди (макросреда) бонкро ташкил медиҳанд ва дар таъмини фаъолияти самараноки

⁸² Поносова Е.В., Главацкий В.Б. Управление предприятием с учетом структурных факторов глобального кризиса // Российское предпринимательство. – 2012. – № 24 (222). – С. 76–82.

низомии бонкии кишвар нақши муҳим доранд. Дар ин ҷо сухан аз мавҷудияти шароити мусоиди иҷтимоию иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ низ меравад.

Ба омилҳои беруна омилҳои дохил мешаванд, ки бевосита ба фаъолияти ҳуди бонк вобаста нестанд. Бинобар ин, рақобатпазирии бонк бештар аз он вобаста аст, ки шакли рафтори иқтисодии интиҳобкардаи он ба шароити мушаххасе, ки бонк дар он фаъолият мекунад, чӣ гуна мувофиқат мекунад.⁸³

Дар бораи омилҳои рушди низомии бонкӣ сухан ронда, бояд қайд кард, ки бидуни омили инсонӣ идоракунии самараноки фаъолияти бонкӣ дар шароити рушди пешрафти техникӣ имконнопазир аст. Сарфи назар аз рушди технологияҳои рақамӣ ва компютеркунонии ҷомеа омили инсонӣ дар системаи соҳаҳои илмталаб ва дар маҷмӯи иқтисодиёт омили муайянкунанда боқӣ мемонад. Ташаккули хизматрасониҳои муосири бонкӣ ва самаранок гузаронидани амалиёти бонкӣ мутахассисони баландихтисосро тақозо мекунад.

Маҳз сармояи инсонӣ шартӣ муҳимми рушди минбаъдаи тамоми бахшҳои иқтисоди миллӣ эътироф гардида, дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 мақоми хоссаеро ишғол мекунад. Дар стратегия таъкид гардидааст, ки сармояи инсонӣ омили муҳимми рушди муносибатҳои истеҳсоли ва пешрафти иқтисодӣ мебошад.

Сармояи инсонӣ дар муқоиса бо захираҳои табиӣ, сармояи воқеӣ ва молиявӣ дар байни омилҳои дарозмуддати рушди минбаъдаи иқтисодӣ ҷои аввалро ишғол мекунад. Аз ин рӯ, рушди сармояи инсонӣ дар кишвар ҳамчун самти афзалиятноки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шудааст.

Дар баробари ин, вобаста ба масъалаи мазкур ба хулосае омадан мумкин аст, ки дар шароити буҳрон таъсири омилҳои зиёде ба рушди низомии бонкӣ хеле шадид эҳсос мешавад. Идоракунии самаранок ва оқилонаи низомии бонкӣ дар шароити буҳрон муносибати оқилонро тақозо мекунад. Идоракунии ғайрисамаранок ва як тасмими нодуруст метавонад боиси муфлисшавии

⁸³ Шалабай С.И., Шалабаев М.И. Финансовый менеджмент и конкурентоспособность банков Республики Казахстан: монография. – Алматы: Экономика, 2008. – 350 с.

бонкҳои тичоратӣ гардад. Аз ин рӯ, дар аксари мавридҳо олимон ба он омилҳое таваҷҷуҳ мекунанд, ки ба устувории низоми бонкӣ таъсир мерасонанд.

Қайд кардан зарур аст, ки ба ғайр аз омилҳои рушди низоми бонкӣ як қатор мушкилоте мавҷуд аст, ки ба самаранокии соҳаи бонкӣ таъсири манфӣ расонида, сатҳи рақобатпазирии бонкҳои тичоратиро паст мекунанд. Ба ин омилҳо номукамалии қонунгузорӣ дар соҳаи бонкдорӣ, сусти будани назорат ва танзими соҳа, дар сатҳи паст қарор доштани капитализатсия, суръати пастии афзоиши ҳаҷми пул, нобоварӣ ба бонкҳо аз ҷониби субъектҳои соҳибкорӣ, паст будани талабот ба хизматрасониҳои бонкӣ, коҳиш ёфтани бозорҳои молиявии ҷаҳонӣ, ноустуворӣ дар соҳаи бонкӣ ва монанди инҳо дохил мешаванд.

Чунин мушкилот дар шароити осебпазирии низоми молиявии ҷаҳонӣ тақрибан дар ҳама кишварҳо муваққатӣ мебошанд. Бояд гуфт, ки пас аз барқарор шудани иқтисодиёти ҷаҳон ин проблемаҳо тадриҷан ҳал мешаванд. Албатта, дуруст ба қор бурдани сиёсати иқтисодии мамлакат ба ҳалли ин масъалаҳо вобаста аст. Дар маҷмӯъ, дар шароити муосир ҷустуҷӯи шароити барои рушди бахши бонкӣ идома дорад.

Сухан сарӣ он аст, ки дар шароити рушди муносибатҳои молиявӣ таъмини рушди устувор бештар ба устувории низоми бонкӣ вобаста аст. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки пас аз рафъи бӯҳрони молиявӣ дар иқтисоди кишварҳои алоҳида таъсири он дарозмуддат хоҳад буд. Дар чунин шароит масъалаҳои идоракунии самараноки бахши бонкии кишвар ҳамчун муҳимтарин механизми ташкилии низоми молиявӣ аҳаммияти махсус пайдо мекунанд.

Барои муайян кардани вазъи низоми бонкии кишвар ҷиҳатҳои қавӣ ва тарафҳои сусти бонкҳоро ошкор кардан лозим аст, то рушди минбаъдаи фаъолияти иқтисодии кишвар муайян карда шавад. Тарафҳои қавӣ ва сусти, инчунин имкониятҳо ва таҳдидҳои низоми бонкӣ дар марҳилаи кунунии рушд дар ҷадвали 2.9 оварда шудааст.

Чадвали 2.9. – SWOT-таҳлили бахши бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Тарафҳои қавӣ	Тарафҳои суст
- малака ва таҷриба дар натиҷаи бӯҳрони молиявӣ ба даст оварда шудааст; - истифодаи қарз дар бахши воқеии иқтисодиёт; - рушди шабакаи банкоматҳо дар саросари кишвар; - имконияти маблағгузори соҳибкории хурду миёна;	- паст будани саводнокии молиявии аҳоли ва номукаммалии қонунгузорӣ; - нобоварӣ ба бонкҳо аз ҷониби аҳоли; - тамоюли пасти муштарӣ ва суст инкишоф ёфтани инфрасохтори бонкӣ; - набудани назорати дохилӣ; - маблағгузори сусти соҳибкории хурду миёна.
- гуногунии равишҳои хизматрасонӣ ба мизоҷон; - рушди хизматрасонии фосилавӣ, (интернет-банкинг ва бонкдории мобилӣ) - рушди технологияҳои иттилоотӣ ва ғ.	- идоракунии бесамари захираҳои қарзӣ; - сатҳи пасти даромади аҳоли; - дараҷаи пасти пулгардонии иқтисодиёт ва ғ.
Имкониятҳо	Таҳдидҳо
- такмили танзими бонкӣ; - истифодаи самараноки маблағҳои озоди аҳоли ва сармоягузорӣ; - рушди қарздиҳии истеъмоли; - васеъ намудани доираи хизматрасониҳои бонкӣ; - мавҷудияти қарз ва суръати гирифтани он; - ҷорӣ намудани усули муосири низоми таълими кормандон ва ғайра.	- сатҳи баланди долларизатсия ва бекорӣ; - қарзҳои бефоида ва интизориҳои таваррумӣ; - танзими аз ҳад зиёди низоми бонкӣ; - савияи пасти дониши коркунони техникӣ; - нарасидани кадрҳои баландихтисос; - қафомонӣ аз истифодаи технологияҳои муосир ва ғайра.

Сарчашма: Коркарди муаллиф.

Аз чадвали 2.9. маълум мегардад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди соҳаи бонкӣ имкониятҳои калон дорад. Таҳлили ҷиҳатҳои қавӣ ва тарафҳои заифи низоми бонкӣ имкон медиҳад, ки дурнамои ояндаи низоми бонкии кишварро муайян намуда, бо дарназардошти пешгирии таҳдидҳои муосир аз имкониятҳои мавҷуда васеъ истифода барем.

Тавре ки маълум аст, зиёд кардани самараи истифодаи захираҳои молиявӣ дар сурате имконпазир аст, ки мо инкишофи минбаъдаи фаъолияти хоҷагиро пешбинӣ ва пешгӯӣ карда тавонем. Аз ин лиҳоз, истифодаи имкониятҳои мавҷудаи низоми бонкӣ дар шароити кунунӣ барои кишвар аҳаммияти аввалиндараҷа дорад.

Ҳамин тариқ, бо ҷамъбасти баррасии омилҳои ба рушди низоми бонкӣ таъсиррасон ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки таъмини рушди устувори иқтисодӣ, нигоҳ доштани сатҳи қобили қабули таваррум, такмили сиёсати пулию қарзӣ, танзими самарабахши фаъолияти бонкӣ шартӣ зарурии рушди низоми бонкӣ ба ҳисоб рафта, самти афзалиятноки сиёсати иқтисодии ҳар як давлати муосир арзёбӣ мегардад.

Таҳқиқот нишон медиҳад, ки ба рушди низоми бонкӣ ҳам омилҳои мусбат ва ҳам манфие, ки ба рушди бахши бонкӣ ҳалал мерасонанд, таъсир мерасонад. Бояд гуфт, ки давлат ҷиҳати коҳиш додани таъсири манфии ин омилҳо як қатор тадбирҳо андешида, барои ташаккул ва рушди низоми муосири бонкӣ шароити мусоид фароҳам меорад.

Албатта, пас аз таҳдиду хатарҳои муосир дар низоми бонкӣ мушкилоти зиёде боқӣ мондааст, ки ҳалли онҳо маблағгузорӣ ва вақти муайяноро тақозо мекунанд. Танҳо тавассути идоракунии самараноки фаъолияти бонкӣ, танзими давлатӣ ва ташаккули низоми пурқуввати муосири бонкӣ рушди устувори иқтисодии кишварро таъмин кардан мумкин аст.

2.3. Нақши низоми бонкӣ дар рушди иқтисодиёти кишвар

Дар ҷаҳони муосир низоми бонкӣ дар рушди иқтисодиёт нақши муҳим мебозад. Бо ҷамъ кардани маблағҳо, равона кардани ин маблағҳо ба соҳаҳои алоҳидаи саноат, таҳти назорати ин соҳаҳо ва диверсификатсияи хавфҳо бонкҳо барои тезондан ва васеъ намудани истехсолот шароитҳои заруриро ба вучуд

меоранд. Тараққиёти устувори ҳамаи соҳаҳои иқтисодиёт бештар аз он вобаста аст, ки бонкҳо чӣ гуна инкишоф меёбанд, вазъи молиявии онҳо чӣ гуна аст.⁸⁴

Бонкҳо дар баҳши молиявии иқтисодиёт мавқеи марказӣ дошта, дар баробари равона кардани маблағҳо ба иқтисодиёти кишвар, инчунин пасандозҳои иловагиро ба иштирокчиёни бозор сармоягузорӣ мекунанд ва ба ин васила, ба афзоиши рушди иқтисодӣ мусоидат мекунанд. Аз ин рӯ, низоми бонк ҳамчун омили тараққиёти хоҷагии халқ дар баланд бардоштани дараҷаи некуаҳволии халқ ва тамоми ҷамъият нақши калон мебозад.

Аз нуқтаи назари мавзуи тадқиқот бояд қайд кард, ки низоми бонкии давлати бозорӣ бо мавҷудияти рақобат ва танзим фарқ мекунад. Навъи гузариш хусусиятҳои ҳам системаҳои иқтисодии бозорӣ ва ҳам тақсимотро дар бар мегирад. Навъи тақсимот бо пурра набудани унсурҳои бозор, танзими қатъӣ ва идоракунии система аз як марказ хос мебошад. Нақши низоми бонкӣ на танҳо аз ташкили ҳисоббаробаркуниҳо, ҷамъоварӣ ва азнавтақсимкунии захираҳои пулӣ, балки ба ҳадди ақалл кам кардани хавфҳои молиявӣ, танзими пулиро қарзӣ ва таъмини устувории воҳиди пули миллӣ низ мебошад.⁸⁵

Таҳлили фаъолияти иқтисодӣ нишон медиҳад, ки барои ташаккули низоми тавоноии иқтисодӣ низоми бонкии дорои инфрасохтори муосири технологӣ зарур аст, ки рушди босамари субъектҳои хоҷагидориро таъмин намояд. Аз ин рӯ, дар шароити маҳдуд будани пасандозҳои дохилӣ дар кишвар низоми бонкӣ дар таъмини рушди иқтисодӣ шартӣ муҳимми тараққиёт арзёбӣ мегардад.

Қобили зикр аст, ки дар баробари вазифаҳои зиёди махсусе, ки бонк барои рушди иқтисод иҷро мекунад, махсусан зарур аст, ки маблағгузорӣ ва қарздиҳии соҳибкории хурду миёна бо мақсади васеъ намудани имкониятҳои субъектҳои хоҷагидорӣ, ду баробар зиёд намудани ҳаҷми маблағгузорӣ

⁸⁴ Звегинцева Н.А. Роль банковской системы в развитии экономики страны // Новая наука: финансово-экономические основы. – 2017. – № 3. – С. 102-104.

⁸⁵ Бас, В. С. Банковская система государства: состав, значение, направления развития / В. С. Бас, А. А. Багричевич // Актуальные проблемы правовых, экономических и гуманитарных наук : Материалы XII Международной научно-практической конференции. Минск, 21 апреля 2022 года. – Р. 64-65.

пасандозҳои иштирокчиёни бозор ва бо ҳамин ба пешрафти устувори иқтисодии мамлакат ҳавасманд гардонад.

Дар айни замон низоми бонкии кишвар, тавре ки борҳо қайд кардем, нишондиҳандаҳои устувори макроиқтисодиро аз рӯи баъзе вазифаҳои худ нигоҳ доштааст, ҳарчанд баъзе нишондиҳандаҳои бахши бонкӣ бинобар осебпазирии низоми молиявии ҷаҳонӣ ва ба вуҷуд омадани таҳдидҳои нав коҳиш ёфтаанд.

Тавре маълум аст, яке аз нишондиҳандаҳои муҳимми инъикоскунандаи рушди устувори бахши бонкӣ дороиҳои ташкилотҳои қарзӣ мебошад. Таҳлили фаъолияти бахши бонкӣ дар соли 2019 нишон дод, ки ин нишондиҳанда 21 миллиарду 976 миллион сомонӣ ё 28,4 фоизи ММД-ро ташкил додааст. Бояд гуфт, ки ин нишондиҳанда нисбат ба солҳои қаблӣ афзоиши мусоидро нишон медиҳад.

Таҷриба нишон медиҳад, ки барои он ки дороиҳои ташкилотҳои бонкӣ ба яке аз нерӯҳои пешбарандаи фаъолияти иқтисодии кишвар табдил ёбад, онҳо бояд беш аз 80%-и ММД-ро ташкил диҳанд. Дар ин сурат низоми бонкӣ метавонад дар рушди иқтисоди кишвар саҳми арзанда гузорад. Аз ин рӯ, низоми бонкӣ дар Тоҷикистон ба ислоҳот ниёз дорад ва барои афзоиши дороиҳои низоми бонкӣ чораҳои зарурӣ андешида бояд шавад, ки мо дар боби сеюми таҳқиқоти рисолаи илмӣ баррасӣ хоҳем кард.

Таҳқиқот нишон медиҳад, ки дороиҳои ташкилотҳои қарзӣ дар соли 2020 26,3 миллиард сомонино ташкил додааст, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 19,7 фоиз зиёд мебошад. Сармояи тавозунӣ ва уҳдадориҳои умумии ташкилотҳои молиявӣ дар соли 2020 7,2 миллиард сомонино ташкил дода, нисбат ба соли қаблӣ мутаносибан 15 фоиз ва 21 фоиз зиёд мебошад.

Дар натиҷа, дар шароити маҳдуд будани пасандозҳои дохилӣ дар ҷумҳурӣ таносуби пардохтпазирии ташкилотҳои қарзӣ дар соли 2020 ба 71 фоиз расид, ки ин аз сатҳи мусоиди пардохтпазирии ташкилотҳои молиявӣ шаҳодат медиҳад.

Ҳамчунин қайд кардан лозим аст, ки дороиҳо ва уҳдадориҳои ташкилотҳои қарзӣ ба ҳолати 31 декабри соли 2022 30,0 млрд ва мутаносибан 36,9 фоиз (ё 6,4 млрд сомонӣ) мебошад. Қарзҳои ғайрифаъол (ғайрифаъол) дар ин давра 1,6 миллиард сомонӣ ё 12,0% аз сандуқи қарзиро ташкил доданд, ки ҳиссаи онҳо дар сандуқи қарзии мазкур то санаи соли 2021 1,4 банди фоизӣ коҳиш ёфтааст.⁸⁶

Таҳлилҳо нишон доданд, ки ҳаҷми пасандозҳои бонкӣ нисбат ба ММД 14,23 фоизро ташкил медиҳад, ки аз сатҳи қобили қабули рушди низоми бонкӣ дур аст. Тавре борҳо қайд кардем, сабаби асосии коҳиши пасандозҳои бонкӣ нисбат ба ММД дар солҳои охир пайдоиши хатарҳои муосир ва осебпазирии бозорҳои молиявӣ дар шароити номуайянии мебошад.

Дар маҷмӯъ, бояд гуфт, ки бақияи умумии пасандозҳо дар низоми бонкӣ дар соли 2020 ба 11,4 миллиард сомонӣ расида, нисбат ба соли қаблӣ 1,7 миллиард сомонӣ, яъне 17,2 фоиз афзуд.

Фоизи миёнавазнии пасандозҳои муҳлатдор дар низоми бонкӣ бо пули миллий 9,9 фоиз ва бо асъори хориҷӣ 5,1 фоизро ташкил медиҳад, ки нисбат ба соли қаблӣ 0,7 банди фоизӣ зиёд мебошад. Шумораи пасандозҳо дар соли 2020 ба 5,9 миллион адад расид, ки нисбат ба соли 2019 7,0 фоиз зиёд аст. Ин нишондиҳанда аз афзоиши эътимоди аҳоли ба ташкилотҳои қарзӣ ва аз тарафи дигар, беҳтар шудани некуаҳволии мардумро тасдиқ мекунад.⁸⁷

Чалби пасандозҳои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ дар истифодаи захираҳои молиявии низоми бонкӣ нақши асосиро мебозад. Чалби пасандозҳо ба низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2013 5521,6 миллион сомонино (13,6 фоизи ММД) ташкил дода, дар нимсолаи аввали соли 2020 ин рақам ба 9657,9 миллион сомонӣ расидааст (12,4 фоиз аз ММД), ё 1,75 баробар афзуд, вале вобаста ба ММД фоиз 1,2 фоиз кам шуд.

⁸⁶Краткий обзор итогов деятельности банковской и страховой системы за 2022 год. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://nbt.tj/ru/news/543805/>. (Дата обращения: 09.10.2023).

⁸⁷ Краткий макроэкономический обзор и деятельность банковской системы Республики Таджикистан за 2020 год. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://nbt.tj/ru/news/510769/> (Дата обращения: 14.09.2021).

Яке аз сабабҳои афзоиши ҳаҷми умумии пасандозҳо дар низоми бонкиро дар нимсолаи аввали соли 2020 метавон бо баланд шудани фоизи пасандозҳо шарҳ дод, ки боиси фаъол шудани иштироки аҳоли дар амалиёти бонкӣ гардид.⁸⁸

Дар соли 2022 бошад, ҳаҷми умумии пасандозҳо 15,5 миллиард сомони ро ташкил дода, нисбат ба ҳамин санаи соли гузашта 5,3 миллиард сомони ё 52,6 фоиз зиёд шуд. Дар сохтори бақияи умумии пасандозҳо ҳиссаи пасандозҳо бо пули милли 55,7 фоиз ва бо асъори хориҷӣ 44,3 фоизро ташкил медиҳад, ки ин аз коҳиши тадричан долларикунонии иқтисодиёт ва афзоиши эътимоди мардум ба пули милли шаҳодат медиҳад. Дар сохтори пасандозҳо 7,4 миллиард сомони ё 47,9 фоизро пасандозҳои шахсони ҳуқуқӣ ва 8,1 миллиард сомони ё 52,1 фоизро пасандозҳои шахсони воқеӣ ташкил медиҳанд.⁸⁹

Таҳқиқотҳое, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида шудаанд, нишон медиҳанд, ки дар давраи бӯҳрон ба иқтисодиёт дар маҷмӯъ таъсири манфӣ, ки дар паст будани маҳсулноки, камшавии сармоягузорӣ ва ҷалби маблағҳо ба бахши бонкӣ ифода ёфтааст, мушоҳида гардид.

Ҳолати низоми бонкӣ низ бинобар сар задани Covid-19 ва сустшавии иқтисоди ҷаҳонӣ бад шуд. Дар натиҷа, тамоми нишондиҳандаҳои низоми бонкӣ коҳиш ёфта, барои рушди иқтисодиёти кишвар монеаҳо ба вуҷуд овард. Дар ҷадвал нишон дода шудааст, ки ҳиссаи қарзҳои додашуда дар соли 2019 12,7 фоизи ММД-ро ташкил додааст. Динамикаи рушди ин нишондод тамоюли коҳишро нишон медиҳад. Таҳқиқот нишон медиҳад, ки ҳиссаи қарзҳои додашуда дар соли 2019 нисбат ба соли 2015, ҳаҷми қарздиҳӣ нисбат ба ММД аз 23,4 фоиз то 12,7 фоиз коҳиш ёфта, сармояи бахши бонкӣ дар соли 2019 8,05 фоизро ташкил додааст.

⁸⁸ Икромов Н.Қ. Танзими зиддибӯҳронии фаъолияти бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: дис. ... номзади илмҳои иқтисодӣ. – Душанбе, 2021. – С. 89.

⁸⁹ Краткий макроэкономический обзор и деятельность банковской системы Республики Таджикистан за 2020 год. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://nbt.tj/ru/news/510769/> (Дата обращения: 14.09.2021).

Меъёри бозтамвил дар соли 2020 дар ҳудуди 10,75 фоизи солона муқаррар карда шуд. Қобили зикр аст, ки меъёри бозтамвил ҳамчун воситаи муҳимми сиёсати пулию қарзӣ бо мақсади ҳавасмандгардонии рушди ҷаъолияти иқтисодӣ нисбат ба соли қаблӣ то 2 фоиз паст карда шуд. Паст кардани меъёри бозтамвил, пеш аз ҳама, рушди ҷаъолияти соҳибқориҳо ҳамчун омили рушди иқтисоди миллӣ ҳавасманд мекунад. Дар соли 2022 бошад, меъёри бозтамвил ҳамчун воситаи асосии татбиқи сиёсати пулию қарзӣ то 0,5 банди фоизӣ паст карда, 13,0 фоизи солона муқаррар карда шуд.

Бо ҷамъбасти масъалаҳои дар боло зикршуда оид ба қарзҳои додашуда қайд кардан зарур аст, ки дар соли 2020 ҳаҷми қарзҳои додашуда ба 10 миллиард сомонӣ расидааст, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 446,1 миллион сомонӣ ё 4,7 фоиз зиёд мебошад. Бақияи сандуқи қарзӣ, тавре ки таҳқиқот нишон медиҳад, дар соли ҷорӣ 11,0 миллиард сомониҳо ташкил дод, ки нисбат ба соли қаблӣ 1,2 миллиард сомонӣ ё 12 фоиз зиёд мебошад.

Аз ҳаҷми умумии қарзҳо 41 фоиз ё худ 4,1 миллиард сомониаш барои тараққиёти соҳибқории саноатӣ ҳамчун вазифаи стратегии хоҷагии халқ ҷудо карда шудааст. Аз ҳаҷми умумии қарзҳои додашуда дар соли 2020 29,7% ба истеъмолот, 15,8% ба савдои хориҷӣ, 15,3% ба кишоварзӣ, 12,3% ба хизматрасонӣ, 11,6% ба саноат, 10,5% ба сохтмон, 1,0% барои хӯрокворӣ, 0,7% ба нақлиёт, 0,2 фоиз ба миёнаравии молиявӣ ва 2,9 фоиз ба соҳаҳои дигар равана гардидааст.⁹⁰

Ҳаҷми умумии қарзҳои додашуда дар соли 2022 бошад, 14,4 миллиард сомониҳо ташкил дод, ки нисбат ба соли гузашта 700 миллион сомонӣ бештар аст. Аз ҳаҷми умумии қарзҳои додашуда дар ин давра 39,0 фоиз ба бахши истеъмолӣ, 16,9 фоиз ба кишоварзӣ, 14,0 фоиз ба савдои хориҷӣ, 10,3 фоиз ба саноат, 10,2 фоиз ба соҳаи хизматрасонӣ, 3,7 фоиз ба сохтмон, 1,7 фоиз нақлиёт ва 4,2 фоиз ба дигар соҳаҳо ҷудо гардидааст.

⁹⁰Краткий макроэкономический обзор и деятельность банковской системы Республики Таджикистан за 2020 год. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://nbt.tj/ru/news/510769/> (Дата обращения: 14.09.2021).

Сарфи назар аз таҳдидҳои муосир, бахусус паҳншавии бемории Covid-19, ташкилотҳои қарзии кишвар дар соли 2020 тамоюли мусоиди рушдро нишон дода, даромаднокии онро 24 фоиз зиёд намуданд ва дар маҷмӯъ ба 375 миллион сомонӣ расид.

Маблағи умумии сармояи хориҷии ҷалби ташкилотҳои қарзӣ дар соли 2020 дар ҷумҳурӣ ба 66 миллион сомонӣ ва андозҳои пардохткардаи Бонки миллии Тоҷикистон ва ташкилотҳои қарзӣ ба 610 миллион сомонӣ расидааст, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 16 миллион сомонӣ зиёд мебошад.⁹¹

Бояд қайд кард, ки дар натиҷаи татбиқи саривактии тадбирҳои ҷалби сармояи хориҷӣ дар соли 2022 ба низоми бонкии кишвар 1,3 миллиард доллар қарз ва сармоягузориҳои мустақим ҷалб карда шуд, ки нисбат ба соли гузашта 268,7 миллион доллар ё 26,6% зиёд мебошад.

Яке аз омилҳои муҳимми рушди фаъолияти иқтисодии кишвар таҳкими муносибатҳои қарзӣ мебошад. Муносибатҳои қарзӣ ҳамчун қувваи пешбаранда дар тараққиёти хоҷагии халқ васеъ истифода мешаванд. Системаи қарзӣ бонкӣ ба яке аз сохторҳои муҳимтарини иқтисоди бозорӣ табдил ёфтааст.

Бонкҳо вазифаҳо ва амалиёти гуногунро иҷро намуда, ба рушди фаъолияти соҳибкорӣ мусоидат меkunанд, ҳисоббаробаркуниро бо пули нақд ба ҷо меоранд, ба соҳаҳои иқтисодиёт ва аҳоли қарз медиҳанд, дар тақсими сармоя ҳамчун миёнарав баромад карда, ба баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот мусоидат меkunанд.⁹²

Таҳлилҳо нишон доданд, ки дар соли 2014 ҳаҷми умумии қарзҳои аз ҷониби низоми бонкӣ ба шаклҳои гуногуни моликият додашуда 9783,2 млн сомонино ташкил додааст. Ин рақам дар соли 2015 ба 11341,4 миллион сомонӣ, дар соли 2016 9930,0 миллион сомонӣ, соли 2017 8608,1 миллион сомонӣ, соли 2018 8741,4 миллион сомонӣ ва дар соли 2019 ба 9789,5 миллион сомонӣ

⁹¹ Краткий макроэкономический обзор и деятельность банковской системы Республики Таджикистан за 2020 год. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://nbt.tj/ru/news/510769/> (Дата обращения: 14.09.2021).

⁹² Мирзоев С.С. Баландбардории устувории молиявии низоми бонкии Тоҷикистон: дис. ... доктори фалсафа (PhD). Ихтисос 6D050900 – Молия. – Душанбе. – С. 66.

баробар аст. Бояд қайд кард, ки дар ин солҳо бештари қарзҳо дар кишвар ба корхонаҳои хусусӣ дода мешуд. Дар соли 2019 ба корхонаҳои хусусӣ 2 миллиарду 760,3 миллион сомонӣ ҷудо шудааст, ки дар маҷмӯъ 28 фоизи ҳаҷми умумии қарзҳоро ташкил медиҳад. Дар соли 2022 бошад, қарзи низоми бонкӣ ба корхонаҳои хусусӣ 3 664 425 ҳазор сомонӣ ҷудо шуда, нисбати соли 2019 33 фоиз зиёд шудааст.

Аз таҳлилҳо, инчунин бармеояд, ки дар низоми ташкилотҳои қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар байни муассисаҳои молиявӣ бонкҳои тиҷоратӣ бештар фаъоланд, зеро онҳо вазифаи асосии ҷалби маблағҳои аҳоли ва амалиёти амонатиро амалӣ менамоянд. Илова бар ин, тамоюли рушди бозори бонкӣ дар солҳои охир нишон медиҳад, ки дороиҳои ташкилотҳои қарзии ҷумҳурӣ 1,5 баробар ва сармояи онҳо беш аз 2,7 баробар афзудааст, ки ин дар давраи бӯҳрони молиявӣ нишондиҳандаи устувор ҳисобида мешавад.

Рушди бозори бонкӣ дар шароити рушди иқтисоди бозорӣ нақши махсус мебозад. Бозори бонкӣ ба давлат ва корхонаҳо имкон медиҳад, ки доираи манбаъҳои маблағгузорию бидуни маҳдуд кардани маблағҳои бучетӣ, худмаблағгузорӣ ва қарзгирии байниҳукуматӣ васеъ намояд.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки дар ибтидои асри 21, бахусус бозори қарзҳои бонкӣ ба манбаи асосии захираҳои сармоягузорӣ дар кишварҳои рӯ ба инкишоф табдил ёфтааст. Бозори бонкӣ пасандозҳоро бо сармоя иваз карда, то андозае ба рушди устувори иқтисодӣ ва баланд бардоштани некуаҳволии аҳоли мусоидат мекунад.⁹³

Гуфтан мумкин аст, ки дар муқоиса бо дигар кишварҳо низоми бонкии ҷумҳурӣ дар марҳилаи ибтидоии рушд қарор дошта, аз ҷиҳати иқтисодии молиявӣ низ хурд аст. Таҷрибаи фаъолияти бонкӣ дар Тоҷикистон нишон медиҳад, ки беш аз 60%-и дороиҳо дар се бонки калон мутамарказ шудаанд. Аз тамоми муассисаҳои молиявии кишвар як бонк моликияти давлатӣ ва ду бонки муҳимми системавӣ қисман моликияти давлат мебошанд.

⁹³ Икромов Н.Қ. Танзими зиддибӯҳронии фаъолияти бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: дис. ... номзади илмҳои иқтисодӣ. – Душанбе, 2021. – С. 75.

Қарзи дохилӣ, тавре ки дар боло қайд кардем, ба ҳисоби миёна дар як сол 12,7 фоизи ММД-ро ташкил дода, таносуби пасандозҳо ба ММД 14,23 фоизро ташкил медиҳад. Бояд гуфт, ки кишвар дар ин нишондиҳанда аз шарикони минтақавии худ ақиб мондааст, ки ин ба рушди фарогири баҳши бонкӣ таъсири манфӣ мерасонад.

Таҳлили муқоисавии кишварҳои Осиёи Марказӣ нишон медиҳад, ки сатҳи фарогирии молиявӣ дар кишвар ҳанӯз паст аст. Аз ин рӯ, дастрасӣ ба хизматрасониҳои молиявӣ дар кишвар ба яке аз монеаҳои рушди соҳибкорӣ ва баҳши хусусӣ табдил меёбад.

Мувофиқи тадқиқоте, ки Форуми ҷаҳонии иқтисодӣ дар солҳои 2017-2018 анҷом додааст, дастрасӣ ба молия дар миёни ҷаҳор омили мушкилтарин барои пешбурди тиҷорат дар Тоҷикистон боқӣ мемонад. Тоҷикистон дар зеркатегорияи "Пешбурди тиҷорат - 2019" дар байни 190 кишвари ҷаҳон дар ҷои 124-ум қарор гирифт (аз 116 дар соли 2015) дар муқоиса бо рейтинги умумии осонии пешбурди тиҷорат, Тоҷикистон дар соли 2019 дар ҷои 126-ум қарор дошт.⁹⁴

Бояд қайд кард, ки дар шароити паҳншавии пандемия низоми молиявӣ низ бинобар бад шудани нишондиҳандаҳои макроиқтисодии кишвар осебпазиртар шудааст. Аз тарафи дигар, низоми бонкӣ сарфи назар аз коҳиши баъзе нишондиҳандаҳо дар низоми фаъолияти иқтисодии кишвар мавқеи махсусро нигоҳ дошта, ба иштирокчиёни бозор хидматҳои назарраси молиявӣ расонидааст.

Ба ақидаи мутахассисони Бонки Ҷаҳонӣ, суръати афзоиши Тоҷикистон дар шароити бесуботии иқтисоди ҷаҳонӣ баланд буд, аммо барои таъмини рушди устувори иқтисодӣ он ноустувор монд. Дар ин ҷо сухан дар бораи он меравад, ки омили асосии таъмини суръати афзоиш интиқоли пул, сармоягузорӣ, рушди тиҷорат ва соҳибкорӣ буд.

Таджикистан: экономический меморандум по стране. Содействие потенциалу роста Таджикистана. Отчёт No. 130045-TJ. Группа Всемирного банка. Май 2019 года. – С. 17.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тайи солҳои охир тақрибан 18 соли охир афзоиши нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ ба мушоҳида мерасад, ки ба беҳтар шудани рушди иқтимоӣ иқтисодии кишвар ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум мусоидат мекунад. Ҳамзамон интиқоли маблағҳо ба рушди иқтимоӣ иқтисодӣ мусоидат намуда, дар соли 2018 2 миллиарду 620 миллион долларро ташкил дода, ба 36,6 фоизи ММД баробар шуд.⁹⁵

Вобаста ба масъалаи мазкур бояд қайд кард, ки маблағи интиқоли пул дар соли 2022 беш аз 5,2 миллиард долларро ташкил додааст. Бар асоси гузориши Бонки Ҷаҳонӣ дар бораи иқтисоди Тоҷикистон ин ҳаҷми рекордӣ мебошад. Барои муқоиса, бори охир бузургтарин интиқоли пул дар соли 2014 - тақрибан 4,2 миллиард доллар сабт шуда буд.⁹⁶ Ҳамин тариқ, интиқоли маблағҳо дар кишвар дар солҳои охир омили муҳимми рушди фаъолияти хоҷагидорӣ кишвар арзёбӣ мегардад.

Аз нуқтаи назари мавзӯи таҳқиқот қайд кардан зарур аст, ки бонкҳо миёнаравҳои асосии молиявӣ дар иқтисодиёт ба ҳисоб рафта, рушди бомуваффақияти ин бахш асосан рушди устувори иқтисодиётро муайян мекунад. Фаъолияти бонкӣ ҳамеша ба рушди иқтисодӣ таъсири мусбат мерасонад. Аз ин рӯ, ҳалли проблемаи низоми бонкӣ дар ҳамаи давлатҳои ҷаҳон самти афзалиятноки сиёсати иқтисодӣ мегардад, ки аҳаммияти мавзӯи таҳқиқотро муайян мекунад. Аз тарафи дигар, бояд гуфт, ки низоми бонкӣ дар кишвар баъди ба даст овардани истиқлолият дар шароити душвор ташаккул ёфта, имрӯз ба яке аз механизмҳои муҳимми танзими муносибатҳои молиявӣ табдил ёфтааст.

Вобаста ба ин, дар шароити маҳдуд будани пасандозҳои дохилӣ дар мамлакат зарурати муътадил гардондани сатҳи муомилоти пул ба миён меояд. Таҳқиқот нишон медиҳад, ки тағйирёбии ҳаҷми пул дар кишвар аз соли 2002 то

⁹⁵ Мирзоев С.С. Баландбардории устувори молиявӣ низоми бонкии Тоҷикистон: дис..барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори фалсафа (PhD). Ихтисос 6D050900 – Молия. – Душанбе. – С. 66.

⁹⁶ Объём денежных переводов в Таджикистан в 2022 году увеличился. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://halva.tj/news/>. (Дата обращения: 10.10.2023).

2008 42 фоиз ва дар давраи аз соли 2009 то 2019 ин нишондиҳанда 22 фоиз тағйир ёфтааст. Бинобар ин, индекси нархҳои истеъмоли дар давраи солҳои 2002-2008 нисбат ба солҳои 2009-2019 7,1 фоиз кам шуда, муомилоти пул 20 фоиз кам мешавад. Ин маънои онро дорад, ки тағйирёбии ҳаҷми пул аз суръати таваррум пештар аст.⁹⁷

Дар бораи низоми бонкӣ сухан ронда, аз ташкилотҳои қарзӣ, ки яке аз нерӯҳои пешбарандаи рушди ҷамоияти иқтисодии кишвар ба шумор мераванд, ёдовар шуданро зарур мешуморем. Маҳз ташкилотҳои қарзии кишвар дар шароити маҳдуд будани захираҳои молиявӣ дар рушди соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт нақши муҳим бозиданд. Аз ин рӯ, рушди ташкилотҳои қарзӣ дар кишвар бояд самти афзалиятноки сиёсати молиявии кишвар эътироф карда шавад.

Инчунин яке аз омилҳои, ки вазъи иқтисодии кишварро нишон медиҳад, динамикаи тағйирёбии қурби асъор мебошад. Индекси нархҳои истеъмоли, ки яке аз нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодӣ маҳсуб меёбад, аз 36,5 фоизи соли 2001 то 7,9 фоиз дар соли 2019 тағйир ёфт.

Болоравии нисбии нархи молу маҳсулот дар кишвар асосан дар моҳҳои март-майи соли 2022 (3,1) ба далели бад шудани вазъи сиёсӣ, иқтисодӣ, молӣ ва тижоратӣ дар ҷаҳон, инчунин қорӣ кардани таҳримҳои кишварҳои ғарбӣ бар зидди шарикҳои асосии тижоратии мо вобастагӣ дошт.

Бо иртибот ба муаммои баррасишаванда бояд қайд кард, ки бар асари бӯҳрони ҷаҳонии молиявии солҳои 2008-2009 сатҳи таваррум ба 21 фоиз расида, пас аз бӯҳрони солҳои 2010-2019 аз 3,8 фоиз то 12,5 фоиз тағйир ёфт. Бар асари бӯҳрони молиявии соли 2009 қурби асъори миллий якбора аз -0,29% то

⁹⁷ Тураҳонзода Ш.Н. Исследование влияния курса национальной валюты на показатели экономического роста Таджикистана: дис. на соискание ученой степени доктора философии (PhD), доктора по специальности 6D050900 – Финансы. – Душанбе, 2021. – С. 72.

21% боло рафт ва аз ҳисоби коҳиши интиқоли маблағҳо қурби асъор дар соли 2015 аз 4% ба 25% ва соли 2016 ба 28% расид.⁹⁸

Барои пешгирии хавфҳои муосир Бонки миллии Тоҷикистон дар соли 2022 сиёсати қурбиро дар асоси режими “қурби шиноқунандаи танзимшаванда” бидуни муайян ва эълони ҳудуди тағйирёбии қурби асъор идома дод. Дар ин давра қурби расмӣ сомонӣ нисбати доллари ИМА 9,7% (аз 11,3000 дар 31.12.2021 то 10,2024 сомонӣ дар 31.12.2022) устувор гардид.

Қурби асъори миллий дар соли 2022 муътадил буда, нисбат ба асъор ва асъори озод табдилшавандаи шарикони ҷалбқунанда, аз ҷумла лираи турк 36,5 фоиз, рубли белорус 31,2 фоиз ва тангаи қазоқ 16,7 фоиз, юани чинӣ 15,9%, евро 14,9%, сӯми узбекӣ 12,9%, соми қирғизӣ 10,7%, доллари амрикоӣ 9,7% ва рубли русӣ 4,1% ба қадри кофӣ устувор гардид.⁹⁹

Бояд гуфт, ки беқурбшавии пули миллий ба оқибатҳои манфӣ, бахусус болоравии нархҳо оварда мерасонад, ки дар навбати худ ба баробарии қобилияти харидорӣ ва тавозуни пардохти кишвар низ таъсири манфӣ мерасонад. Нақши мувозинати таваррум ва фоизҳо ба низоми бонкии кишвар тааллуқ дорад. Бо ёрии сиёсати пулию қарзӣ Бонки миллий қурби пули миллиро танзим намуда, ба ин васила рушди мусбати иқтисоди кишварро таъмин менамояд.

Аз назария ва амалияи бонкдорӣ чунин бармеояд, ки қурби асъор бештар аз сатҳи таваррум вобаста аст, бинобар ин, баробари боло рафтани сатҳи таваррум қурби асъор нисбат ба асъори хориҷӣ беқурб мешавад, ки ин боиси долларизатсияи иқтисодиёт мегардад. Дар натиҷаи болоравии сатҳи таваррум чунин нишондиҳандаҳои баҳши молиявӣ, ба мисли пасандоз бо пули миллий, суғурӯи шудани муомилоти пул ва ғайра кам мешаванд. Аз ин рӯ, рушди устувори

⁹⁸ Турахонзода Ш.Н. Исследование влияния курса национальной валюты на показатели экономического роста Таджикистана: дис. на соискание ученой степени доктора философии (PhD), доктора по специальности 6D050900 – Финансы. – Душанбе, 2021. – С. 62.

⁹⁹ Краткий макроэкономический обзор и деятельность банковской системы Республики Таджикистан за 2022 год. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://nbt.tj/ru/news/510769/> (Дата обращения: 10.10.2023).

иқтисодиёт аз татбиқи дурусти сиёсати молиявии кишвар ва фаъолияти пурсамари низоми бонкӣ вобаста аст.

Имрӯз аллакай маълум мегардад, ки вазъи захираҳои қарзӣ барои таъмини мусоиди соҳаи бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон афзалиятнок мебошад. Тавре ки маълум аст, меъёри фоиз ба ҳолати захираҳои қарзӣ таъсир мерасонад. Дар бозори қарзӣ захираҳои қарзӣ аз рӯи сармояи қарзӣ, яъне бо фоизи муайян ба амал бароварда мешаванд. Бонки миллии Тоҷикистон чун маъмул тавассути сиёсати пулию қарзӣ, бахусус тавассути сармояи қарзӣ ба раванди тақрористеҳсоли кишвар таъсир мерасонад.

Қобили зикр аст, ки дар соли 2018 дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон фоизи қарзҳо бо пули миллий 26,03 фоизро ташкил дода, афзоиши ин нишондиҳанда нисбат ба соли 2012, ки дар сатҳи 20,62 фоиз буд, ба андозаи 26,03 фоиз афзуда, қариб 1,3 баробар зиёд шуд. Ин маънои онро дорад, ки арзиши баланди қарзҳо боқӣ монда, ба рушди бахши воқеии иқтисоди кишвар монеа эҷод мекунад.¹⁰⁰ Дар соли 2022 фоизи қарзҳои бонкӣ 23,34 фоизро ташкил дод.

Ҳамин тариқ, низоми бонкии кишвар, ки дар бахши молиявии иқтисодиёт мавқеи марказиро ишғол мекунад, ба рушди иқтисоди миллий таъсири калон расонида, нишон дод, ки ташкилотҳои молиявӣ қарзӣ аз рӯзҳои аввали ташаккули муносибатҳои бозорӣ дар системаи фаъолияти хоҷагидорӣ мавқеи ҳалқунанда доранд. Бонкҳои тичоратӣ, ки фаъолияти бонкиро пеш мебаранд, захираҳои молиявиро дар байни иштирокчиёни бозор тақсим карда, проблемаҳои иҷтимоию иқтисодии кишварро ҳал мекунанд.

Аз ҷониби дигар, бояд қайд кард, ки рушди низоми бонкии кишвар рушди мутаносиби дигар бахшҳои фаъолияти иқтисодӣ, аз қабили саноат, инфрасохтори нақлиёту коммуникатсия, кишоварзӣ, соҳибкорӣ, ҷалби сармояро тақозо мекунад, ки онҳо дар навбати худ ба рушди устувор, зиёд

¹⁰⁰ Курбонова Ф.А. Формирование и развитие финансового рынка в Республике Таджикистан: состояние и перспективы: дис. ... канд. экон. наук. – Душанбе, 2020. – С. 57.

шудани даромади асъори хориҷӣ, пасандозҳо ва умуман ба тараққиёти устувори иқтисодиёт мусоидат мекунад.

Аз ин рӯ, тараққиёти хоҷагии халқ дар шароити инкишофи муносибатҳои молиявӣ қарзӣ бештар ба самаранокии низоми бонкӣ ҳамчун миёнарави асосии молиявии фаъолияти иқтисодӣ, бо захираҳои молиявӣ таъмин намудани соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт вобаста аст.

БОБИ 3.

ТАКМИЛИ НИЗОМИ БОНКӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИРИ РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛӢ

3.1. Самтҳои афзалиятноки рушди низоми бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар шароити номуайянии рушди иқтисоди ҷаҳонӣ ва осебпазирии бахши бонкӣ баланд бардоштани самаранокии низоми бонкӣ яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати молиявии кишвар ба шумор меравад. Барои баланд бардоштани самаранокии фаъолияти бонкӣ ва даромаднокии муассисаҳои молиявӣ, дар баробари идоракунии самараноки низоми бонкӣ, рушди тамоми соҳаҳои фаъолияти иқтисодии кишвар зарур аст. Маҳз дар заминаи рушди ҳамоҳангшудаи соҳаҳои иқтисодӣ даромаднокии иштирокчиёни бозор зиёд шуда, ба тезонидани суръати амалиёти бонкӣ мусоидат мекунад.

Дар шароити кунунӣ зарурати беҳтар намудани нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, аз ҷумла иқтидори низоми бонкӣ ва таъмини рушди ташкилотҳои молиявӣ қарзӣ, инчунин таҳияи стратегияи низоми бонкӣ, ки рушди минбаъдаи иқтисодиёти кишварро муайян мекунад, ба миён меояд. Инчунин бояд гуфт, ки мавқеъ ва нақши созмонҳои молиявӣ қарзӣ дар низоми бонкии ҳар як кишвар хеле муҳим буда, аз ин нуқтаи назар фароҳам овардани заминаи мустаҳкам барои ҷунин ниҳодҳо низ яке аз афзалиятҳои муҳимтарини сиёсати молиявии кишвар арзёбӣ мегардад.

Солҳои охир бинобар осебпазирии низоми молиявии кишвар ва бухрони ҷаҳонии молиявӣ, инчунин паҳншавии пандемия дар саросари ҷаҳон фаъолияти муассисаҳои молиявӣ ва дар маҷмуъ низоми молиявӣ бад шуда, таъсири он ба иқтисодиёти мамлакат мушоҳида гардид. Масалан, агар соли 2019 маҷмуи маҳсулоти дохилии кишвар тақрибан 7 фоизро ташкил дода бошад, пас дар соли 2020 ин рақам то 4,3 фоиз коҳиш ёфт. Дар соли 2022 ин нишондиҳанда 9

фоизро ташкил дод. Аз тарафи дигар, дар ин сатҳ нигоҳ доштани рушди иқтисодӣ дар замони бӯҳрон дастоварди бузург арзёбӣ мегардад.

Сарфи назар аз пешравиҳо дар рушди низоми бонкӣ дар солҳои 2016-2020 ҷиҳати таҳкими иқтидор барои ноил шудан ба ҳадафҳои гузошташуда як қатор тадбирҳо андешида шуданд.

Танзими босамари муносибатҳои молиявӣ аз ҷониби БМТ, баланд бардоштани устувории ташкилотҳои молиявӣ, тавсеаи рақобат ва либерализатсияи баҳши молиявӣ, таҳкими ҳамкорӣ дар соҳаи тайёр намудани кадрҳои соҳибихтисос, тақмили заминаи меъёрӣ-ҳуқуқӣ, пеш аз ҳама, ба ҳифзи истеъмолкунандагони хизматрасонии молиявӣ нигаронида шудааст. Бояд гуфт, ки сарфи назар аз ҳама бурду бохтҳо, вазъият ҳамеша аз нишондиҳандаҳои асосӣ вобаста хоҳад буд ва вазъи низоми бонкӣ мушкил боқӣ мемонад.¹⁰¹

Бо иртибот ба масъалаи мазкур қайд кардан зарур аст, ки дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 нақши ниҳодҳои молиявӣ дар рушд ва беҳбуди иқтисоди миллий зикр шудааст. Дар “Стратегия” таъкид шудааст, ки баҳши молия, аз ҷумла низоми бонкии ҷумҳурӣ дар соли 2030 рақобатпазир ва муассир хоҳад буд. Бо кумаки иқтидори бонкӣ барои рушди муътадили иқтисоди миллий, ки ба таъсири омилҳои беруна тобовар аст, шароити мусоид фароҳам оварда мешавад. Дар “Стратегия” мушкилоти асосии баҳши молиявӣ, ки ҳалли онҳоро талаб мекунанд, муайян ва мушаххас мекунад.¹⁰²

Илова бар ин, бо вучуди нигоҳ доштани сатҳи муътадили фаъолияти ниҳодҳои молиявӣ, низоми бонкии кишвар ҳанӯз аз сатҳи низоми молиявии кишварҳои пешрафта дур аст. Дар ин бобат тадбирҳои зарурӣ, аз қабili таъмини пардохтпазирии бонкҳои кишвар, гузаронидани ислоҳоти ҷиддӣ зарур аст. Албатта, дар доираи татбиқи барномаҳои иқтисодӣ ислоҳоти ҷиддӣ сурат мегирад. Дар чунин барномаҳо афзоиши сармояи оинномавии бонкҳо ба

¹⁰¹ Лоихаи рафти татбиқи Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016 -2020. (то 5 апрели соли 2020) / Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2020. – С. 247.

¹⁰² 7 Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. С.87

манзури таъмини суботи низоми молиявии кишвар дар давраҳои оянда пешбинӣ шудааст.

Аз ин рӯ, Бонки миллии Тоҷикистон барои фароҳам овардани шароити мусоид ба ташкилотҳои молиявӣ ва қарзӣ, пеш аз ҳама, барои он ташкилотҳои молиявие, ки дар онҳо хизматрасониҳои бонкӣ дар ҳолати бадтарин қарор доранд, тадбирҳо меандешад. Яке аз тадбирҳои зарурӣ дар шароити рушди технологияҳои муосир тақмили қонунгузориҳои бонкӣ, инчунин қорӣ намудани технологияҳои муосири иттилоотӣ ва дар ин замина васеъ намудани хизматрасониҳои молиявӣ ва дигар хизматрасониҳои бонкӣ ба шумор меравад.

Аз нуқтаи назари предмети таҳқиқот бояд қайд намуд, ки таъмини рушди устувори иқтисоди миллӣ ва ҷалби сармояи хориҷиву дохилӣ бештар ба ташкилотҳои молиявӣ қарзӣ низ вобастагӣ дорад. Аммо низоми бонкии кишвар имрӯз, тавре ки дар боло қайд кардем, ба тақмили соҳа, муносибатҳои қарзӣ, истифодаи технологияҳои рақамӣ барои пешниҳоди хизматрасониҳои муосири бонкӣ, тақмили қонунгузорӣ дар соҳаи бонкдорӣ ва ғайра ниёз дорад.

Қобили зикр аст, ки бухрони ҷаҳонии молиявӣ мушкилоти мутобиқшавии бонкҳоро ба тақонҳои эҳтимолии макроиқтисодӣ дар натиҷаи тағйироти даврӣ дар иқтисодиёт шадидтар кардааст. Дар чунин шароит, баҳусус масъалаи зиёд намудани сармояи бонкҳо барои пӯшонидани тамоми хатарҳое, ки муассисаи молиявӣ дар шароити зарбаҳои макроиқтисодӣ дучор меоянд, аҳаммияти бештар пайдо мекунад. Ин мушкилот махсусан барои муассисаҳои молиявии кишвари мо аз сабаби ғайриқарорпазироии сармоягузориҳои онҳо шадид аст.

Вақтҳои охир аксари кишварҳо ба зарбаҳои манфии макроиқтисодӣ бештар дучор мешаванд, ки боиси таҳияи сценарияҳои гуногуни бухронӣ гардиданд. Тақонҳои беруна, ки бевосита ба вазъи иқтисодии кишвар ва низоми бонкии он таъсир мерасонанд, инҳоянд:

- сустшавии иқтисодиёти ҷаҳонӣ (ИМА, Аврупо, Чин ва дигар давлатҳои пешрафта), ки боиси кам шудани талабот ба молҳои содиротии ҷумҳурӣ, аз ҷумла алюминий ва пахта гардидааст;

- поин рафтани нархи нафт дар ҷаҳон ва касри бучети шарикони тижорати Тоҷикистон, маҳдудияти дастрасӣ ба маблағгузори беруна ва коҳиши воридоти сармояи хориҷӣ;

- ҷорӣ намудани таҳримҳо алайҳи Федератсияи Россия, шарикони асосии Тоҷикистон боиси суҳбатшудани тараққиёти иқтисодии мамлакат гардид;

- кам кардани интиқоли маблағҳо;

- тағйирёбии якбораи қурби асдор, доллари ИМА ва рубли русӣ.¹⁰³

Қобили зикр аст, ки рушди иқтисоди Тоҷикистон ҳамчун як иқтисоди хурди кушод на танҳо ба омилҳои дохилӣ, балки ба коҳишёбии суръати иқтисоди ҷаҳонӣ, ки боиси коҳиши талабот ба молҳои содиротии кишвар шудааст, вобаста аст.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки бӯҳрони молиявии ҷаҳонӣ ва дар натиҷа суҳбатшудани суръати рушди иқтисоди миллӣ ба низоми бонкии кишвар низ таъсири манфӣ расонидааст. Дар чунин шароит сокинон пардохтпазирии худро аз даст дода, уҳдадорҳои худро сари вақт иҷро карда натавонистанд, ки ин боз ҳам хавфи қарздоршавиро афзоиш дод.

Аз ин рӯ, аз нуқтаи назари мавзӯи тадқиқоти мо бояд қайд кард, ки маҳз таъмини суръати афзоиши ММД, воридшавии сармоя, нигоҳ доштани қурби муътадили асдор ва ҳаҷми интиқоли маблағҳо барои рушди иқтисодии молиявии кишвар заминаи устувори молиявӣ метавонад фароҳам орад.

Яъне таъмини рушди мутаносиби тамоми соҳаҳои фаъолияти иқтисодии кишвар ба афзоиши даромадҳо, таъмини афзоиши нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, афзоиши пасандозҳои муштариён ва дар маҷмӯъ, афзоиши сармояи оинномавии бонкҳо мусоидат мекунад. Дар ин замина самаранокӣ фаъолияти бонкҳои тижоратӣ аз ҳисоби амалиёти бонкӣ, тавсеаи хизматрасонии молиявӣ, ҳаҷми захираҳои қарздиҳӣ ва қарзӣ таъмин гардида, онҳо ба яке аз қувваҳои пешбарандаи рушди фаъолияти иқтисодии кишвар табдил меёбанд.

¹⁰³ Хайрзода Ш.Қ. Рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити бесуботи молиявӣ: дис. ... доктори илмҳои иқтисодӣ. – Душанбе, 2021. – С. 301.

Тавре маълум аст, дар шароити бухрони молиявӣ ва номуайянии рушди иқтисоди ҷаҳонӣ ҳаҷми интиқоли маблағ, пасандозҳо ва даромади буҷет коҳиш ёфта, дар навбати худ, боиси суст шудани суръати рушди молиявӣ мегардад. Инчунин бояд дарк кард, ки даромаднокии дороиҳои бахши бонкӣ аз суръати афзоиши қарзҳо ва фоизи онҳо дар бозори байнибонкӣ низ вобастаанд.

Бояд қайд кард, ки вазъи ноустувор ва иқтидори заифи низоми бонкӣ имкон намедихад, ки пасандозҳои дохилӣ ба сармоягузориҳо табдил дода шуда, барои рушди устувори иқтисодӣ кумаки молии иловагиро таъмин кунанд. Идомаи ин вазъ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ манбаи хатарҳои иловагии дохилӣ гардида, ҳам бухрони маҳаллӣ (пардохтпазирӣ, асбӯрӣ, қарзӣ ва ғ.) ва ҳам низоми бонкиро ба вучуд оварда, дар умум тавассути роҳҳои интиқол ба боздоштани динамикаи рушди иқтисодиёти миллӣ таъсири манфӣ мерасонад ва ба таназзул ва ба бухрон дучор шудани он оварда мерасонад.¹⁰⁴

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар солҳои охир вобаста ба низоми бонкӣ нишондиҳандаи асосии рушди ташкилотҳои қарзӣ пурра иҷро нашудааст. Танҳо нишондиҳандаи «Кифоятии сармояи ташкилотҳои қарзӣ» қисман (95,6%) иҷро гардид.

Дар мавриди дигар нишондиҳандаҳои индикативӣ, аз қабيلي дороиҳои ташкилотҳои молиявӣ, ҳиссаи қарзҳои безътиной аз ташкилотҳои қарзӣ, даромаднокии дороиҳои онҳо, шумораи ташкилотҳои қарзӣ ба ҳар 100 ҳазор нафар метавон хулоса кард, ки сарфи назар аз дастовардҳо, сатҳи ҳосилнокии меҳнат мутаносибан 57,6 фоиз, 46,8 фоиз, 68,4, 18,8 ва 78,5 фоизро ташкил дод.¹⁰⁵

¹⁰⁴ С.42. Ташаккули низоми идоракунии зиддибухронии бонкҳои низомсозии Ёумҳурии Тоҷикистон. Баротов А.А. Автореферати диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори фалсафа (PhD), доктор аз рӯйи ихтисоси 6D050900. Душанбе 2023. С.42

¹⁰⁵ Хайрзода Ш.Қ. Рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити бесуботи молиявӣ: дисс. доктори илмҳои иқтисодӣ. 08.00.10.– Душанбе, 2021. – С. 301.

Ба ақидаи мо, сабабҳои пастравии нишондиҳандаҳои низоми бонкӣ, аз як тараф, ба пайдоиши хавфҳои замонавӣ, аз ҷониби дигар, дар чунин шароит ба истифодаи нодурусти механизми танзими бонкӣ алоқаманд аст.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки вазъи низоми бонкӣ дар соли 2020 бадтар шуд, ки ин дар навбати худ, ба фаъолияти иқтисодии кишвар низ таъсир расонд. Тавре борҳо қайд кардем, коҳиши талабот ба молҳои содиротии кишвар, аз ҷумла алюминий ва нахи пахта, мушкилоти дастрасии сармояи хориҷӣ, коҳиши сармоягузориҳои хориҷӣ ва коҳиши интиқоли маблағҳои муҳоҷирони меҳнатӣ ба буҷети Тоҷикистон таъсири манфӣ расонидааст.

Имрӯз яке аз мушкилоти аслии низоми бонкӣ нобоварии мардум ба бонкҳо арзёбӣ мегардад. Тавре маълум аст, ду бонки низомсоз муфлис шуданд ва дар ниҳоят барҳам хӯрданд, ки ин боиси боз ҳам зиёд шудани безътимодии мардум ба бонкҳо гардид. Бо сабабҳои муфлисшавии ҚСҚ «Агроинвестбанк» ва ҚСҚ «Тоҷиксодиротбанк» эътимод ба ниҳодҳои молиявии кишвар боз ҳам коҳиш ёфт. Коршиносон бар ин ақидаанд, ки ба далели номукамал будани тартиби баргардонидани маблағ муштариён ба бонкҳо дигар эътимод надоранд.

Қобили зикр аст, ки «Агроинвестбанк» ва «Тоҷиксодиротбанк» то чанде пеш 50 дарсади низоми бонкии кишварро дар ихтиёр доштанд ва ниҳодҳои молиявии асосӣ маҳсуб мешуданд. Дар ин бонкҳо ба бештар аз 30 ҳазор нафар хизмат расонида мешуд. Барҳам додани бонкҳои дар боло номбаршударо БМТ номукамалии низоми идоракунии корпоративӣ, бесалоҳиятии роҳбарон ва бисёр омилҳои дигар унвон кард.

Бино ба маълумоти БМТ, қарзи умумии ҚСҚ «Агроинвестбанк» то моҳи апрели соли равон беш аз 1 миллиарду 380 миллион сомонӣ (ҳудуди 121 миллион доллар), ҚСҚ «Тоҷиксодиротбанк» беш аз 1 миллиарду 260 миллион сомонӣ (ҳудуди 110,4 миллион доллар)-ро ташкил додааст. Дороиҳои ТСБ дар маҷмуъ беш аз 3,92 миллиард сомонӣ (қариб 392,5 миллион доллар), АИБ – 1,82 миллиард сомонӣ (159,5 миллион доллар) мебошад.¹⁰⁶

¹⁰⁶ Крах титанов, или почему не удалось спасти два крупнейших банка Таджикистана? [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://cabar.asia/ru/>. (Дата обращения: 03.12.2021).

Новобаста аз он ки нокомии ин бонкҳо дар ибтидо бо зуҳури таҳдидҳои молиявии муосир ва таъсири омилҳои беруна алоқаманд буд, ниҳодҳои байналмилалӣ аз ғасод ва мудирияти нодурусти бонкҳо ҳарф мезаданд. Таҷрибаи ғайриқонунии молиявӣ нишон медиҳад, ки муфлисшавии баъзе бонкҳо боиси барҳам хӯрдани дигар муассисаҳои молиявӣ мегардад. Қобили зикр аст, ки дар соли 2017 дар кишвар ба ҷуз аз бонкҳои номбурда “Тоҷпромбонк” ва “Фононбонк” низ баста шуданд.

Аз ин рӯ, барои пешгирии мушкилот дар низоми бонкӣ мушкилоти мавҷуда, баҳусус азҳудкунии маблағҳо, қарздиҳии ғайриқонуний, додани имтиёзҳои ғайриқонуний ва қарзҳои бидуни ғарав бартараф карда шавад. Танҳо дар сурати рафъи мушкилоти дар боло зикргардида идоракунии ғайриқонунии бонкиро метавон мувофиқи мақсад ва муассир ба роҳ монд.

Аз тарафи дигар, бояд махсусан қайд кард, ки бухрон идома дорад ва омили асосии монеаи рушди баҳши молиявии кишвар мегардад. Дар солҳои охир ин ҷаҳорумин бухронест, ки ба рушди иқтисоди кишвар таъсири манфӣ мерасонад. Бо кумаки сармоягузориҳои хориҷӣ мо тавонистем аз оқибатҳои бухрони молиявии соли 2009 наҷот ёбем.

Поин рафтани нархи ашёи хом, ғардиши маблағ аз ҳисоби муҳочирон ба баҳши бонкӣ ҳамчун як баҳши муҳимми иқтисоди миллӣ таъсир расонид. Барои таъмини рақобатпазирии бонкҳо ва суръати рушди иқтисодӣ ҳам аз ҷониби давлат ва ҳам аз ҷониби субъектҳои хоҷагидорӣ кӯшиши зиёд лозим омад.

Тадақиқот нишон медиҳад, ки дар шароити бухрон низоми бонкии тамоми кишварҳои ҷаҳон, баҳусус кишварҳои дар ҳоли гузариш қарордошта ба чунин мушкилот, аз қабيلي коҳиши сатҳи капитализатсия, маблағгузориҳои заиф, дараҷаи ночиз будани ғайриқонунии қарзии муассисаҳои молиявӣ, сатҳи пасти таҳассуси кормандони бонкҳо, номукамал будани заминаи меъёрӣ-ҳуқуқӣ, пасти будани маданияти муносибатҳои бозорӣ, набудани имтиёзҳо, сатҳи баланди таваррум, сатҳи баланди хавфҳои қарздиҳӣ ва ғайра дучор меоянд.

Аз ин рӯ, нақши анъанавии низоми бонкӣ ҳамчун яке аз унсурҳои асосӣ ва таркибии иқтисодиёти кишвар барои баланд бардоштани самаранокии умумии истеҳсолот, қарздиҳии иқтисодиёт, азнавтақсимкунии сармоя, пардохтҳо ва ҳисоббаробаркуниҳои субъектҳои хоҷагидорӣ равона мегардад.¹⁰⁷

Мутобиқи СМР то давраи соли 2030, мушкилоти асосӣ истифодаи бесамари иқтидори дохилӣ барои сафарбар кардани пасандозҳои дохилӣ, сатҳи пасти сармояи институтҳои мавҷудаи молиявӣ, маҳдуд будани бозори коғазҳои қиматнок, мавҷуд набудани сегменти дуумдараҷа, сатҳи баланди долларизатсия, дараҷаи баланди истифодаи пули нақд, нобаробарии минтақавӣ дар мавҷудияти хизматрасониҳои молиявӣ, нархи баланди хизматрасониҳои молиявӣ, Ҷоизи баланди қарзҳо ва ғайра мебошанд.

Аз ин рӯ, СМР то давраҳои соли 2030 афзалиятҳои зеринро барои ташаққули бахши муносири молиявӣ муайян кардааст:

- баланд бардоштани иқтидор ва рақобатпазирии муассисаҳои молиявӣ ва рушди инфрасохтори бахши молиявӣ;
- таъмини мавҷудият ва диверсификатсияи самтҳои маблағгузорию дарозмуддати бахши иқтисодиёти воқеӣ;
- васеъ намудани номгӯи маҳсулот ва хизматрасониҳои молиявии дорои хусусияти инноватсионӣ;
- таҳкими иқтидори кадрӣ ташкилотҳои молиявӣ дар ҳама сатҳҳои низоми бонкӣ;
- амиқ кардани ислоҳоти институтсионалӣ дар бахши молиявӣ.
- тақмили механизми молиявию иқтисодии идораи истифодаи табиат ва ҳифзи муҳити зист.¹⁰⁸

Таъмини рақобатпазирии муассисаҳои молиявӣ, маблағгузорию бахши воқеии иқтисодиёт, тавсеаи хизматрасонии молиявӣ, рушди сармояи инсонӣ,

¹⁰⁷ Сафаров Э.Р. Банковский и реальный секторы экономики: состояние и перспективы взаимодействия: автореф. дис. ... канд. экон. наук. – Москва, 2010. – С. 3.

¹⁰⁸ Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе, 2016. – С. 86.

инчунин такмили механизми молиявии ғаёлияти иқтисодӣ шартӣ зарурии рушди низоми бонкии ҳар як кишвар ба ҳисоб меравад.

Бояд қайд кард, ки дар шароити ба вучуд омадани бухрон ва таҳдидҳои гуногуни иқтисодӣ татбиқи тадбирҳои дар боло зикршуда хеле мушкил мегардад. Масалан, пандемия дар саросари ҷаҳон ба коҳиши рушди иқтисодӣ оварда расонд. Рушди иқтисоди Тоҷикистон аз 7,5 дарсади соли 2019 дар соли 2020 то 4,3 дарсад коҳиш ёфт. Коҳиши маблағҳои интиқолии муҳоҷирон нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 22,3 фоизро ташкил дод. 6,8 фоиз кам шудани музди кор ба дараҷаи истеъмор таъсири манфӣ расонд ва маблағгузорӣ ба фондҳои асосӣ 4,6 фоиз кам шуд.

Илова бар ин, дар пасманзари пандемия динамикаи нишондиҳандаҳои низоми бонкии ҷумҳурӣ бадтар шуд. Дар давоми 12 моҳ ғайридефолти сармояи бонкҳо аз 9,2 фоиз то 7,0 фоиз коҳиш ёфт. Ҳиссаи қарзи мушкилситон аз 25,5 фоиз то 31,0 фоиз афзоиш ёфт ва афзоиши он қариб пурра дар нимсолаи аввали соли 2020 ба амал омад. Тамоюлҳои мусбат дар ғайридолларикунонии иқтисод мушоҳида мешавад. Сарфи назар аз беқурбшавии сомони долларикунонии қарзҳо аз 52,1% то 50,9% ва долларикунонии пасандозҳо аз 49,4% то 47,9% коҳиш ёфт.¹⁰⁹

Тавре маълум аст, дар чунин шароит коҳиши асъори хориҷӣ дар пасандозҳо низ мушоҳида мешавад. Коҳиши долларишавии пасандозҳо дар кишвар ба хуруҷи маблағҳо аз ташкилотҳои молиявӣ ва ҳаҷми базаи амонатӣ алоқаманд буд. Илова бар ин, коҳиши меъёри бозтамвил ба рушди хизматрасонии қарзӣ ба шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ мусоидат кард, вале дар шароити маҳдуд будани таҳдидҳои молиявӣ ба афзоиши сандуқи қарзӣ қарзи зиёди иштирокчиёни соҳибкорӣ таъсир расонд.

Аз нуқтаи назари тадқиқоти мо, қайд кардан муҳим аст, ки афзоиши солонаи сандуқи қарзӣ дар соли 2020 9,5 фоизро ташкил дод. Сусти кардани сиёсати пулию қарзӣ дар шароити бе ин ҳам нисбатан пасти даромаднокии

¹⁰⁹ Республика Тоҷикистон: социально-экономическая ситуация и краткосрочные перспективы. Проектный блок ЕФСР, 2020. – С. 6.

пасандозҳо боиси боз ҳам суст шудани суръати афзоиши онҳо гардид (1,1% нисбат ба 2,1% дар як соли қабл).¹¹⁰

Таҳлилҳо нишон доданд, ки бузургтарин хатар барои Тоҷикистон дар замони бӯхрон коҳиши интиқоли пул аз кишварҳои дигар будааст. Маҳз дар замони пандемия интиқоли пул аз Россия коҳиш ёфт ва сармоягузори чинӣ сармоягузори худро дар бахшҳои мухталифи иқтисоди кишварҳои дигар коҳиш доданд. Бӯхрон бештар ба чунин соҳаҳои иқтисодиёт, аз қабili тичорат, сайёҳӣ, саноат, нақлиёт, хизматрасонӣ ва ғайра таъсир расонд.

Инчунин, бо назардошти маҳдуд будани пасандозҳои аҳоли ва болоравии нархҳо, иштирокчиёни бозор натавонистанд хароҷоти истеъмолиро ба таври кофӣ пӯшонанд. Барои мамлакатҳои сустрараққикарда ин чунин маъно дорад, ки вазъияти иҷтимоию иқтисодии онҳо душвортар мегардад.

Аз тарафи дигар, дар шароити коҳиши нишондодҳои макроиқтисодӣ, аз ҷумла тавозуни пардохти кишвар ва беқурбшавии пули миллӣ, боиси афзоиши қарз ва касри буҷа мешавад. Албатта, дар ин замина вазъи низоми бонкии ҳар кишвар печида шуда, ислоҳоти ҷиддӣ ва танзими муассири давлатиро тақозо мекунад. Барои рушди низоми бонкӣ ҳамаи муассисаҳои молиявиро зарур аст, ки захираҳои молиявӣ ва дороиҳои худро зиёд кунанд, қарз пешниҳод ва хизматрасонии бонкиро васеъ намоянд.

Маҳз тавассути тавсеаи фаъолияти бонкӣ, афзоиши даромади аҳоли ва рушди соҳибкории хурду миёна мо метавонем сармояи бонкҳоро таъмин кунем. Бояд гуфт, ки ҳиссаи корхонаҳои хурду миёна дар ММД дар кишварҳои пешрафта 40-60% буда, неруи пешбарандаи рушди низоми бонкӣ ба шумор мераванд.

Яке аз омилҳои, ки ба рушди фаъолияти иқтисодии кишвар саҳми муҳим мегузоранд, ин паст будани фоизҳо ва муҳлати қобили қабули пардохт мебошад. Дар Тоҷикистон фоизи қарз аз нигоҳи таъмини молиявӣ аз меъёр дур

¹¹⁰ Дар ҳамон ҷо

буда, 26-28%-и солоноро ташкил медиҳад. Чунин нишондиҳанда наметавонад омили рушди соҳибкорию хурду миёна ва ҷалби сармоя дар маҷмуъ бошад.

Инчунин дар шароити рушди муносибатҳои бозорӣ ташкилотҳои хурду миёна дар қонеъ гардонидани талаботи истеъмолкунандагон нақши муҳим доранд. Дар робита ба ин, бояд гуфт, ки бонкҳои хурду миёна метавонанд шарти муҳимми пешрафт дар низоми молиявии кишвар гарданд. Дар кишварҳои сустрараққикарда қарздиҳӣ аз ҷониби бонкҳои хурд бартарӣ дорад ва аҳоли бештар ба онҳо таъя мекунад. Аз ин рӯ, бонкҳои хурд дар рушди низоми молиявӣ нақши муҳим доранд.

Умуман, барои таъмини рушди инклюзивии бозори молиявӣ татбиқи самтҳои афзалиятноки низоми бонкиро амалӣ намудан лозим меояд. Дар шароити кунунӣ роҳҳои зиёди таъмини рушди босубот вучуд доранд.

Рушди низоми бонкӣ аз омилҳои зиёде, аз ҷумла шароити иқтисодӣ, навоариҳои технологӣ, танзим ва тағйирёбии ниёзҳои муштариён ва монанди инҳо вобастагии калон дорад. Самтҳои муҳимтарини рушди низоми бонкӣ дар расми 3.1. оварда шудаанд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки самтҳои афзалиятноки низоми бонкӣ дар таъмини рушди бозори молиявӣ саҳми аз ҳама зиёдро доро мебошанд. Дар шароити рушди технологияҳои муосир низоми бонкӣ технологияҳои навро, ба мисли блокчейн, зеҳни сунъӣ ва барномаҳои мобилӣ фаъолона ҷорӣ мекунад. Ин навоариҳо ба баланд бардоштани самаранокии хизматрасониҳои бонкӣ, инчунин ба эҷоди маҳсулот ва хизматҳои нав мусоидат мекунад.

Расми 3.1. – Самтҳои афзалиятноки рушди низоми бонкӣ

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Стартапҳо бо пешниҳоди ҳалли инноватсионии молиявӣ бо бонкҳои анъанавӣ фаълоне рақобат мекунанд ва бо афзоиши фаъолияти рақамӣ дар соҳаи бонкӣ, хатарҳои ҳамлаҳои киберӣ ва ихроҷи маълумот меафзояд. Дар чунин шароит низоми бонкӣ вазифадор аст, ки барои ҳифзи иттилооти молиявии муштариён чораҳои амнияти киберчиноятро пайваста такмил диҳад. Ин низоми бонкиро водор мекунад, ки хизматрасониҳояшро беҳтар созад ва дастрасии бештари субъектони фаъолияти хоҷагидориро ба хизматрасониҳои молиявӣ таъмин намояд.

Танзими давлатӣ ва мақомотҳои назоратӣ низ дар рушди низоми бонкӣ бо муқаррарсозии қоидаҳо ва стандартҳо барои таъмини субот ва эътимоднокии муассисаҳои молиявӣ нақши муҳим доранд. Рушди низоми бонкӣ, инчунин бо таъмини устувори муассисаҳои молиявӣ ва расонидани ҳадамоти молиявӣ ба

тамоми кишрҳои аҳоли, аз ҷумла ба корхонаҳои хурду миёна ва аҳолии ниёзманд алоқаманд аст.

Инчунин дар шароити рушди муносибатҳои молиявӣ ҳамкориҳои байналхалқӣ дар самти таҳкими муносибатҳои пуливу қарзӣ нақши калон дорад. Низоми бонкӣ бо бозорҳои молиявии ҷаҳонӣ ҳамкориҳои мутақобила дорад ва ҳамкориҳои байналмилалӣ барои таъмини субот ва табодули иттилоот байни кишварҳо муҳим мебошад. Аз ин лиҳоз, низоми бонкӣ бояд нақшаю тадбирҳои идоракунии бухронҳоро таҳия намояд, ки ба ҳадди ақал барои кам кардани хатарҳои системавӣ ва идоракунии бухронҳои молиявӣ нигаронида шуда бошанд.

Чунин самтҳои рушди низоми бонкӣ бо ҳам зич алоқаманд буда, дар воқуниш ба шароит ва ниёзҳои тағйирёбанда таҳаввул хоҳанд кард. Фақат дар ҳолати татбиқи ҳамоҳангии онҳо мо метавонем бозори хизматрасониҳои бонкиро ба як қувваи муҳимми ҳаракатдиҳандаи иқтисодиёти миллӣ табдил диҳем.

Бо иртибот ба масъалаи мазкур қайд кардан муҳим аст, ки дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 афзоиши даромади дохилӣ 3,5 баробар ва сатҳи камбизоатӣ ду баробар афзоиш ёфтааст. Чунин нишондиҳандаҳоро бе рушди низоми бонкӣ, ки дар маблағгузориҳои ғайрибанкии иқтисодии кишвар саҳми арзанда мегузорад, тасаввур кардан мумкин нест.

Имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон иштироки бахши бонкиро дар сармоягузорӣ ба иқтисодиёти миллӣ пурзӯр кардан зарур аст, бахусус нақши бонкҳо дар рушди бахши воқеии иқтисодиёт бояд баланд бардошта шавад. Дар айни замон ташкилотҳои қарзии ҷумҳурий ба самаранокии муҳити иқтисодӣ, ки асоси тараққиёти онҳоро ташкил медиҳад, манфиатдор мебошанд. Аммо бояд гуфт, ки устувории муҳити иқтисодӣ бештар аз сатҳи устувории сохтори бонкӣ ва ғайрибанкии самараноки он вобаста аст.¹¹¹

¹¹¹ Организационно-экономические аспекты использования банковского потенциала в Республике Таджикистан. Гаюров Г.Х. дисс...к.э.н. 08.00.10. Душанбе 2019. С. 35

Ҳамин тариқ, дар марҳилаи мазкури таҳқиқот метавон хулоса кард, ки низоми бонкии ҷумҳурӣ бо соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ зич алоқаманд буда, соҳаҳои дигари ҳаёти иқтисодиро пурра менамояд. Аз ин рӯ, барои ташаккули низоми муосири бонкӣ рушди тамоми соҳаҳои фаъолияти иқтисодии кишвар зарур аст.

Танҳо дар сурати рушди муштарак ва ҳамохангсозии самтҳои муҳимми иқтисодӣ мо метавонем самарани синергетикӣ ба даст оварем ва рушди инклюзивиро дар кишвар таъмин кунем, ки барои рушди низоми бонкӣ заминаи мустаҳками молиявӣ иқтисодӣ фароҳам меорад. Албатта, барои ноил шудан ба мақсадҳои гузашташуда самтҳои афзалиятноки рушди соҳаи бонкиро эҷод кардан лозим аст, ки мо дар параграфи дигар онро ба таври муфассал баррасӣ менамоем.

3.2. Ташаккули стратегияи рушди низоми бонкӣ дар

Ҷумҳурии Тоҷикистон

Яке аз самтҳои муҳимми таъмини афзалиятҳои иқтисодии кишвар дар шароити муосир таҳия ва татбиқи барномаҳои иқтисодӣ ва пеш аз ҳама, стратегияи рушд ба шумор меравад. Стратегия ҳамчун нақшаи дурнамои рушди ҳар як кишвар дар ташаккулёбӣ ва рушди фаъолияти хоҷагидорӣ муосир нақши муҳимро иҷро мекунад. Аз ин лиҳоз, таҳия ва татбиқи он барои ҳар як кишвари соҳибистиклол аз нуқтаи назари таъмини рушди босуботи иқтисодӣ басо зарур арзёбӣ мегардад.

Моҳияти стратегияи иқтисодӣ, пеш аз ҳама, аз ташаккули дастуру нақшаҳои дарозмуддат, асоситарин, муҳимтарин, таҳияи созмон дар асоси мониторинг ва арзёбии доимии тағйироти ҷорӣ дар фаъолияти он бо мақсади

нигоҳ доштани иқтисодиёт бо қобилияти ғаёл ва самаранок ғаёлият кардан дар муҳити ноустувори беруна иборат мебошад.¹¹²

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030 қабул гардид, ки самтҳои асосии рушди соҳаҳои иқтисодиёти миллий, аз ҷумла бахши бонкии кишварро муайян мекунад. Дар ин ҳуҷҷати стратегӣ қайд карда мешавад, ки дар низоми бонкӣ, аз ҷумла дар соҳаи хизматрасонии бонкӣ ба аҳоли мушкилоте, ки аз ҷумлаи сатҳи пасти сармояи ташкилотҳои молиявии мавҷуда (бонкҳо, ташкилотҳои маблағгузори хурд, ширкатҳои суғуртавӣ ва ғайра), ки доираи танги маҳсулоти молиявӣ асосан хусусияти кӯтоҳмуддат доранд, бояд ҳал шаванд.¹¹³

Аз нуқтаи назари предмети тадқиқот қайд кардан зарур аст, ки стратегияи ташаккули иқтисодии бонкӣ як қисми стратегияи иқтисодиёти миллий ба шумор меравад. Мақсади таҳияи стратегияи мазкур рушди босубот ва эҳёи иқтисодии низоми бонкӣ мебошад. Ноил шудан ба ҳадафҳои муайян, аз қабili ғоидаи максималӣ ба даст овардан ва кам кардани хатарҳои тавассути таносуби оптималии сармояи худ ва сармояи қарзиро дар бар мегирад.

Мутахассиси пешбари Ҷопон оид ба идоракунии менеҷмент Кеничи Охмае қайд мекунад, ки стратегия барои низоми бонкӣ як нақшаи корӣ маҳсуб ёфта, дар шароити бӯҳрон ба воситаи он мақсадҳои муайянро ба даст овардан мумкин аст. Стратегия одатан аз муайян кардани ҳадафҳо, ташаккули нақшаи амал ва нақшаи сафарбаркунии захираҳои барои ноил шудан ба ҳадафҳои муқарраршуда тавассути татбиқи нақшаи амал иборат аст.

Таҳлили бахши бонкии кишвар нишон медиҳад, ки барои ҳалли проблемаи рушди босуръати иқтисодӣ на танҳо вазъи самаранокҳои бонкҳои аз ҷиҳати системавӣ муҳимро беҳтар кардан, балки имкониятҳои ин бахшро дар

¹¹² Тимофеева Ю.В. Оценка экономического потенциала организации: финансово-инвестиционный потенциал // Экономический анализ: теория и практика. – 2011. – № 1 (130). – С. 43-53.

¹¹³ Каличева М.М. Совершенствование инструментов управления развитием рынка банковских услуг населению (на материалах Республики Таджикистан): дис. ... канд. экон. наук. – Душанбе, 2018. – С. 128.

мачмуъ барои бо маблағҳои иқтисодӣ таъмин намудани хизматрасонии бонк ба аҳоли хеле баланд бардоштан зарур аст.

Барои ин ба ин раванд омилҳое, аз қабili суръати баланди рушди иқтисодӣ, баланд бардоштани устувории иқтисод ва афзоиши интиқоли маблағҳои муҳочирони меҳнати хориҷӣ ба кишвар бояд ҷалб карда шаванд, ки аз ҷиҳати назариявӣ ва амалӣ барои афзоиши ҳаҷми даромади дохилӣ замина фароҳам меоранд.¹¹⁴ Баланд бардоштани устувории иқтисод, афзоиши пасандозҳо, шароити мусоид барои иштирокчиёни бозор ва афзоиши интиқоли маблағҳои муҳочирони меҳнатӣ барои баланд бардоштани иқтидори бонкӣ мусоидаткунанда арзёбӣ мегардад.

Бояд гуфт, ки иқтидори бонкӣ дар ҳама гуна давлат қобилияти бахши молиявиро барои зуд ва бо хароҷоти ками транзаксия анҷом додани интиқоли захираҳо дар дохили системаи иқтисодӣ ба онҳое, ки барои фаъолияти сармоягузорӣ ба маблағ ниёздоранд, инъикос мекунад. Фаъолияти бонкҳо ҳар қадар пешрафта бошад, доираи хизматрасонии онҳо ба корхонаҳо ва аҳоли ҳамон қадар ғанитар, арзиши хизматрасонӣ ҳамон қадар арзонтар ва имкониятҳои рушди иқтисодиёт ҳамон андоза зиёд мешаванд.¹¹⁵

Таҷрибаи ҷаҳонӣ ва коркардҳои назариявии мавҷуда дар адабиёти муосири иқтисодӣ нишон медиҳанд, ки инкишофи низоми бонкиро метавон бо ёрии чунин нишондиҳандаҳо арзёбӣ кард:

- таносуби дороиҳо (ухдадориҳо)-и низоми бонкӣ нисбат ба ММД;
- таносуби фоидаи умумии низоми бонкӣ нисбат ба ММД;
- таносуби сармояи низоми бонкӣ нисбат ба ММД;
- ҳиссаи қарзҳои ба бахши воқеии иқтисод додашуда дар ММД ва ҳаҷми умумии дороиҳои бонкӣ;

¹¹⁴Каличева М.М. Совершенствование инструментов управления развитием рынка банковских услуг населению (на материалах Республики Таджикистан): дис. ... канд. экон. наук. – Душанбе, 2018. – С. 131.

¹¹⁵ Гаюров Г.Х. Организационно-экономические аспекты использования банковского потенциала в Республике Таджикистан: дис. ... канд. экон. наук. – Душанбе, 2019. – С. 107.

- таносуби андозаи коғазҳои қиматноки харидашудаи бонкҳо нисбат ба ММД;

- даромаднокии низоми бонкӣ, аз ҷумла дар муқоиса бо нишондиҳандаҳои даромаднокии дигар соҳаҳои иқтисодиёт;

- таносуби маблағҳои аҳоли дар таркиби захираҳои низоми бонкӣ нисбат ба ММД ва даромадҳои пулии аҳоли;

- таносуби маблағҳои корхонаҳо ва ташкилотҳо дар таркиби захираҳои низоми бонкӣ нисбат ба ММД;

- сатҳи тамаркуз дар низоми бонкӣ;

- даромаднокии низоми бонкӣ, аз ҷумла дар муқоиса бо нишондиҳандаҳои даромаднокии дигар соҳаҳои иқтисодиёт;

- таносуби маблағҳои аҳоли дар таркиби захираҳои низоми бонкӣ нисбат ба ММД ва даромадҳои пулии аҳоли;

- таносуби маблағҳои корхонаҳо ва ташкилотҳо дар таркиби захираҳои низоми бонкӣ нисбат ба ММД;

- сатҳи тамаркуз дар низоми бонкӣ.¹¹⁶

Маҳз барои таъмини рушди босуботи бахши бонкӣ дар стратегияҳои кишварҳо роҳҳои татбиқи чунин нишондиҳандаҳо пешбинӣ мегардад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки татбиқ ва рушди ҳамоҳангӣ ин нишондиҳандаҳои тараққиёти прогрессивии на фақат низоми молиявии кишвар, балки пешрафти иқтисодиёти миллиро дар умум таъмин менамоянд.

Чуноне ки аз таҳлилҳо бармеояд, дар солҳои охир маҷмуи маҳсулоти дохилӣ зиёда аз 4 маротиба, маҷмуи дороиҳои бонкӣ – 4,3 маротиба, сармоягузориҳои бонкӣ – 10 маротиба, сармояи бонкӣ тақрибан 5 маротиба дороиҳои пардохтпазир – 5 маротиба, қарзҳо тақрибан 4 маротиба, пасандозҳо – 5 маротиба, уҳдадориҳои бонкӣ – 5 маротиба зиёд шудаанд. Қайд кардан

¹¹⁶ Ниг.: Лаврушин О.И. Банковская экономика. Ч. 2: учебное пособие. – М.: КноРус, 2016. – С. 160; Тян Н.С. Методика диагностики и прогнозирования развития региональных коммерческих банков в системе показателей «устойчивость – рентабельность капитала» // Финансы и кредит. – 2012. – № 48. – С. 33-37 и др.

зарур аст, ки афзоиши нишондиҳандаҳои дар боло зикршудаи макроиктисодӣ ва бонкӣ ҳолатҳои манфиरो низ нишон медиҳанд.

Дар баробари ин, сатҳи умумии рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти бонкӣ на танҳо аз кишварҳои мутараққӣ, балки аз кишварҳои ИДМ ба таври назаррас ақиб мондааст. Агар дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дороиҳои умумии низоми бонкӣ нисбат ба ММД 30,8%-ро ташкил диҳанд, пас ин нишондиҳанда дар Россия 102,1%-ро ташкил медиҳад. Сатҳи монетизатсияи иқтисодиёт барои ин кишварҳо мутаносибан 29,6% ва 44,6%-ро ташкил медиҳад.¹¹⁷

Мушкилот ва самтҳои асосии рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ояндаи наздик дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то 2030, ки бо Қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 декабри соли 2016, №636 тасдиқ гардидааст, муайян карда шудааст. Дар СМР-2030 афзоиши назарраси сатҳи монетизатсияи иқтисодиёт, сармоягузори қарзии низоми бонкӣ ба рушди иқтисоди миллий ва рушди бозорҳои фондӣ пешбинӣ шудааст.

Ҷадвали 3.1. – Нишондодҳои асосии мақсадноки СМР-2030 дар низоми бонкӣ

Номгӯи нишондодҳо	Воҳид и ченак	Сенарияи индустриалӣ			Сенарияи индустриалӣ-инноватсионӣ		
		2020	2025	2030	2020	2025	2030
Монетизатсия (аз рӯи М4 ба ММД)	%	32-34	36-38	40-42	44-46	48-50	52-56
Қарзҳо нисбат ба ММД	%	30-32	34-36	38-40	39-41	43-46	48-50
Сармоякунонӣ (коғазҳои қиматнок) нисбат ба ММД	%	6-8	8-10	10-12	8-10	12-14	16-20

Сарчашма: Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе, 2016. – С. 81-82; Хайрзода Ш.Қ. Рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити бесуботии молиявӣ: дис. ... доктори илмҳои иқтисодӣ. – Душанбе, 2022. – С. 182.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки мувофиқи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 сатҳи монетизатсия бояд бо

¹¹⁷Таштамиров М.Р., Вараев А.А. Методика оценки устойчивости банковской системы с использованием макроэкономических индикативных показателей // Вестник Евразийской науки, – 2018. – № 3. – С. 1-13. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://esj.today/PDF/68ECVN318.pdf> (доступ свободный).

кишварҳои тараққикарда баробар шавад. Фақат дар чунин ҳолат мо метавонем низоми бонкии кишварро ба як қувваи ҳаракатдиҳандаи фаъолияти хоҷагии кишвар табдил диҳем. Бояд қайд кард, ки дар кишварҳои пешрафта сатҳи монетизатсия аз 50 фоиз зиёд мебошад. Аз ин лиҳоз, барои гузаштан ба модели индустриалӣ-инноватсионӣ сатҳи монетизатсия дар кишвар бояд аз 50 фоиз зиёд бошад, тавре ки дар стратегияи мазкур ба нақша гирифта шудааст.

Дар ин ҳуҷҷати стратегӣ, инчунин қайд карда мешавад, ки татбиқи ин афзалиятҳо шароит фароҳам меорад, ки на камтар аз 50 фоизи оилаҳо бо хизматрасониҳои бонкӣ фаро гирифта шуда, ҳаҷми кафолатҳо барои пасандозҳои дарозмуддати бонкӣ ба таври қонунӣ зиёд шаванд ва тадбирҳои иловагӣ оид ба ҳифзи амонатгуздорон тавассути суғурта васеъ карда мешавад.¹¹⁸

Қайд кардан муҳим аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои беҳбудии фаъолияти бонкӣ ва умуман рушди низоми бонкӣ барномаҳои бисёр таҳия ва қабул гардидаанд, ки барои соҳа ва ташаккулёбии низоми муосири бонкӣ заминаи устувори ҳукукиву инфрасохторӣ гузоштаанд.

Соли 2010 Стратегияи рушди бахши бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2010-2015 қабул карда шуд, ки татбиқи он ба рушди минбаъдаи бахши бонкии Тоҷикистон дар шароити бӯҳрон инкишофи мусоидро таъмин мекунад. Инчунин бори нахуст дар кишвар Стратегияи сиёсати пулию қарзӣ ва асбӯрии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020 қабул (аз 14 декабри соли 2016, № 174) ва амалӣ гардид. Ҳадафи он аз муайян намудани самтҳои асосии сиёсати пулию қарзӣ ва асбӯрӣ ва таъмини нишондиҳандаҳои мақсадноки он иборат аст. Стратегия таъсиси инфрасохтори муосири амалиётӣ ва молиявӣ, ташаккули механизми самарабахши таҳия ва татбиқи сиёсати пулию қарзӣ, татбиқи самтҳои афзалиятнокро барои давраи миёнамуҳлат мувофиқи нақшаҳои иқтисодӣ пешбинӣ намуд.

Ҳамаи ин ба таҳкими пойгоҳи захиравӣ ва рушди босуботи низоми бонкӣ дар кишвар мусоидат менамояд. Татбиқи чунин чораҳо барои амалисозии

¹¹⁸ Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе, 2016. – С. 87.

стандартҳои Базел-1 дар низоми бонкии Тоҷикистон ҷиҳати гузариш ба стандартҳои байналхалқӣ аҳаммияти басо муҳим доранд. Бо иртибот ба ин масъала бояд қайд кард, ки дар Стратегияи сиёсати пулиро қарзӣ ва асъории Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020 вазифаи татбиқи талаботи Базел-2 ба миён гузошта шудааст.

Бо мақсади баҳодихии низоми бонкӣ дар асоси меъёрҳои Базелӣ соли 2009 Бонки миллии Тоҷикистон Дастурамали №176 «Дар бораи тартиби танзими фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ»-ро аз 9-уми октябри соли 2009, №304 қабул кард. Инчунин солҳои 2009-2019 Бонки миллии Тоҷикистон як қатор меъёрҳои ҳуқуқиеро қабул намуд, ки мақсадашон тақвият додани нақши низоми бонкии кишвар дар иҷрои назорат ва танзими пруденсиалии фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ ба шумор меравад.

Бояд қайд кард, ки дар низоми бонки милли аз рӯйи натиҷаҳои соли 2018 бо қарори Бонки миллии Тоҷикистон дар соли 2019 феҳристи ташкилотҳои қарзии низомсоз тасдиқ гардид. Ба он аз ҷумла инҳо шомил шуданд: БДА ҚТ “Амонатбонк”, ҚСК “Ориёнбонк”, ҚСК “Бонки Эсхата”, ҚСП ТАҚХ “Имон Интернешнл” (ташкilotи қарзии эҳтимолӣ), ки дорои нишондиҳандаҳои зерин оид ба меъёри ҷамъбасти (бо %) буданд: БДА ҚТ “Амонатбонк” – 30,64, ҚСК “Ориёнбонк” – 21,75, ҚСК “Бонки Эсхата” – 13,52 ва ҚСП ТАҚХ “Имон Интернешнл” (ташкilotи қарзии эҳтимолӣ) – 7,30.¹¹⁹

Ҳамин тариқ, ин ташкилотҳои қарзии низомсоз дар рушд ва мукамалсозии низоми бонкӣ нақши калидиро иҷро карда, барои дар рушди минбаъдаи фаъолият муайян намудани самтҳои асосии сиёсати пулиро қарзӣ ва асъорӣ ва таъмини нишондиҳандаҳои мақсадноки низоми бонкӣ нақши асосиро ба уҳда гирифтаанд.

Барои боз ҳам таҳким бахшидани фаъолияти бахши бонкӣ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизматрасониҳои пардохтӣ ва низоми пардохт» соли 2016 қабул гардид, ки дар он асосҳои ҳуқуқии рушди низоми бонкӣ муайян карда шуда буданд.

¹¹⁹ Маҷаллаи “БТҚ”. Маҷаллаи таҳлили бонкӣ. – 2019. – № 1 (84). – С. 9.

Барои ташаккул ва рушди амалиёти ғайринақдӣ дар кишвар Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи чораҳо оид ба рушди минбаъдаи ҳисоббаробарнамоиҳои ғайринақдӣ» аз 30.11.2018 қабул гардид. Мақсади асосии қарори мазкур аз амалисозии шаклҳои муосири электронии ҳисоббаробарнамоиҳои ғайринақдӣ ва усулҳои фосилавии хизматрасонии бонкӣ иборат буд.

Тибқи омор ба санаи 31 декабри соли 2022 теъдоди қортоқҳои пардохтии бонкӣ дар муомилот 5,1 миллион ададро ташкил дода, нисбат ба ҳамин санаи соли гузашта 45,5 фоиз зиёд шуданд. Шумораи умумии ҳамаҷониби электронии ташкилотҳои қарзӣ 6,3 миллион ададро ташкил медиҳад, ки нисбат ба ҳамин санаи соли гузашта (79,1 фоиз) 2,8 миллион адад зиёд мебошад.

То 31 декабри соли 2022 21 ташкилоти қарзии ватанӣ барои хизматрасонӣ ба дорандагони қортоқҳои пардохтӣ 1724 банкомат ва 6004 терминали электронӣ насб кардаанд. Дар муқоиса бо ҳамин санаи соли 2021 шумораи банкоматҳо 312 адад ва терминалҳои электронӣ 1126 адад зиёд шуданд. Аз шумораи умумии терминалҳои электронӣ 2132 адад дар нуқтаҳои таъмини нақд ва 3872 адад дар муассисаҳои савдо ва нуқтаҳои хизматрасонӣ рӯст меояд.¹²⁰

Инчунин то 31 декабри соли 2022 дар муассисаҳои савдо ва нуқтаҳои хизматрасонии ҷумҳурӣ 17433 адад QR-код (коди ҷавоби зуд) истифода шудааст, ки нисбат ба ҳамин санаи соли гузашта 6397 адад (58,0%) зиёд мебошад.

Мувофиқи маълумоти оморӣ дар соли 2022 дар муассисаҳои савдо ва нуқтаҳои хизматрасонӣ дар ҷумҳурӣ 33,4 миллион амалиёти ғайринақдӣ оид ба пардохти молу хизматҳо ба маблағи 8,2 миллиард сомонӣ тавассути воситаҳои электронии пардохт (қортоқҳои пардохтӣ ва ҳамаҷониби электронӣ) анҷом дода

¹²⁰Краткий обзор итогов деятельности банковской и страховой системы за 2022 год. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://nbt.tj/ru/news/543805/>. (Дата обращения: 15.10.2023).

шудааст, ки 46 ададро ташкил медиҳад. Нисбат ба соли 2021 аз рӯи шумора 3% ва ҳаҷми транзаксияҳо 2,3 маротиба зиёд мебошад.¹²¹

Дар айни ҳол дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қортҳои пардохтии системаи миллии пардохтии «Корти миллий», системаҳои байналхалқии пардохтии VISA ва Master card, кобрендинги қортҳои системаҳои пардохтии Union Pay ва НППМ – Корти миллий, қортҳои пардохтии системаҳои маҳаллии ташкилотҳои қарзӣ ба муомилот бароварда шуда, барои истифодаи самараноки механизмҳои бонкӣ заминаи инфрасохторӣ гузоштан.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки гузаштан ба хизматрасонии муосири рақамӣ тавассути воситаҳои электронии пардохт ва амалиёти ғайринақдӣ оид ба пардохти молу хизматҳо дар бозори дохилӣ қору ғайриқарзӣ муассисаҳо ва инчунин дигар иштирокчиёни бозорро боз ҳам пурсамартар намуд. Дар навбати дигар, чунин амалиётҳои муосир барои ташаккули ҳукумати рақамӣ, ки дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 омадааст, мусоидат мекунад.

Қайд кардан зарур аст, ки имрӯз дар низоми бонкӣ саҳми бонки исломӣ низ хеле назаррас аст. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ғайриқарзӣ бонкдорӣ исломӣ», ки соли 2014 қабул гардид, ба принципҳои бонкдорӣ исломӣ барои рушди равандҳои ҳамгироии молиявӣ ва муносибатҳои молиявӣ байналхалқӣ заминаҳои мусоид гузошт.

Марҳилаи дигари стратегияи рушди низоми бонкӣ ин вогузор шудани салоҳияти назорати суғурта ба Бонки миллии Тоҷикистон мебошад. Вогузор шудани салоҳиятҳои назорати суғурта ба Бонки миллии Тоҷикистон дар асоси Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13 март соли 2017, № 851 «Дар бораи ба ихтиёри Бонки миллии Тоҷикистон додани салоҳиятҳои назорати суғурта» раёсати Бонки миллии Тоҷикистон 1 майи соли 2017, № 30 қарор «Дар бораи таъсиси Сарраёсати назорати суғурта дар сохтори Бонки миллии Тоҷикистон» қабул намуд.

¹²¹ Краткий обзор итогов деятельности банковской и страховой системы за 2022 год. [Электронный ресурс]. <https://nbt.tj/ru/news/543805/>. (Дата обращения: 15.10.2023).

Мусаллам аст, ки бозори хизматрасонии суғурта дар низоми молиявии кишвар нақши муҳимро иҷро мекунад. Мавҷудияти ширкатҳои суғуртавӣ ва рушди муваффақонаи онҳо аз ташаккулёбии муносибатҳои муосири бозоргонӣ шаҳодат медиҳад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар соли 2022 дар ҷумҳурӣ 16 ташкилоти суғуртавӣ ба аҳоли, аз ҷумла 1 ташкилоти суғуртаи давлатӣ ва 15 ташкилоти суғуртаи ғайридавлатӣ бо 67 филиал хизмат расониданд. Дороиҳои ташкилотҳои суғурта ба санаи 31 декабри соли 2022 612,0 миллион сомониро ташкил медиҳад, ки нисбат ба ҳамин санаи соли гузашта 16,4 фоиз зиёд мебошад.

Сармояи тавозунии ташкилотҳои суғурта то 31 декабри соли 2022 386,0 миллион сомониро ташкил дод, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 20,6 фоиз зиёд мебошад. Шумораи умумии шартномаҳои басташуда аз ҷониби ташкилотҳои суғурта дар соли 2022 ба 2,1 миллион адад расид, ки нисбат ба соли қаблӣ 7,3 фоиз (144,0 ҳазор) зиёд аст.

Нишондиҳандаи дороиҳои (ROA-даромади дороиҳо) ташкилотҳои суғурта то 31 декабри соли 2022 3,1 фоиз ва даромади сармоя (ROE – даромаднокии сармоя) 7,3 фоизро ташкил дод, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 1,6 банди фоизӣ зиёд аст.¹²²

Вобаста ба соҳаи суғурта барномаҳои нав, аз қабили қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи андозаи ҳадди ақали сармояи оинномавии ташкилотҳои суғуртавӣ (азнавсуғуртакунӣ)» аз 31 марти соли 2020, № 211, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи суғуртаи ҳатмии ҷавобгарию гражданию ҳуқуқи соҳибони воситаҳои нақлиёт» аз 7 августи соли 2020, № 1719, Нақшаи стратегии ислоҳоти низоми бонкӣ ва суғурта барои солҳои 2020-

¹²² Краткий обзор итогов деятельности банковской и страховой системы за 2022 год. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://nbt.tj/ru/news/543805/>. (Дата обращения: 14.10.2023).

2025 таҳия ва қабул гардидаанд, ки барои рушди соҳа шароити мусоид фароҳам меоранд.

Инчунин дар соли 2017 барномаи миёнамуҳлати «Афзалиятҳои стратегӣ ва нақшаи амал оид ба рушди механизми ҳифзи ҳуқуқҳои истеъмолкунандагони хизматрасониҳои молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2017-2019» қабул гардид.

Илова бар ин, дар кишвар бо мақсади таҳкими бозори молиявӣ Стратегияи миллии фарогирии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2026 бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 июли соли 2022, №314 тасдиқ шудааст.

Стратегияи миллии фарогирии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2026 дар асоси меъёр ва принципҳои қонунгузорӣ, стандартҳои байналмилалӣ, таҳлили вазъи фарогирии молиявӣ ва дурнамои рушди минбаъдаи он бо роҳбарии Бонки миллии Тоҷикистон, дастгирии техникии Корпоратсияи байналмилалӣ молиявӣ, Котиботи давлатӣ оид ба масъалаҳои иқтисодии Швейтсария таҳия карда шудааст.

Биниши фарогирии молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси таҳлили вазъи ҷорӣ, ба мувофиқа омадани тарафҳои манфиатдор ва бо дарназардошти хусусиятҳои хоси кишвар муайян карда шудааст.¹²³

Яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати молиявии кишвар аз байн бурдани мушкilotи марбут ба дастрасӣ ва истифодаи хизматрасониҳои молиявӣ дар шароити кунунӣ ба ҳисоб меравад. Ҳалли мушкilotи вобаста ба дастрасӣ ва истифодаи хизматрасониҳои молиявӣ барои рушди устувори баҳши бонкӣ заминаи устувори молиявӣ мегузорад.

¹²³ Стратегияи миллии фарогирии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2026. – С. 40-41.

Чадвали 3.2. – Мушкилоти марбут ба дастрасӣ ва истифодаи хизматрасониҳои молиявӣ

Мушкилоти асосӣ вобаста ба дастрасӣ ба хизматрасониҳои молиявӣ	Мушкилоти асосӣ вобаста ба истифодаи хизматрасониҳои молиявӣ
Дар қисмати дастрасии воқеӣ фарогирии нобаробари минтақаҳо бо нуқтаҳои дастрасии воқеӣ; нокифоятии фаъолнокии шабакаҳои терминалӣ ва банкоматҳо; нокифоятии шабакаи агентҳои бонкии пардохтӣ.	Дар қисмати хизматрасониҳои молиявӣ – суратхисобҳо, пасандозҳо ва қарз: мавҷуд набудани иттилоот дар бораи истифодабарандагони нодири хизматрасониҳои молиявӣ; интиқоли маблағ ва ҳамёнҳои электронӣ; аз ҷониби муштариён афзалияти бештар додан ба пардохтҳои нақдӣ ва монанди инҳо.
Дар қисмати танзимкунӣ заминаи меъёриро ҳуқуқӣ тақмил ва таҳкими дастгирии рушди устувори молияи рақамӣ ва дастрасии молиявиро талаб менамояд.	Дар қисмати суғурта ҳаҷми нокифояи бозори суғурта; камбудихо дар заминаи меъёриро ҳуқуқӣ; маълумоти нокифоя оид ба бозори суғурта.
Дар қисмати инфрасохтори молиявӣ, инфрасохтори интернетӣ ва ҳамкориҳои муштарак таносуби нокифояи шумораи банкоматҳо ва терминалҳо бо қортҳои пардохтии бонкӣ; хусусияти хоси ташкили марказҳои протсессингӣ; набудани ҳамгирии байнибонкӣ (пардохтҳо тавассути QR-рамзҳо, ҳамёни электронӣ, амалиётҳои интиқоли байни шахсони воқеӣ (P2P)); фарогирии маҳдуди интернет, арзиши баланд, суръати паст, фарогирии нобаробари минтақавӣ, мушкилоти пайвастшавӣ	Дар қисмати маблағгузориҳои субъектҳои соҳибкорӣ хурд ва миёна дастрасии нокифояи ССХМ ба қарзҳо; камбудихо дар маҳсулоти ба ССХМ пешниҳодшаванда (дастрасии маҳдуд ба қарзҳо барои хариди воситаҳои асосӣ, коҳиш додани ҳаҷми умумии қарздиҳӣ); - мубодилаи нокифояи маълумоти қарзӣ бо ССХМ; истифодаи маҳдуди усулҳо ва воситаҳои алтернативии қарздиҳӣ (қарздиҳӣ аз ҳисоби ҳаракати воситаҳои пулӣ, рейтинги қарзӣ, феҳристи гаравҳо, механизмҳои тақсмоти хавф ва ғайра); ҳамоҳангсозии нокифояи талошҳои давлат ва бахши хусусӣ

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси Стратегияи миллии фарогирии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2026. – С. 40-41.

Аз ҷадвали 3.2 бармеояд, ки дар бозори хизматрасонии молиявӣ мушкилоти зиёд мавҷуд аст. Фарогирии нобаробари минтақаҳо бо нуқтаҳои

дастрасии воқеъ, нокифоятии фаъолнокии шабакаҳои терминалӣ ва банкоматҳо, нокифоятии шабакаи агентҳои бонкии пардохтӣ барои рушди низоми бонкӣ монеахоро эҷод мекунад. Илова бар ин, заминаи меъёрию ҳуқуқӣ тақмил ва таҳкими дастгирии рушди устувори молияи рақамӣ ва дастрасии молиявиро талаб мекунад.

Дар қисмати инфрасохтори молиявӣ, ҳамкориҳои муштарак ва инфрасохтори интернетӣ бошад, таносуби нокифояи шумораи банкоматҳо ва терминалҳо бо қортҳои пардохтии бонкӣ, хусусияти ҳоси ташкили марказҳои протсессингӣ, набудани ҳамгирии байнибонкӣ (пардохтҳо тавассути QR-рамзҳо, ҳамёни электронӣ), фарогирии маҳдуди интернет, арзиши баланд, суръати паст, фарогирии нобаробари минтақавӣ, мушкилоти пайваستшавӣ ва монанди инҳо барои ташаккулёбии низоми муосири бонкӣ хавфхоро эҷод мекунад.

Дар Стратегияи миллии фарогирии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2026, инчунин мушкилоти асосӣ вобаста ба истифодаи хизматрасониҳои молиявӣ баррасӣ гардидааст. Мавҷуд набудани иттилоот дар бораи истифодабарандагони нодири хизматрасониҳои молиявӣ; интиқоли маблағ ва ҳамёнҳои электронӣ ба таври кофӣ ба суратҳисобҳо пайваст набуда, дар доираи амалиётҳои дигари бонкӣ истифода намешаванд, аз ҷониби муштариён афзалияти бештар додан ба пардохтҳои нақдӣ ва ҳавасманд набудани нуқтаҳои савдо ва хизматрасон барои ба таври васеъ истифода бурдани воситаҳои электронии пардохтӣ монеа эҷод менамоянд, мавҷудияти гурӯҳҳо, ки бо хизматрасониҳои молиявӣ фаро гирифта нашудаанд, барои таъмини рушди инклюзивии молиявӣ ҳалал мерасонанд.

Инчунин ҳаҷми нокифояи бозори суғурта, камбудӣҳо дар заминаи меъёрию ҳуқуқӣ, маълумоти нокифоя оид ба бозори суғурта, дастрасии нокифояи субъектони соҳибкориҳои хурду миёна ба қарзҳо, камбудӣҳо дар маҳсулоти ба соҳибкорон пешниҳодшаванда, мубодилаи нокифояи маълумоти қарзӣ бо иштирокчиёни бозор, истифодаи маҳдуди усулҳо ва воситаҳои алтернативии қарздиҳӣ, ҳамоҳангсозии нокифояи талошҳои давлат ва бахши

хусусӣ дар қисмати маблағгузории субъектҳои соҳибкории хурд ва миёна монеа мегардад.¹²⁴

Бояд қайд кард, ки дар зербоби мазкур мақсад муайян намудани мушкилоти дар низоми молиявӣ мавҷудбуда ва ошкор кардани самтҳои афзалиятнок дар заминаи таҳкими баҳши бонкӣ мебошад. Пешгирӣ ва ҳалли мушкилоти зикргардида на фақат барои рушди низоми бонкӣ, балки барои тамоми сегментҳои бозор аз нуқтаи назари таъмини рушди босубот зарур мебошад.

Вобаста ба объекти тадқиқот бояд қайд кард, ки унсури муҳимтарини низоми ҳифзи ҳуқуқҳои истеъмолкунандагон баланд бардоштани маърифати молиявии аҳоли мебошад, ки дар навбати худ, ҳамчун омили рушди иқтисодӣ баромад мекунад. Сатҳи пасти саводнокии молиявӣ яке аз монеаҳои рушди баҳши бонкӣ гардида, имкониятҳоро маҳдуд сохта, самаранокии танзими бозорҳои молиявӣ ва ҳимояи ҳуқуқҳои муштариёро коҳиш медиҳад.¹²⁵

Қайд кардан муҳим аст, ки СМР-2030 ва дар доираи он барномаҳои миёнамуҳлату дарозмуҳлат барои таъмини рушди минбаъдаи кишвар нигаронида шуда, самтҳои афзалиятноки соҳаҳои муҳимтарини фаъолияти хоҷагидориро муайян намуда, роҳҳои татбиқи он то имрӯз мунтазам амалӣ гашта истодааст. Бо иртибот ба ин масъала қайд кардан зарур аст, ки баъзе олимони иқтисоддон бар он ақидаанд, ки дар шароити номуайянии рушди иқтисодиёти минтақавию ҷаҳонӣ аз нуқтаи назари таъмини бехатарии иқтисодӣ ва пешгирии хавфҳои муосир зарурати таҳияи стратегияи дарозмуҳлат то соли 2050 ба миён меояд.

Масалан, профессор Б. Шарипов қайд мекунад, ки барои баланд бардоштани сатҳи камолоти бозори молиявии кишвар ва ноил шудан ба параметрҳои бозорҳои молиявии рушдёфта, ба назари мо, стратегияи миллии

¹²⁴ Стратегияи миллии фарогирии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2026. – С. 40-41.

¹²⁵ Сайисмонов Р. Повышение уровня финансовой грамотности – залог здорового развития экономики // Бонкдорӣ. Тараққиёт. Ҷаҳонишавӣ. – 2018 (Октябр-декабр). – С. 42-46.

рушди онро то соли 2050 таҳия ва амалӣ кардан зарур аст.¹²⁶ Олими ватанӣ Б. Шарипов исбот мекунад, ки татбиқи дурнамои рушди баҳши молиявӣ метавонад аз ҳисоби сегментҳои алоҳидаи бозори молиявӣ, ки ба мавқеъҳои оптималӣ ноил мегарданд, таъмин карда шавад:

- таъсиси сегменти коғазҳои қиматноки кишвар ҳамчун бозори пардохтпазиртарин ва дастрас дар ИДМ ва Осиёи Марказӣ;

- ташаккули бозори аз ҳама пардохтпазири асър дар Тоҷикистон барои намудҳои асосии асър;

- табдил додани муассисаҳои молиявии ватанӣ (бонкҳо, фондҳои нафақавӣ, ширкатҳои суғуртавӣ ва дигар муассисаҳои молиявӣ) ба сифати ташкилотҳои устувор ва боэътимоди молиявӣ, ки қодиранд хизматрасонии самараноки амалиёти молиявиро дар кишварҳои ИДМ ва Осиёи Марказӣ, инчунин дастгирӣ ва пешбурди сармоягузорӣ ва манфиатҳо таъмин намоянд;

- корхонаҳои ватанӣ дар бозорҳои ҷаҳонӣ ва минтақавӣ;

- расидани бозори молиявии Тоҷикистон ба стандартҳои кишварҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ пешрафта аз нигоҳи субот, устуворӣ, шаффофият, сатҳи сифат ва гуногунии маҳсулоти молиявӣ;

- нигоҳ доштани мавқеи устувор ва рақобатпазирии ташкилотҳои молиявии ватанӣ вобаста ба либерализатсияи бозори молиявӣ ва воридшавии ширкатҳои хориҷӣ ба он, бо дарназардошти мутобиқати Тоҷикистон ба талаботи Созмони умумиҷаҳонии савдо дар самти хизматрасонии молиявӣ.¹²⁷

Албатта, татбиқи чунин чорабиниҳо барои таъмини рушди инклюзивии молиявӣ ва бозори молиявиро ба қувваи ҳаракатдиҳандаи рушди иқтисоди миллӣ табдил додан мусоидаткунанда мебошад.

Ҳамин тариқ, ҳуҷҷатҳои стратегӣ дар рушди низоми бонкӣ нақши муҳим гузошта, дар муайян кардани ҳадафҳо, вазифаҳо ва роҳҳои расидан ба онҳо

¹²⁶ Шарипов Б.М. Теоретико-методологические аспекты формирования и развития финансового рынка в переходной экономике (на примере Республики Таджикистан): дис. ... д-ра экон. наук. – Душанбе, 2019. – С. 388.

¹²⁷ Шарипов Б.М. Теоретико-методологические аспекты формирования и развития финансового рынка в переходной экономике (на примере Республики Таджикистан): дис. ... д-ра экон. наук. – Душанбе, 2019. – С. 388.

замина мегузоранд. Барномаҳои иқтисодӣ ва стратегияҳо, пеш аз ҳама, ҳадафҳои марбут ба тавсеаи хидматҳо, афзоиши пойгоҳи муштариён, такмили технология ва ғайраро дар бар гирифта, татбиқи онҳоро дар солҳои минбаъда муайян мекунанд. Ҳуҷҷатҳои стратегӣ, аз қабili нақшаҳои стратегӣ ва концепсияҳои рушд барои рушди бахши бонкӣ, самти дарозмуддатро муайян мекунанд, ки низоми бонкӣ бояд ба он ҳаракат кунад. Нақшаҳое, ки дар ҳуҷҷатҳои стратегӣ зикр ёфтаанд, мақсад ва вазифаҳои мушаххасро дар самти баланд бардоштани маданияти молиявӣ ва истифодаи самараноки механизми ғайриро муайян мекунанд, ки бояд дар ояндаи наздик ва дурудароз ба даст оварда шаванд. Ин ба афзоиши ҳиссаи бозор, беҳтар кардани нишондиҳандаҳои молиявӣ, васеъ кардани фарогирии чуғрофӣ оварда мерасонад.

Бояд қайд кард, ки низоми бонкӣ таҳти тағйироти доимӣ, аз ҷумла тағйироти муҳити иқтисодӣ, навоариҳои технологӣ ва тағйироти меёри қарор дорад. Ҳуҷҷатҳои стратегӣ ба низоми бонкӣ кумак мекунанд, ки ба чунин тағйирот мутобиқ шаванд ва ба имкониятҳо ва таҳдидҳои нав омодагиро нишон диҳанд. Инчунин барномаҳои иқтисодӣ, ки дар заминаи татбиқи стратегия амалӣ мегарданд, метавонанд ба беҳтар шудани шаффофият ва идоракунӣ дар низоми бонкӣ мусоидат кунанд, зеро онҳо аксар вақт дурнамои равшани оянда ва нақшаҳои амалиро таъмин мекунанд. Дар маҷмӯъ, ҳуҷҷатҳои стратегӣ дар самти низоми бонкӣ барои ноил шудан ба ҳадафҳои дарозмуддат ва таъмини рушди устувори он дар шароити муносири иқтисодӣ нақши муҳим доранд ва бе истифодаи самараноки онҳо таъмини рушди босуботи иқтисодии кишвар имконнопазир аст.

3.3. Роҳҳои баланд бардоштани самаранокии низоми бонкӣ дар

Ҷумҳурии Тоҷикистон

Яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати молиявии кишвар дар шароити бӯҳрон ва маҳдуд будани захираҳои молиявӣ беҳтар намудани ғайрияти низоми бонкии кишвар ба шумор меравад. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки

фаъолияти пурсамари ташкилотҳои молиявӣ қарзӣ ва танзими самаранокии онҳо аз ҷониби давлат шартӣ муҳимми рушди дигар соҳаҳои фаъолияти иқтисодӣ ва баланд бардоштани сифати зиндагии мардум дар маҷмӯ арзёбӣ мегардад.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ мушкилоти иҷтимоӣ иқтисодии кишвар асосан тавассути сиёсати пулию қарзӣ, буҷетӣ ва қарзӣ ҳал мешавад. Аз ин рӯ, баланд бардоштани самаранокии низоми бонкии кишвар барои илми иқтисодӣ ва фаъолияти иқтисодии кишвар яке аз самтҳои муҳимми сиёсати иқтисодӣ ба ҳисоб меравад.

Низоми бонкӣ аз замони таъсисёбии худ то имрӯз роҳи дарозро тай намуда, дар марҳилаҳои гуногуни рушд дар фаъолияти иқтисодӣ ба натиҷаҳои назаррас ноил гардидааст. Натиҷаҳои бадастовардаи низоми бонкӣ барои ҳалли проблемаҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ ҳар як мамлакати ҷаҳон заминаи мустаҳкамаи молиявӣ гузоштанд. Аз тарафи дигар, дар шароити пайдоиши таҳдидҳои муосир, аз қабили паҳншавии Covid-19, вазифаи асосии низоми бонкӣ дар сатҳи муътадил нигоҳ доштани фаъолияти бонкҳо мебошад.

Шартӣ муҳимми рушди низоми бонкӣ ин таъмини рақобатпазирӣ ва пешгирии муфлисшавии бонкҳои тичоратӣ дар чунин шароит мебошад. Маҳз сатҳи пасти рақобатпазирӣ низоми бонкӣ боиси таназзули бахшҳои дигари муҳимми иқтисодӣ мегардад. Аз ин лиҳоз, нигоҳ доштани рушди устувори низоми бонкӣ аз нигоҳи таъмини амнияти молиявӣ ҳар як кишвар дар шароити бӯҳрони молиявӣ самти афзалиятноки сиёсати иқтисодии давлат ба шумор меравад.

Беҳтар намудани роҳи рушди соҳаи бонкӣ омӯзиш ва таҳияи омилҳои тақозо менамояд, ки рушди бемайлони институтҳои молиявиро шартӣ зарурии таъмини рушди иқтисодии кишвар муайян кардаанд. Бояд гуфт, ки омили муайянкунандаи рушди низоми бонкӣ, пеш аз ҳама, устувории низоми бонкӣ, сармояи калон, сатҳи баланди сармоягузорӣ, ҳимояи манфиатҳои амонатгуздорон ва монанди инҳо ба шумор меравад.

Устувории рушди бахши бонкӣ, инчунин аз имкони сари вақт расонидани хизмати босифат ба тамоми субъектҳои соҳибкорӣ, аз соҳибкории хурду миёна сар карда, то ба тамоми иштирокчиёни фаъолияти хоҷагидорӣ кишвар вобаста аст. Аз тарафи дигар, дар шароити бӯҳрон қору фаъолияти самаранок ва сари вақт ба субъектҳои соҳибкорӣ додани қарзҳои босифат кори хеле мушқил аст.

Қобили зикр аст, ки дар шароити бӯҳрон ва номуайянии рушди фаъолияти иқтисодӣ хатарҳои асосӣ сатҳи баланди таваккал, паст шудани қобилияти пардохтпазирии ташкилотҳои қарзӣ, вобастагӣ аз вазъи молиявии ҷаҳонӣ, коҳиши дороиҳо ва даромадҳои ҳам аҳоли ва ҳам муассисаҳои молиявӣ ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ, дар чунин шароит низоми бонкӣ бояд тибқи барномаи таҳияшудаи рушди иқтисоди миллӣ, бахусус СМР-2030, ки дар он бахши бонкӣ ҳамчун неруи пешбарандаи рушди дигар соҳаҳои муҳимми иқтисодиёт арзёбӣ мешавад, амалӣ гардад.

Аз нуқтаи назари предмети таҳқиқот, махсусан бояд қайд намуд, ки рушди бахши бонкӣ бештар ба ташаккули бозори муосири молиявӣ вобастагӣ дорад.

Аз ин рӯ, зарурати таъмини рушди минбаъдаи бозори молиявӣ ва воситаҳо ба миён меояд, зеро дар марҳилаи мазкури фаъолияти он амалиёти қарзии бонкҳо бартарӣ дорад, корхонаҳо тавассути дигар воситаҳои ғайриқарзӣ аз бозори молиявӣ, бинобар сабаби диверсификатсияи маҳдуд, қарз намегиранд.

Низоми бонкӣ бо амалиёти қарзӣ, ки баъзеи онҳо хусусияти квазибучетӣ доранд, пурбор карда шудааст. Бонкҳои асосӣ вазифаҳои азнавтасимкуниро иҷро намуда, захираҳои мақсаднокро ба субъектҳои иқтисодиёт равона мекунанд.¹²⁸

Бинобар ин, рушди низоми бонкии кишвар пешравии бахшҳои дигари бозори молиявиро тақозо мекунад. Дигар муассисаҳои молиявӣ низ бояд

¹²⁸ Мирзозода С.А. Совершенствование денежно-кредитной политики Таджикистана в современных условиях развития национальной экономики: дис. ... канд. экон. наук. – Душанбе, 2020. – С. 136.

фаъолияти молиявии худро диверсификатсия намуда, баъзе амалиёти бонкиро анҷом диҳанд. Чунин иқдом барои онҳо заминаи устувори молиявӣ гузошта, мавқеашонро дар бозори молиявӣ мустаҳкам мегардонад. Аз ин рӯ, сиёсати иқтисодию молиявӣ бояд ба васеъ намудани доираи амалиёт ва хизматрасонии бонкӣ нигаронида шавад.

Албатта, ин таъсиси марказҳои нави хизматрасонии молиявӣ, ташкилотҳои маблағгузори хурди миллӣ ва хориҷӣ, инчунин таҳияи чунин механизмери тақозо мекунад, ки ба рушди фаъолияти бонкӣ мусоидат кунад. Ҳамин тариқ, рушди сегментҳои дигари молиявии кишвар барои тараққиёти низоми бонкии кишвар заминаи устувори молиявӣ фароҳам оварда, охириин, дар навбати худ, рақобатпазирии хизматрасониҳои бонкиро дар бозори молиявӣ таъмин мекунад.

Бояд қайд кард, ки муваффақияти фаъолияти бонкҳо бо таъсири мутақобилаи ду омили ба ҳам алоқаманд таъмин карда мешавад. Инҳо даромаднокии баланд ва пардохтпазирӣ мебошанд. Пардохтпазирӣ маънои имконияти сари вақт пурра иҷро намудани уҳдадориҳои худро дар назди амонатгузoron ифода мекунад. Аз даст додани пардохтпазирии бонк дар ниҳоят ба муфлисшавии он оварда мерасонад.¹²⁹

Таъмини рушди устувори молиявӣ ва пардохтпазирӣ яке аз масъалаҳои асосии низоми бонкии кишвар мебошад. Мавҷудияти чунин унсурҳо аз рушди устувори молиявии бахши бонкӣ шаҳодат медиҳад. Аз ин лиҳоз, яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати молиявии кишвар таъмини пардохтпазирӣ ва қобилияти пардохтпазирии ташкилотҳои молиявӣ қарзӣ дар шароити бозор ба ҳисоб меравад. Бонк дар ҳамон сурат бозоргир ҳисобида мешавад, ки агар вай пули нақд ва дигар дороиҳоро сари вақт баргардонида тавонад ва инчунин қобилияти баргардонидани қарзҳо ва уҳдадориҳои молиявиро дошта бошад.

¹²⁹ Струк Т.Г., Ткачев П.И. Ликвидность банковской системы Республики Беларусь и пути ее повышения // Банковский бизнес и финансовая экономика: глобальные тренды и перспективы развития: материалы IV Международной научно-практической конференции молодых ученых, магистрантов и аспирантов. – М., 2019. – С. 189-194.

Инчунин вобаста ба таъмини устуворнокии фаъолияти бонкӣ қайд кардан зарур аст, ки яке аз омилҳои муҳимтарини рушди бонкҳо мавҷудияти мутахассисони баландихтисос мебошад. Сатҳи баланди касбии кормандони бонк ва дигар кормандон ба фаъолияти бонк бевосита таъсири мусбат мерасонад.

Дар робита ба ин, бояд дуруст дарк кард, ки яке аз сабабҳои муфлисшавии ду бонки низомсоз аз ҷиҳати системавӣ муҳим дар кишвар, ба гуфтаи коршиносон, мудирияти нодурусти бонкҳо арзёбӣ гаштааст. Аз ин рӯ, баланд бардоштани сатҳи тахассуси кормандони муассисаҳои молиявӣ, бахусус бонкҳои тижоратӣ самти муҳимми сиёсати ташкилотҳои молиявӣ бояд эътироф гардад.

Баланд бардоштани рушди устувори низоми бонкӣ, ба андешаи мо, аз ташаккули сармоя, беҳтар намудани хизматрасонии бонкӣ, навсозии таъминоти иттилоотӣ, баланд бардоштани сатҳи хизматрасонӣ, сатҳи саводнокии молиявии аҳоли, таъмини рақобатпазирии бонкҳои тижоратӣ, ҷорӣ намудани стандартҳои ягонаи муосир ва технологияҳои муосир вобастагӣ дорад.

Баланд бардоштани устувории низоми молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар айни замон вазифаи муҳимми тамоми ниҳодҳои давлатии молиявии кишвар мебошад. Самаранокии низоми бонкӣ, пеш аз ҳама, назорати сифат ва танзими фаъолияти бонкҳои тижоратиро тақозо мекунад.

Имрӯз бисёр бонкҳо кӯшиш мекунанд, ки ба Базел III гузаранд. Дар ҳамин ҳол, бисёре аз онҳо то ҳол аз стандартҳои Базел II нагузаштаанд, аммо кори худро тибқи низоми байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ ба роҳ мондаанд. Танҳо баъзе аз бонкҳое, ки коғазҳои қиматноки онҳо айни замон дар биржаҳо муомилот карда мешаванд, метавонанд ба талаботи Базел III ҷавобгӯ бошанд.¹³⁰

Бояд қайд кард, ки пеш аз ҷорӣ намудани муқаррароти асосии Базел III муассисаҳои молиявӣ бояд масъалаҳои такмили сохтори бонкҳо, баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ, баланд бардоштани сатҳи қарздиҳии бонкӣ,

¹³⁰ Сафаров Қ.С. Такмили низоми идоракунии хавфҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: дис. ... номзади илмҳои иқтисодӣ. – Душанбе, 2021. – С. 117.

ҳосилнокии кори бонкҳо ва ғайраро ҳал кунанд. Дар шароити бӯҳрон ва ноустувории молиявӣ гузариш ба ин меъёрҳо барои бонкҳои миллии мушкил арзёбӣ мегардад. Аз ин рӯ, дар чунин шароит идоракунии самараноки бахши бонкӣ, қорӣ намудани технологияҳои муосири баланд ва инчунин рушди ҳаматарафаи бозори молиявӣ муҳим мебошад.

Бонки миллии Тоҷикистон дар низоми танзим ва назорати бонкҳои тижоратӣ бояд вазъи кунунии бахши молиявии кишвар ва бозорҳои ҷаҳониро арзёбӣ карда, аз усулҳои назорате, ки Созишномаи Базел пешниҳод кардааст, истифода барад.

Аз маълумоти дар поён овардашуда тахмин кардан мумкин аст, ки то чӣ андоза муассисаҳои молиявии кишвар ба Созишномаи Базел мувофиқат мекунанд:

- Сармояи сатҳи якум дар ҳаҷми 6% аз рӯи Базел ва 12% аз рӯи Бонки миллии Тоҷикистон ва зиёда аз 12% барои бонкҳои иштирокчии низоми суғуртаи пасандозҳо муқаррар шудааст.

- Мувофиқи сармояи Базел-III сармояи сатҳи I, ки метавонад аз саҳмияҳои одӣ ва ғоидаи тақсимнашуда иборат бошад ва Бонки миллии Тоҷикистон низ ҳамин талаботро дорад.

- Талаботи Базел-III оид ба ташаккули сармояи захиравӣ барои пӯшонидани пардохтпазирии кӯтоҳмуддат (30 рӯз) муқаррар шуааст. Ин талабот, инчунин дар талаботи Бонки миллии Тоҷикистон бо номи «Ликвиднокии қорӣ», яъне КЗ-1 оварда шудааст.

Гузариш ба стандартҳои муосири танзими бонкӣ дар якҷоягӣ бо таъсири мусбат раванди коҳиши шумораи бонкҳоро дар Тоҷикистон таҳти таъсири омилҳои бозорӣ (созишномаҳои ҳамроҳшавии бонкҳо) ва маъмурӣ (бозхонди иҷозатнома) пурзӯр мекунад. Гузариш ба стандартҳои байналмилалӣ самаранокии низоми бонкиро афзоиш дода, ба ташкилотҳои қарзии он имкон медиҳад, ки иштирокчиёни комилҳуқуқи амалиёти бонкии байналмилалӣ

гарданд ва эътимоди сармоягузори хориҷиро мустаҳкам намоянд, ки ин шарти муҳим дар шароити ҷаҳонишавии иқтисод ва молиявӣ мебошад.¹³¹

Бо васеъ гаштани муносибатҳои иқтисодии ҷаҳонӣ ва рушди ҷаҳонишавӣ дар саросари ҷаҳон, бонкҳо низ мисли дигар ниҳодҳои иқтисодӣ ҳамдигарро пурра ва ба ҳам печида шуданд. Аз ин рӯ, агар бонкҳо иштибоҳ ва таваккал кунанд, пас оқибатҳои манфӣ ба кишварҳои дигар низ мерасад. Дар асоси ин, гузариш ба стандартҳои байналмилалӣ ба низоми бонкӣ имкон медиҳад, ки дар давраи дарозмуддат самаранокии рушдро афзоиш диҳад.

Такмили заминаи қонунгузорӣ, ҳимояи манфиатҳои саҳомон, беҳбудии фаъолияти ассотсиатсияҳои бонкӣ, ташкили бонкҳои хурд, баланд бардоштани шаффофияти сармояи бонкҳо ва мутобиқгардонии низоми бонкии кишвар ба меъёрҳои байналмилалӣ аз роҳҳои имконпазири беҳбуд бахшидани вазъи бонкӣ маҳсуб мешавад.

Дар робита ба ин, қайд кардан муҳим аст, ки дар иқтисоди миллӣ бозори молиявии кишвар танҳо ба шарофати низоми бонкӣ рушд мекунад, дар ҳоле ки унсурҳои дигари он ҳанӯз рушди комилро дарёфт накардаанд. Ин маънои онро дорад, ки имрӯз дар баробари низоми бонкӣ, ҳамзамон рушди дигар ҷузъҳои бозори молиявӣ, аз қабili коғазҳои қиматнок, суғурта, бозорҳои асъор ва пул муҳим мебошад.

Аз рӯи ин мавқеъ, барои рушди бозори молия дар Тоҷикистон, аз як тараф, сиёсати саҳтгиронаи мақомоти давлатӣ агар зарур бошад, аз ҷониби дигар, он имкон медиҳад, ки фаъолияти хешро дар асоси принципҳои ва қонунҳои бозор амалӣ гардонанд.¹³²

Дар шароити рушди сегментҳои дигари бозори молиявӣ мо имкон дорем, ки хизматрасонии бонкиро дар асоси ташаккули онҳо ба яке аз қувваҳои пешбарандаи фаъолияти иқтисодии кишвар табдил диҳем. Барои баҳодихии низоми молиявии кишвар дар иқтисодиёт ва фаъолияти иқтисодӣ

¹³¹ Сафаров Қ.С. Такмили низоми идоракунии хавфҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: дис. ... номзади илмҳои иқтисодӣ. – Душанбе, 2021. – С. 121.

¹³² Курбанова Ф.А. Формирование и развитие финансового рынка в Республике Таджикистан: состояние и перспективы: дис. ... канд. экон. наук. – Душанбе, 2020. – С. 129.

нишондиҳандаҳои гуногун мавҷуданд, ки дар асоси онҳо воқеияти рушди баҳши бонкӣ муайян карда мешавад.

Ба инҳо маблағи қарзи дохилӣ, пули нақд, уҳдадорихои системаи бонк, нақши банкҳои тижоратӣ дар тараққиёти хоҷагии халқ, қарз додан ба баҳши хусусӣ ва ғайра дохил мешаванд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки нишондиҳандаҳои низоми бонкӣ ҳанӯз аз сатҳи рушди устувор дуранд ва омили рушди иқтисодӣ шуда наметавонанд. Масалан, маблағи қарз дар муқоиса бо кишварҳои пешрафта ночиз аст. Дар ин ҷо сухан дар бораи қарз додан ба моликияти хусусӣ меравад. Бояд гуфт, ки дар шароити инкишофи муносибатҳои бозорӣ ва ташаккули шаклҳои гуногуни моликият баҳши хусусӣ дар системаи муносибатҳои иқтисодӣ мавқеи махсусро ишғол мекунад. Аз ин рӯ, қарздиҳии бонкҳо ба баҳши хусусӣ низ бояд зиёд карда шавад, то ки он ба пешрафти иқтисодиёти миллӣ таъсири мусбат расонад.

Бояд қайд кард, ки ҳиссаи қарзҳои ба баҳши хусусӣ додашуда дар ММД дар сатҳи миёна 12,6 фоизро ташкил медиҳад. Барои муқоиса бояд гуфт, ки дар кишварҳои пешрафта ин нишондод 4,2 маротиба бештар аст. Ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки маблағгузори баҳши хусусӣ барои рушди соҳибкорӣ ва умуман иқтисод мусоидкунанда шуда наметавонад.

Таҳқиқот нишон медиҳад, ки имрӯз бонкҳои тижоратӣ дар низоми маблағгузори субъектҳои соҳибкорӣ мавқеи муҳимро ишғол мекунанд. Тавре аз нишондиҳандаҳо бармеояд, дар солҳои охир аз ҳамаи шаклҳои қарз зиёдтар ба бонкҳои тижоратӣ рост омадаанд, ки ин аз нақши назарраси ин ташкилотҳо дар низоми муносибатҳои молиявӣ қарзии кишвар шаҳодат медиҳад. Аз ин рӯ, барои рушди босуръати низоми молиявӣ бояд ба бонкҳои тижоратӣ ҳамчун яке аз муҳимтарин механизмҳои рушди бозори молиявӣ диққати махсус дода шавад.

Қобили зикр аст, ки дар баробари бонкҳои тижоратӣ дигар ниҳодҳои молиявии кишвар дар самти таъмини рушди устувори молиявӣ бояд ташаккул ва инкишоф дода шаванд. Бинобар ин, як қисми муомилоти молиявӣ бояд дар

дигар муассисаҳои молиявӣ анҷом дода шавад, зеро ин талаби иқтисоди бозорӣ ва ташаккули шаклҳои гуногуни молиякӣ мебошад.

Аз тарафи дигар, чунин иқдом ба рушди ин ниҳодҳо мусоидат намуда, барои рақобатпазирии бозори молиявии кишвар заминаи устувор мегузорад. Аз ин рӯ, сиёсати молиявии кишварҳои пешрафта ба диверсификатсияи амалиёти молиявӣ тавассути ташкилотҳои ғайрибонкӣ нигаронида шудааст.

Барои ноил шудан ба ин мақсад, аз қабili таъсиси дигар ташкилотҳои ғайрибонкӣ, фароҳам овардани шароити мусоид барои амалиёти гуногуни бонкӣ ва ғайрибонкӣ, васеъ намудани механизми танзими бонкӣ ва ғайра қорҳои зиёдеро анҷом додан лозим аст. Дар ин шароит дигар муассисаҳои ғайрибонкӣ ташкил карда мешаванд, ки бори гарони ташкилотҳои молиявии тичоратиро ба дигар муассисаҳо тақсим карда, мувозинати муомилоти молиявиро дар кишвар таъмин мекунанд.

Ба ақидаи Хайрзода Ш.Қ , падидаҳои наво, ки дар соҳаи бонкдорӣи ҷаҳонӣ, аз ҷумла дар баҳши бонкии Тоҷикистон ба назар мерасанд, зарурати андешидани иқдомҳои зеринро тақозо мекунанд:

1) тақмили минбаъдаи танзими фаъолияти бонкӣ, аз ҷумла тавассути баланд бардоштани масъулияти субъектҳои хоҷагидорӣ барои зарари расонидашуда, васеъ намудани имконияти истифодаи моделҳои дохилии идоракунии хавфҳо, инкишоф додани принципҳои танзими тафриқавии фаъолияти бонкӣ;

2) модернизатсияи бизнес-моделҳои худии ташкилотҳои қарзӣ, барқарор кардани эътимоди васеъ ба онҳо. Инро метавон дар асоси амиқтар кардан ва густариш додани муносибатҳо бо истеъмолкунандагони маҳсулот ва хизматрасониҳои бонкӣ, мутобиқ кардани бонкдорӣ ба тағйирёбии рафтори муштариён, баланд бардоштани фарҳанги хизматрасонии бонкӣ анҷом дод;

3) гузариш ба арзёбии самаранокии фаъолияти бонкӣ аз нуқтаи назари иқтисодӣ, инчунин аз ҷиҳати иҷтимоӣ ва ташкилӣ, муносибгардонии назарраси сохтори хароҷот дар истеҳсоли маҳсулоти бонкӣ ва хизматрасониҳои бонкӣ;

4) таърифи дақиқтари самтҳои стратегии рушд;

5) истифодаи доимии технологияҳои муосири рақамӣ бо мақсади суръат бахшидан ба рушди иқтисодӣ¹³³

Аз нуқтаи назари мавзуи тадқиқот бояд қайд намуд, ки рушди устувори низоми бонкӣ низ бештар ба дуруст роҳандозӣ намудани сиёсати пулию қарзӣ вобаста аст. Дар байни масъалаҳои муҳимтарини танзими пулию қарзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон инҳоро бояд қайд кард:

- самаранокии пасти бисёр воситаҳои пулии БМТ (расмиятнокии асбоби меъёри Ҷоизии тахфиф, долони баланди Ҷоизии байни меъёрҳои қарзҳо ва пасандозҳои овернайт, сохтори нокифояи самаранокии амалиёт оид ба танзими пардохтпазирии бонкҳо; сатҳи хеле баланди агрегати пули М0 дар сохтори ҳаҷми пул (дар Тоҷикистон дар соли 2018 80,4%);

- долларикунонии назарраси иқтисодиёт, ки фишори иловагӣ ба қурби асъорро ба вуҷуд оварда, ҳоло омили асосии таваррум дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад; сатҳи пасти эътимоди аҳоли ва соҳибкорон дар маҷмӯъ ба низоми бонкӣ ва баҳусус ба асъори миллӣ.¹³⁴

Барои рафъи мушкилоти мавҷуда, чунонки борҳо қайд кардем, бояд сиёсати оқилонаи молиявии кишвар ва танзими давлатӣ дар шакли ҳавасмандгардонии Ҷаъолияти иқтисодии кишвар гузаронида шавад. Меъёрҳои Ҷоизии баланд, долларикунонии иқтисодиёт, самаранокии пасти воситаҳои пулӣ, танзими Ҷайрисамараноки пардохтпазирии бонкҳо, қурби ноустувори асъор ва таваррум ҳамеша дар роҳи рушди минбаъдаи низоми бонкӣ ва умуман иқтисодиёт монеа эҷод мекунанд.

Вобаста ба ин, бо мақсади таъмини рушди устувори иқтисодии кишвар барномаҳои миёнамуҳлат ва дарозмуддати иқтисодӣ таҳия гардидаанд, ки тибқи онҳо дар оянда афзоиши нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, аз ҷумла дар соҳаи бонкдорӣ бояд таъмин карда шавад.

¹³³ Рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити бесуботи молиявӣ. Хайрзода Ш.Қ. дисс...д.и.и. 08.00.10. Душанбе 2021. С. 116.

¹³⁴ Азизбаев Р.А. Роль инструментов денежно-кредитного регулирования в обеспечении экономического роста (на материалах Республики Таджикистан): дис. ... канд. экон. наук. – Душанбе, 2020. – С. 165.

Чадвали 3.3. – Роҳҳои баланд бардоштани самаранокии низоми бонкӣ

Роҳҳои такмили баҳши бонкӣ дар ҚТ
Такмили муҳити ҳуқуқӣ, ки ба фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди иқтисодиёт, баҳусус соҳибкорӣ, ҳифзи моликияти хусусӣ ва рушди рақобат дар бозори молиявӣ, баланд бардоштани устувории институтҳои молиявӣ нигаронида шудааст
Ташаккул ва рушди инфрасохтори замонавӣ бо истифода аз технологияҳои наватарини бонкӣ, рушди муносибатҳои байналмилалӣ бо марказҳои молиявии байналмилалӣ ва рушди муносибатҳо бо корпоратсияҳои байналмилалӣ, ташаккули қарздиҳии сезинагӣ ва монанди инҳо
Баланд бардоштани сифати менечмент ва идоракунии хавфҳо дар ташкилотҳои қарзӣ, такмили танзим ва назорати бонкӣ, таъмини худтаъминии молиявӣ, таъмини устувории баҳши бонкии кишвар, таъмини гузариш ба низоми шинокуандаи қурби асъор ва паст кардани сатҳи долларикунонӣ
Фароҳам овардани шароит барои рушди рақобат дар бозори молиявӣ, баланд бардоштани рақобатпазирии ташкилотҳои молиявӣ қарзӣ, беҳтар кардани сифат ва сатҳи хизматрасонии молиявӣ, васеъ намудани имкониятҳои истеъмоли хизматрасониҳои бонкӣ, диверсификатсияи манбаҳои маблағгузорию беруна барои баҳши воқеии иқтисодиёти миллӣ
Қорӣ намудани технологияҳои муосири илмталаб ва иттилоотӣ дар баҳши бонкӣ, васеъ намудани номгуӣ воситаҳои қарздиҳии соҳибкорӣ, аз ҷумла соҳибкории хурду миёна, пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳо дар соҳаи танзим ва назорати асъор
Таъсиси марказҳои нави хизматрасонии молиявӣ, ташкилотҳои маблағгузорию хурди миллӣ ва хориҷӣ, таъмини пардохтпазирии бонкҳо, навсозии таъминоти иттилоотӣ, баланд бардоштани сатҳи хизматрасонӣ, баланд бардоштани саводнокии молиявии аҳоли, таҳкими суботи молиявӣ ва иқтисодии назоратии БМТ
Истифодаи воситаҳои арзёбии хавфҳо ва усулҳои назорати пешниҳоднамудаи Созишномаи Базел, гузаштан ба стандартҳои муосири танзими бонкӣ, таҳкими эътимоди сармоягузорию хориҷӣ, таъсиси дигар ташкилотҳои ғайрибонкӣ, фароҳам овардани шароити мусоид барои амалиёти гуногуни бонкӣ ва ғайрибонкӣ, тавсеаи механизми танзими фаъолияти бонкӣ
Ҳифзи манфиатҳои шахмдорон, такмили фаъолияти ассотсиатсияҳои бонкӣ, ташкили бонкҳои хурд, баланд бардоштани шаффофияти сармояи бонкӣ ва мутобиқ гардонидани низоми бонкии кишвар ба меъёрҳои байналмилалӣ, пешбурди сиёсати оқилонаи молиявии кишвар ва танзими давлатӣ дар шакли ҳавасмандгардонии фаъолияти иқтисодӣ

Сарчашма: Коркарди муаллиф.

Мутобиқи Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020 афзалиятҳои асосии баҳши бонкии кишвар коҳиш додани осебпазирии баҳши молиявӣ (бонкӣ) ва таъмини фаъолияти устувори он, инчунин беҳтар намудани дастрасӣ ба маблағҳои молиявӣ мебошад.

Барои ноил шудан ба афзалиятҳои асосӣ вазифаҳои зерин гузошта шудаанд:

- таҳкими иқтидори танзими БМТ;
- таҳкими суботи молиявӣ ва иқтидори назоратии БМТ, аз ҷумла рушди малакаҳои кормандон дар истифодаи технологияҳои иттилоотӣ, идоракунии хавфҳо ва моделсозӣ;
- таҳкими низоми мониторинги хавфи асҷорӣ, хавфи пасандозҳои калон, сифати қарзҳо аз рӯи бахшҳо, инчунин хавфҳои бозорӣ;
- таъмини гузариш ба низоми шинокуандаи қурби асҷор ва паст кардани сатҳи долларикунонӣ;
- баланд бардоштани устувории ташкилотҳои молиявӣ ва фароҳам овардани шароит барои ташаккули низоми сезинаи қарздиҳӣ;
- таъмини фаъолияти биржаи фондӣ ва бозори тақририи коғазҳои киматнок ва диверсификатсияи манбаъҳои маблағгузорию берунии бахши воқеии иқтисодиёти миллӣ.¹³⁵

Татбиқи чунин ҳадафҳо барои низоми бонкии кишвар имкон медиҳад, ки дар ояндаи наздик фаъолияти бонк рушд карда, ба дигар соҳаҳои фаъолияти иқтисодӣ такони ҷиддӣ бахшад. Инчунин татбиқи онҳо барои самаранокии низоми бонкӣ, ки самти муҳимми фаъолияти муассисаҳои молиявӣ ва мақомоти назоратӣ ба шумор меравад, басо муҳим арзёбӣ мегардад.

Баланд бардоштани самаранокии низоми бонкиро дар шароити бозор тавассути як қатор тадбирҳои стратегӣ ва амалиётӣ ба даст овардан мумкин аст. Дар шароити рушди илму техника, пеш аз ҳама, ҷорӣ ва истифодаи технологияҳои муосир дар низоми бонкӣ шартҳои муҳимми тараққиёти соҳа маҳсуб меёбад.

Автоматикунории равандҳои бонкӣ, аз қабili коркарди барномаҳо, идоракунии хавфҳо, таҳлили маълумот ва хидматрасонии муштарӣён метавонад самаранокиро ба таври назаррас афзоиш диҳад. Чунин ҳолат ба муштарӣён имкон медиҳад, ки суратҳисобҳои худро идора карда, муомилот анҷом диҳанд ва маълумотро тавассути платформаҳои онлайн ба даст оранд.

¹³⁵ Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020. – С. 60.

Дар баробари ин, дар шароити кунунӣ рушди бонкҳои мобилӣ ва такмили таҳлил ва идоракунии хавфҳо барои самаранокии фаъолияти сектори бонкӣ такони ҷиддӣ хоҳад бахшид.

Барномаҳои мобилӣ ба муштариён имкон медиҳанд, ки дар тамоми вақт аз дастгоҳи дилхоҳ ба хидматҳои бонкӣ дастрасӣ пайдо кунанд. Ин сифати хидматрасониро зиёд ва муштариёни навро ҷалб мекунад. Инчунин истифодаи усулҳо ва технологияҳои муосири таҳлилӣ ба бонкҳо имкон медиҳад, ки хавфҳоро дақиқтар арзёбӣ ва идора карда, ба коҳиш додани талафот мусоидат кунанд.

Албатта, бе таъмини мобилии кормандон ва баланд бардоштани сифати хизматрасонии бонкӣ истифодаи таҷрибаи пешкадами кишварҳои муваффақ дар асоси баланд бардоштани сатҳи касбияти кормандон имконнопазир мебошад. Факат кормандони баландхитисос метавонанд технологияҳои нав ва усулҳои корро истифода бурда, хизматрасонии самарабахши муштариёро дар самти рушди сандуқи маҳсулот ва хизматрасониҳо осон кунанд. Рушди сандуқи маҳсулот ва хидматҳо, дар навбати худ, метавонад ниёзҳои гуногуни муштариёро, аз қабилӣ қарзидихӣ, маҳсулоти сармоягузорӣ, суғурта ва ғайра қонеъ гардонад.

Рушди шарикӣ бо ширкатҳои дигар метавонад дастрасиро ба бозорҳо ва муштариёни нав афзоиш диҳад. Албатта, дар раванди баланд бардоштани самаранокии рушди сектори бонкӣ бояд тамоми талаботи танзимкунанда ва стандартҳои амният қатъиян риоя гардида, аз талафоти молиявӣ ва таҳримҳо пешгирӣ шаванд.

Илова бар ин, идоракунии самараноки баҳисобгирии муҳосибӣ ва оптимизатсияи хароҷот метавонад хароҷоти амалиётро коҳиш диҳад ва дар заминаи он ғоидаро зиёд кунад. Татбиқи чораҳои маркетингии муассир бошад, ба бонк барои ҷалби муштариёни бештар ва афзоиши ҳиссаи бозор кумак мекунад.

Тавре таҷрибаи фаъолияти хоҷагидорӣ нишон медиҳад, самаранокии низоми бонкӣ аз бисёр омилҳо вобаста аст ва роҳҳои ҳалли онҳо вобаста ба

вазъи бозор ва ниёзҳои мушаххаси иштирокчиён фарқ мекунад. Муҳим аст, ки мунтазам таҳлили бозор, мониторинги тағйирот дар қонунгузорӣ ва тамоюлҳои технологӣ бо мақсади мутобиқ шудан ба шароити тағйирёбанда роҳандозӣ гардад.

Ҳамин тариқ, бе татбиқи ҳадафҳои мухталифи рушди хизматрасонии бонкӣ тақмили низоми молиявии кишвар имконнопазир негардад. Баланд бардоштани саводнокии молиявӣ, капитализатсияи бонкҳо, баланд бардоштани сифати маблағҳои худӣ, диверсификатсияи маҳсулоти бонкӣ, баланд бардоштани даромаднокӣ, васеъ намудани ҳаҷми захираҳои дарозмуддат, тавсеаи бозтамвил ва кам кардани арзиши хизматрасониҳои бонкӣ омилҳои муҳимми рушди низоми бонкӣ ба ҳисоб мераванд.

Илова бар ин, модернизатсияи низоми бонкӣ бидуни ҷорӣ намудани технологияҳои илмталаб, ҷорӣ намудани хизматрасониҳои электронӣ ва муосир, иттилоотикунории бахши бонкӣ дар шароити рушди пешрафти технологӣ ғайриимкон ба назар мерасад. Татбиқи самтҳои афзалиятноки дар боло зикршуда ба афзоиши сармояи бонкҳо, густариши сифати хизматрасонӣ, баланд бардоштани нуфузи муассисаҳои молиявӣ, таъмини пардохтпазирӣ ва қобилияти пардохтпазирии бонкҳо, баланд бардоштани эътимод ба бонкҳо ва беҳсозии сохтори низоми бонкии кишвар мусоидат мекунад.

Хулоса

Натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия

1. Проблемаҳои рушди низоми бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи мазкури рушд то ҳол ба таври кофӣ омӯхта нашудааст. Бояд қайд кард, ки дар чунин шароит дар назди олимони иқтисоддон масъалаи самарабахшии фаъолияти низоми бонкӣ бо мақсади таъмини худтаъминкунии молиявӣ ва умуман рушди иқтисодиёт қарор дорад. Омӯзиши ҳамаҷонибаи ҷанбаҳои назариявӣ ва методологии ташаккул ва рушди низоми бонкӣ имкон медиҳад, ки сиёсати иқтисодӣ дар соҳаи таъмини суботи молиявии кишвар оқилона пеш бурда шавад [1-М].

2. Хусусиятҳои ташаккули низоми бонкӣ ҷалби маблағҳо дар шакли пасандозҳо ҳам аз ҳисоби аҳоли ва ҳам аз субъектҳои соҳибкорӣ ва ташкилотҳои давлатӣ ба ҳисоб меравад. Моҳияти иқтисодии хизматрасонии бонкӣ қонунгардонидани талаботи иҷтимоӣ ва ба даст овардани фоидаи мутақобилан судманд бо субъектҳои соҳибкорӣ мебошад. Низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон имрӯз дар сатҳи аввали рушд қарор дорад ва аз ин рӯ, ҳанӯз тамоми имкониятҳои ҳавасмандгардонии худро татбиқ накардааст. Ташаккул ва рушди бахши бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо татбиқи ислоҳоти иқтисодӣ, такмили меъёрҳои ҳуқуқӣ, такмили муносибатҳои бозорӣ ва васеъ шудани либерализатсияи бозор алоқаманд аст [3-М].

3. Рушди бахши бонкӣ имрӯз ба шартҳои муҳими рушди иқтисодӣ табдил ёфтааст. Сатҳи рушди низоми бонкиро чунин нишондиҳандаҳо, аз қабili дороиҳои бонкӣ ба мисли мутаносибан ба фоизи ММД, ҳаҷми қарзҳои додашуда, пасандозҳои бонкӣ, таносуби сармояи низоми бонкӣ нисбат ба ММД бо фоиз ва ғайра муайян мекунанд. Рушди низоми бонкӣ ҳамчун як соҳаи мушаххаси низоми молиявӣ бо афзоиши минбаъдаи нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ тараққӣ меёбад. Таъмини рушди устувори иқтисодӣ, нигоҳ доштани таваррум дар сатҳи қобили қабул, такмили сиёсати пулию қарзӣ, танзими самарабахшии фаъолияти бонкӣ шартҳои зарурии рушди низоми бонкии кишвар ва умуман иқтисодиёт мебошад [5-М].

4. Дар ҷаҳони муосир низоми бонкӣ дар таъмини рушди иқтисодии кишвар нақши муҳим мебозад. Бо ҷамъ кардани маблағҳо банкҳо барои тезондан ва васеъ намудани истехсолот шароитҳои зарурӣ ба вуҷуд меоваранд. Бонкҳо дар бахши молиявии иқтисодиёт мавқеи марказӣ дошта, дар баробари ба иқтисодиёти кишвар равона кардани маблағҳо, инчунин ба иштирокчиёни бозор пасандозҳои иловагӣ мегузоранд ва ба ин васила рушди босуръати ҷаъолияти иқтисодии кишварро ҳавасманд мегронанд. Аз ин рӯ, низоми бонк ҳамчун омили тараққиёти хоҷагии халқ дар баланд бардоштани дараҷаи некуаҳволии халқ ва тамоми ҷамъият нақши муҳим мебозад [6-М, 2-М]

5. Дар робита ба бӯҳрони ҷаҳонии молиявӣ ва осебпазирии низоми молиявии кишвар, инчунин паҳншавии пандемия дар саросари ҷаҳон, ҷаъолияти муассисаҳои молиявӣ ва дар маҷмӯъ, ҳолати низоми молиявӣ бад шуда, тамоюли манфии рушди иқтисодиёт мушоҳида карда мешавад. Бӯҳрони молиявии ҷаҳонӣ мушкилоти бонкҳоро дар натиҷаи тағйироти даврии иқтисод шадидтар кард. Вобаста ба ин, бояд қайд кард, ки яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати молиявии кишвар дар шароити бӯҳронӣ ва маҳдуд будани захираҳои молиявӣ беҳтар намудани ҷаъолияти низоми бонкии кишвар мебошад. Баланд бардоштани устувории низоми молиявӣ ва муайян намудани роҳҳои баланд бардоштани самаранокии низоми бонкӣ дар шароити рушди иқтисодиёти кишвар аз вазифаҳои стратегии мақомоти дахлдори молия ба шумор меравад [3-М, 4-М].

Тавсияҳо барои истифодаи амалии натиҷаҳо:

1. Барои ташаккул додани ҷанбаҳои назариявии низоми бонкӣ ба принципҳои асосии ҷаъолияти бонкӣ таваҷҷуҳ зоҳир карда шуда, бояд бо меъёрҳои асосӣ ва қонунгузори танзимкунандаи ҷаъолияти бонкӣ, ки талаботи сармоя, стандартҳои амният, қоидаҳои додани қарз ва ғайраро дар бар мегиранд, муфассал омухта шаванд. Ин имконият медиҳад, ки бо навтарин дигаргуниҳои технологӣ дар соҳаи бонкдорӣ, аз қабili истифодаи технологияҳои блокчейн, хизматрасониҳои бонкии рақамӣ, зеҳни сунъӣ ва ғайраҳо шинос шавем. Омӯзиши ин ҷанбаҳои гуногуни назариявии бонкдорӣ

имкон медиҳад, ки дар бораи низоми бонкӣ дар маҷмӯъ, принципҳо ва вазифаҳои асосии он, инчунин тамоюлҳо ва мушкилоти ҷорӣ, ки бо он дучор меоянд, дарки амиқ пайдо карда, дар кишвар низоми муосири низоми бонкӣ бунёд намоем.

2. Омӯзиши хусусиятҳои ташаккул ва рушди низоми бонкии кишвар ва таъмини рушди соҳаи мазкур зарурияти рафтори баланди молиявии аҳоли, амиқтар намудани либерализатсияи бозор, ташаккули муассисаҳои молиявӣю қарзии муосир, тақвияти принципҳои рақобати озод дар кишвар ва натиҷаҳои таҳлили онҳо барои рушди минбаъдаи бахши бонкӣ ҳамчун муҳимтарин ниҳоди инфрасохтори бозорӣ ба миён меояд.

3. Таърихи рушди низоми бонкии кишварҳои хориҷӣ нишон медиҳад, ки бахши бонкӣ дар шароити кунунӣ на танҳо ба қувваи пешбарандаи ҳаёти иқтисодии кишварҳои алоҳида, балки муҳимтарин унсuri рушди иқтисоди ҷаҳонӣ низ табдил ёфтааст. Аз ин рӯ, омӯзиши таҷрибаи кишварҳои хориҷие, ки дар онҳо рушди босуръати бозори молиявӣ барои фаъолияти иқтисодии кишвар мушоҳида мешавад, аҳамияти хоса дорад. Дар асоси омӯзиши хусусиятҳои фаъолияти низоми бонкӣ метавон гуфт, ки барои низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон вариантҳои қобили таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ бо дарназардошти анъана, ҳуввият, хусусияти миллий ва тафаккурро истифода бурдан зарур аст.

4. Рушди низоми бонкӣ ҳамчун як соҳаи мушаххаси соҳаи молиявӣ, сарфи назар аз хатарҳои баланд ва таҳдидҳои муосир, бо афзоиши минбаъдаи сармоядорӣ ҳамроҳ мешавад. Барои рушди низоми бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муносибатҳои истеҳсолӣ ва рушди саноат, бунёди марказҳои муосири нақлиётию тичоратӣ, рушди соҳибкории хурду миёна, таҷдиди соҳаи кишоварзӣ ва ҷалби сармояи хориҷӣ, инчунин диверсификатсияи амалиёти бонкӣ зарур меояд.

5. Низоми бонкии ҷумҳурӣ бо соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт зич алоқаманд буда, соҳаҳои дигари ҳаёти иқтисодиро пурра менамояд. Аз ин рӯ, барои ташаккули низоми муосири бонкӣ, рушди тамоми соҳаҳои фаъолияти

иқтисодии кишвар зарур меояд. Барои рушди устувори фаъолияти бонкӣ дар кишвар баланд бардоштани саводнокии молиявӣ, капитализатсияи бонкҳо, баланд бардоштани сифати маблағҳои худӣ, диверсификатсияи маҳсулоти бонкӣ, баланд бардоштани даромаднокӣ, васеъ намудани ҳаҷми захираҳои дарозмуддат, васеъ намудани бозтамвил ва кам кардани арзиши хизматрасониҳои бонкӣ зарур меояд. Илова бар ин, ҷорӣ намудани технологияҳои илмталаб, ҷорӣ намудани хизматрасониҳои электронӣ, иттилоотикунонии бахши бонкӣ, афзоиши сармояи бонкҳо, густариши сифати хизматрасонӣ, баланд бардоштани нуфузи муассисаҳои молиявӣ, таъмини пардохтпазирӣ ва қобилияти пардохтпазирии бонкҳо, баланд бардоштани эътимод ба бонкҳо талаботи замони муосир ба шумор меравад.

РҶҶХАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

I. Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон» аз 28 июни соли 2011, №722, ш. Душанбе, (ҚҶТ аз 3.08.2018 с., №1548).
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкӣ» аз 19 майи соли 2009, №524. (ҚҶТ №782 аз 26.12.11 с.).
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти суғуртавӣ» аз 23 июли соли 2016, №1349.
4. Қонуни ҚТ «Дар бораи танзими асъор ва назорати асъор» [Матн] // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2013. - № 6. -м. 402.
5. Қонуни ҚТ «Дар бораи ташкилотҳои маблағгузори хурд» [Матн] // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2012. - №4. - м.266
6. Асосҳои сиёсати макропруденсиалии Бонки миллии Тоҷикистон // Бо қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон аз 12 июли соли 2016, №95.
7. Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020. - Душанбе, 2016. – 253 с
8. Дастурамали №186-и Бонки миллии Тоҷикистон «Дар бораи тартиби додани қарз ва ҳисоб кардани фоиз дар ташкилотҳои қарзӣ» аз 28 апрели соли 2011, таҳти №73, бо Қарори Раёсати БМТ тасдиқ гардидааст (аз 10 июни соли 2011, таҳти №612, дар Вазорати адлияи ҚТ ба қайди давлатӣ гирифта шудааст).
9. Дастурамали №207-и Бонки миллии Тоҷикистон «Оид ба тартиби ташкил ва истифодаи захира барои пӯшонидани талафоти имконпазир аз рӯйи қарзҳо дар Бонки миллии Тоҷикистон» аз 1 декабри соли 2014, таҳти №298, бо Қарори Раёсати БМТ тасдиқ гардидааст.
10. Закон Республики Таджикистан «О банковской деятельности» от 18.05. 2009 г., № 644.
11. Закон Республики Таджикистан «О банковской деятельности», г. Душанбе, 18 мая 2009 года, № 644.

12. Закон Республики Таджикистан «О банковской деятельности» от 19 мая 2009 года № 524 [Текст] // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. – 2009. – № 5. – Ст. 331.

13. Закон Республики Таджикистан «О естественных монополиях» (от 06.10.2008 г. № 433, от 23.11.2015 г. № 1256, от 18.07.2017 г. № 1460) [Текст] // Ахбори Маджлиси Оли РТ. – № 3.

14. Закон Республики Таджикистан «О Национальном банке Таджикистана» [Электронный ресурс]. Режим доступа: www.nbt.tj (Дата обращения 19.04.2021).

15. Закон Республики Таджикистан «О Национальном банке Таджикистана», от 28. 06.2011 № 722. [Текст] // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, – 2011.

16. Инструкция № 168 Национального банка Таджикистана «О порядке использования в обращении иностранной валюты на территории Республики Таджикистан» [Текст]. Утверждена Постановлением Правления Национального банка Таджикистана от 2 марта 2009 г. за № 79.

17. Инструкция № 207 Национального банка Таджикистана «О порядке формирования и использования резерва на покрытие возможных потерь (убытков) по ссудам в Национальном банке Таджикистана» [Текст]. Утверждена Постановлением Правления Национального банка Таджикистана от 1 декабря 2014 года, № 298.

18. Инструкция № 186 Национального банка Таджикистана «О порядке предоставления кредита и начисления процента в кредитных организациях» [Текст]. Утверждена Дополнением к Постановлению Правления Национального банка Таджикистана за № 58 от 3 мая 2016 г.

19. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года [Текст]. – Душанбе, 2016.

20. Лоиҳаи рафти татбиқи Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020 (то 5 апрели соли 2020) [Матн] / Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2020, – с.247

21. Программа среднесрочного развития Республики Таджикистан на 2016-2020 годы.

22. Стратегияи миёнамухлати рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2009 (бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3.08.2007 сол, №414 тасдиқ шудааст).

II. Захираҳои электронӣ

23. Азизов, С.А., Шарипов, М.Ш. Банковская система Республики Таджикистан и её значимость в развитии экономики страны. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://mts.tj/ru/1503/news/> (Дата обращения: 17.07.2020);

24. Активы кредитных финорганизаций Таджикистана в 2019 году увеличились на 3,7%. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://tajikta.tj/ru/news/> (Дата обращения: 13.01.2021).

25. Банк Канады. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki/> (дата обращения: 26.10.2020).

26. Банковская система Великобритании. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.globfin.ru/articles/banks/uk.htm>. (Дата обращения: 26.10.2020).

27. Банковская система США. [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://www.banki.ru/wikibank/bankovskaya_sistema_ssha/ (Дата обращения: 29.10.2020).

28. Вазъи низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба санаи 31 декабри соли 2022. [Захираи электронӣ]. Ҳолати дастрасӣ: <https://mfa.tj/tg/berlin/view/>. (Санаи муроҷиат: 05.10.2023).

29. Краткий макроэкономический обзор и деятельность банковской системы Республики Таджикистан за 2020 год. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://nbt.tj/ru/news/510769/> (Дата обращения: 14.09.2021).

30. Краткий макроэкономический обзор и деятельность банковской системы Республики Таджикистан за 2022 год. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://nbt.tj/ru/news/510769/> (Дата обращения: 10.10.2023).

31. Краткий обзор итогов деятельности банковской и страховой системы за 2022 год. [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://nbt.tj/ru/news/543805/?month=05&year=2022&phrase_id=85145. (Дата обращения: 06.10.2023).

32. Краткий обзор итогов деятельности банковской и страховой системы за 2022 год. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://nbt.tj/ru/news/543805/>. (Дата обращения: 15.10.2023).

33. Крах титанов, или почему не удалось спасти два крупнейших банка Таджикистана? [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://cabar.asia/ru>. (Дата обращения: 03.12.2021).

34. Мавлонкулов, П.К., Джураев, Б.М. Современное состояние банковской системы Таджикистана в условиях неопределенности мировой экономики. [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://elibrary.ru/download/elibrary_21339921_27617623.pdf. (Дата обращения: 11.08.2020).

35. Моисеенко, Д.В. Банковская система России: современное состояние и перспективы развития. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=43869608>. (Дата обращения: 02.11.2020).

36. Монетарный сектор. [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://nbt.tj/ru/statistics/monetary_sector.php. (Дата обращения: 08.10.2023).

37. Объем денежных переводов в Таджикистан в 2022 году увеличился. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://halva.tj/news/>. (Дата обращения: 06.10.2023).

38. Официальный сайт Национального Банка Белоруссии: URL: <https://www.nbrb.by/>.

39. Официальный сайт Президента Республики Таджикистан: URL: www.president.tj.

40. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 26.12.2019. - [манбаи электронӣ]. – 22.12.2019. – ҳолати дастрасӣ:

41. Послание Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 22.12.2017 года, г. Душанбе. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.president.tj/ru/node/16772>.

42. Роль банковской системы в экономике страны. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.rea.ru/ru/org/cathedries>. (Дата обращения: 23.07.2020).

43. Состояние банковской системы РТ на 31 декабря 2020 года. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://nbt.tj/upload/iblock>.

44. Состояние банковской системы Республики Таджикистан на 31 декабря 2020 года. [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://nbt.tj/ru/banking_system/overview_banking_system.php. (Дата обращения: 24.02.2021).

45. Состояние банковской системы Республики Таджикистан на 31 декабря 2022 года. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://mfa.tj/ru/berlin/view/>. (Дата обращения: 03.10.2023).

46. Сомонаи расмии БДА Чумхурии Тоҷикистон «Амонатбонк» [Захираи электронӣ]: – Душанбе. – Речаи дастрасӣ: <https://www.amonatbonk.tj>. овод.

47. Сомонаи расмии Бонки миллии Тоҷикистон [Захираи электронӣ]: – Душанбе. – Речаи дастрасӣ: <https://www.nbt.tj>. овод.

48. Сомонаи расмии Вазорати молияи Чумхурии Тоҷикистон [Захираи электронӣ]: – Душанбе. – Речаи дастрасӣ: <https://www.minfin.tj>. овод.

49. Федотова, А.Н. Факторы, влияющие на развитие банковской системы. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.izron.ru/articles/> (Дата обращения: 17.03.2021).

50. Финансово-банковская система Канады. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.canada.ru/about/economics/financial.shtml>. (Дата обращения: 20.10.2020).

51. Banko Central de la Republica Argentina. Assessment Methodology for Domestic Systemically Important Banks. URL: https://www.bcra.gob.ar/Pdfs/Marco_legal_normativo/D_SIBs_i.pdf.

52. Globally systemically important banks: updated assessment methodology and the additional loss absorbency requirement [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.bis.org/publ/bcbs255.pdf>.

53. Guidance to assess the systemic importance of financial institutions, markets and instruments: initial considerations – Background paper. Report to the G-20 Finance Ministers and Central Bank Governors [Электронный ресурс]/ IMF, BIS, FSB. – October 2009. Режим доступа: <http://www.imf.org/external/np/g20/pdf/100109a.pdf>

54. Regulatory Consistency Assessment Programme (RCAP) – Assessment of Basel III LCR regulations – Japan (декабрь 2016). URL: <https://www.bis.org/bcbs/publ/d391.pdf>.

55. Regulatory Consistency Assessment Programme (RCAP) Assessment of Basel III G-SIB framework and review of D-SIB frameworks – Japan (июнь 2016). URL: <https://www.bis.org/bcbs/publ/d371.pdf>.

56. Segoviano M., Goodhart C. Banking stability measures [Электронный ресурс] / M. Segoviano, C. Goodhart // Financial Markets Group, London School of Economics and Political Science Discussion Paper. – 2009. – № 627. Режим доступа: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2009/wp0904.pdf>

57. URL: <https://www.banki.ru/> (Санаи мурочиат: 12.06.2020).

III. Монографияҳо, китобҳои дарсӣ, васоити таълимӣ

58. Антонов, Н.Г. Денежное обращение, кредит и банки [Текст]: учебник для вузов / Н.Г. Антонов. – М.: ЮНИТИ, 2003. – 134 с.

59. Ашуров, Н. Пул, қарз ва бонкҳо. Китоби дарсӣ. [Матн] / Н.Ашуров. – Душанбе, 2012. – 480 с.

60. Банковское дело [Текст]: учебник / О.И. Лаврушин [и др.]; под ред. О.И. Лаврушина. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 667 с.

61. Гейвандов, Я.А. Центральный банк РФ: юридический статус, организация, функции, полномочия [Текст] / Я.А. Гейвандов. – М.: Изд-во Московского независимого института международного права, 1997. – с.147.

62. Государственное управление в области финансов и кредитов в России [Текст]. – М., 1997. – с.108.
63. Деньги, кредит, банки [Текст] / под ред. О.И. Лаврушина. – М.: КноРус, 2008. – с.357.
64. Доклад об экономике Таджикистана. Обзор и перспективы экономического развития [Текст]. Международный банк реконструкции и развития; Всемирный банк, 2023.
65. Кейнс, Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег [Текст] / Дж. М. Кейнс // Антология экономической классики, Т. 2. – М.: Экономика, 1992, – С. 432.
66. Кейнс, Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег [Текст] / Дж. М. Кейнс. – М.: Прогресс, 1978. – 187 с.
67. Кейнс, Дж. М. Трактат о денежной реформе [Текст] / Дж. М. Кейнс // Кейнс Дж. М. Избранные произведения. – М., 1993. – С.109.
68. Лаврушин, О.И. Банковская система в современной экономике. Ч. 2 [Текст]: учебное пособие / О.И. Лаврушин. – М.: КноРус, 2016. – 160 с.
69. Лаврушин, О.И. Банковское дело [Текст] / О.И. Лаврушин. – М.: Финансы и статистика, 1998. – 430 с.
70. Лаврушин, О.И. Российская банковская энциклопедия [Текст] / О.И. Лаврушин. – М., 1995. – 552 с.
71. Липсиц, И.В. Коммерческое ценообразование [Текст]: учебник / И.В. Липсиц. – М.: Изд-во БЕК, 2001. – 576 с.
72. Махшулов, С. Инноватсия дар бонкҳо / С. Махшулов, Б. Хоҷаев // - Душанбе, 2015. - 294 с.
73. Молчанов, А.В. Коммерческий банк в современной России: теория и практика [Текст] / А.В. Молчанов. – М.: Финансы и статистика, 2004, – 272 с.
74. Мурадова, С.Ш. Банковское дело [Текст]: учебное пособие / С.Ш. Мурадова, Е.В. Алексеева. – Ростов н/Д.: Феникс, 2009. – 248 с.
75. Нуралиев, А., Машхулов С. Бозори қарз ва асъор / А. Нуралиев, С. Машхулов // - Душанбе, “Ирфон”, 2015. - 320 с.

76. Основы банковской деятельности (Банковское дело) [Текст] / под ред. К.Р. Тагирбекова. – М.: Инфра-М; Весь Мир, 2003. – 167 с.
77. Раҳимзода, Ш. Муомилоти пулӣ ва қарз. Китоби дарсӣ [Матн] / Ш. Раҳимзода. – Душанбе: Эр-граф, 2008. – 418 с. 79. Раҳимзода, Ш. Муомилоти пулӣ ва қарз. Китоби дарсӣ [Матн] / Ш. Раҳимзода. – Душанбе: Эр-граф, 2018. – 516 с.
78. Раҳимзода, Ш. Чаҳонишавӣ ва рушди иқтисоди миллӣ. Монографияи илмӣ [Матн] / Ш. Раҳимзода. – Душанбе: Эр-граф, 2019. – 219 с.
79. Республика Таджикистан: социально-экономическая ситуация и краткосрочные перспективы. Проектный блок ЕФСР, 2020. – С. 6. –
80. Российская банковская энциклопедия [Текст]. – М.: ЭТА, 1995. – С. 51.
81. Россия и мир: 2019. Экономика и внешняя политика. Ежегодный прогноз [Текст] / рук. проекта: А.А. Дынкин, В.Г. Барановский. – М.: ИМЭМО РАН, 2018. – 170 с.
82. Словарь по экономике [Текст] / пер. с англ. под ред. П.А. Ватника. – М.: Экономическая школа, 1998. – С. 33.
83. Таджикистан: экономический меморандум по стране. Содействие потенциалу роста Таджикистана [Текст]. Отчёт No. 130045-TJ. Группа Всемирного банка. Май 2019 года. – С.17.
84. Усоскин, В.М. Современный коммерческий банк. Управление и операции [Текст] / В. М. Усоскин. – М., 1994. – 147 с.
85. Формирование национальной финансовой стратегии России: путь к подъёму и благосостоянию [Текст] / под ред. В.К. Сенчагова. – М.: Дело, 2004. – 415 с.
86. Фридмен, М. Основы монетаризма [Текст] / М. Фридмен; под науч. ред. Д.А. Козлова. – М.: ТЕИС, 2002. – 66 с.
87. Хайек, Ф.А. Пагубная самонадеянность [Текст] / Ф.А. Хайек – М., 1992. – 304 с.

88. Қурбонова, Ф.Х. Низоми бонкӣ / Ф.Х. Қурбонова // - Душанбе, “Ирфон”, 2014, - 206 с.
89. Чураев, Б.М. Пул ва бонк [Матн]: васоити таълимӣ / Б.М. Чураев. – Душанбе, 2008. – 180 с.
90. Шалабай, С.И. Финансовый менеджмент и конкурентоспособность банков Республики Казахстан [Текст]: монография / С.И. Шалабай, М.И. Шалабаев. – Алматы: Экономика, 2008. – 350 с.
91. Шиллер, Роберт. Финансы и хорошее общество [Текст] / Роберт Шиллер. – М.: Изд-во Института Гайдара, 2014. – 173с.
92. Шумпетер, Й.А. Капитализм, социализм и демократия [Текст] / Й.А.Шумпетер. – М.,1995, – 347 с.
93. Щегорцов, В.А. Деньги, кредит, банки [Текст]: учебник для вузов / В.А. Щегорцов, В.А. Таран; под ред. проф. В.А. Щегорцова. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. – 208 с.
94. Чураев, Б.М. Фаъолияти бонкӣ. Китоби дарсӣ. [Матн] /Б.М. Чураев. – Душанбе, 2018. – 500с
95. Basel Committee on Banking Supervision (2011). Global systemically important banks: Assessment methodology and the additional loss absorbency requirement, Consultative Document. С. 8.
96. Basel Committee on Banking Supervision: Global systemically important banks: updated assessment methodology and the higher loss absorbency requirement, 2013.
97. Leven L., Valencia F., 2010. Resolution of banking Crises: The Good, the Bad and the Ugly. IFM Working Paper 146, p. 36.

IV. Маколаҳо ва маърузаҳо

98. Аботина, М.Н. Проблемы совершенствования корпоративного управления в коммерческих банках [Текст] /М.Н. Аботина // Вестник

Саратовского государственного социально-экономического университета. – 2008. – № 1 (20). – С. 60-63.

99. Авдеева, И.Л. Возможности цифровой экономики для развития банковского бизнеса в России [Текст] / И.Л. Авдеева // Среднерусский вестник общественных наук. – 2017. – Т. 12. – № 5. – С. 69-81.

100. Айвазян, С.А. Выявление системно значимых финансовых организаций: обзор методологий [Текст] / С.А. Айвазян, И.К. Андриевская, Г.И. Пеникас // Деньги и кредит. – 2011. – № 8. – С. 73-86.

101. Акобирзода, Н. Заминаи ҳукукии ғаёлияти зиддиинҳисорӣ дар бозори хизматрасонии банкии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Н. Акобирзода. Ҳаёти ҳукуқӣ. - 2020.- №1 (29). - С. 254-260.

102. Аристов, Д.В. и другие. Менеджмент-анализ результатов работы банка [Текст] / Д.В. Аристов и другие // Банковское дело. – 1997. – № 4. – С. 127-132.

103. Аскарлова, С.С. Роль банковского кредитования в развитии экономики республики Таджикистан и его проблемы [Текст] / С.С. Аскарлова // Актуальные научные исследования в современном мире: материалы Международной (заочной) научно-практической конференции / под общ. ред. А.И. Вострецова. – М., 2018. – С. 180-185.

104. Астапов, К.Л. Направления совершенствования денежно-кредитной политики в России [Текст] / К.Л. Астапов // Финансы и кредит. – 2006. – № 5. – С. 109-112.

105. Ахмедов, С.К. Понятие "банковская система": современные подходы к определению и системный анализ [Текст] / С.К. Ахмедов, Р.Г. Шохахмедов // Финансы и кредит. – 2004. – № 26. – С. 102-108.

106. Ашуров, А. Н. Рушди муносибатҳои асбӯӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / А. Н. Ашуров // Паёми молия ва иқтисод. – Душанбе, 2020. – No 2(22). – С. 161-168.

107. Бабаджанов, Д.П. Некоторые аспекты денежно-кредитной политики [Текст] / Д.П. Бабаджанов // Экономика развития: стратегия развития. – 2001. – № 1. – С. 201-207.
108. Банковская наука: состояние и перспективы развития [Текст] // Деньги и кредит. – 1996. – № 4. – С. 70-81
109. Бортников, Г.П. Истоки угрозы крупных банков для финансовой системы [Текст] / Г.П. Бортников // Управление в кредитной организации, – 2010. – № 2. – С. 25-36
110. Виноградов, А.И. Банковская система США, Германии и Японии: сравнительный анализ [Текст] / А.И. Виноградов // Ученые записки Российской Академии предпринимательства. – 2015. – № 42. – С. 195-201.
111. Вострухина, Т.Ю. Факторы и условия, влияющие на развитие банковских услуг в регионах [Текст] / Т.Ю. Вострухина // Вопросы экономики и права. – 2011. – № 4. – С. 309-320.
112. Гуляева, Л.П. Современные подходы к определению экономической сущности банка [Текст] / Л.П. Гуляева // Теории микро- макроэкономики: сб. науч. работ профессорско-преподавательского состава и аспирантов / под ред. Ю.М. Мальчина, Ю.В. Николенко. – Киев, 2008. – Вып. 28. – С. 110-123.
113. Джураев, Б.М. Взаимодействие банковского сектора с реальным сектором экономики в условиях циклического развития экономики [Текст] / Б.М. Джураев // Вестник Таджикского технического университета. – 2013. – № 3 (23). – С. 137-141.
114. Джураев, Б.М. Роль Национального банка Таджикистана в укреплении банковской системы страны в условиях неустойчивости мировой экономики [Текст] / Б.М. Джураев // Актуальные вопросы экономической теории: развитие и применение в практике российских преобразований. – М., 2016. – С. 69-73.
115. Ена, А.В. Сравнительный анализ банковских систем России и развитых стран мира [Текст] / А.В. Ена // Развитие цифровой экономики в

условиях новой реальности: материалы Международной научно-практической конференции. – Саратов, 2020. – С. 12-13.

116. Ермоленко, О.М. Теоретические подходы к определению сущности банковской системы и банковского надзора [Текст] / О.М. Ермоленко // Вестник Академии знаний. – 2019. – № 2 (31).– С.286-297

117. Ефимова, Т.Р., Кузнецов, Н.В., Долгих, Е.А. Особенности современного состояния банковского сектора Российской Федерации и основные тенденции его развития // Вестник университета. 2019; (9): 149 [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://doi.org/10.26425/1816-4277-2019-9-149-156>.

118. Звегинцева, Н.А. Роль банковской системы в развитии экономики страны [Текст] / Н.А. Звегинцева // Новая наука: финансово-экономические основы. – 2017. – № 3. – С. 102-104.

119. Зверев, В.А. Совершенствование законодательства в области банковского кредитования [Текст] / В.А. Зверев // Банковское дело. – 2007. – № 1. – С.55-67.

120. Иброҳимзода И.Р., Таҳаввулоти назариявии ташаккули маърифати молиявӣ / И. Р. Иброҳимзода, А. Ҳ. Ибодов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2021. – No 3-2. – Р. 61-69.

121. Комилов, С.Д. Формирование и развитие микрофинансового сектора Республики Таджикистан [Текст] / С.Д. Комилов, У.С. Хикматов // Проблемы современной экономики. - 2010. - №1 (33). - С. 290-295.

122. Манаева, О.В., Агафонова, М.С. Современная банковская система РФ и ее совершенствование // Успехи современного естествознания. – 2012. – № 4. – С. 137-137. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.natural-sciences.ru/ru/article/view?id=29939> (дата обращения: 02.11.2020).

123. Мирсаидов, А.Б. Некоторые проблемы управления инновационной деятельностью в коммерческих банках Республики Таджикистан [Текст] / А.Б.

Мирсаидов, Л.М. Халимов // Вестник Таджикского технического университета. – 2014. – № 2 (26). – С. 118-123.

124. Моргоев, Б.С. Исследование рынка банковских услуг в Российской Федерации [Текст] / Б.С. Моргоев // Финансы и кредит. – 2008. – № 1. – С. 16-22.

125. Наимов, Ш.Р. Необходимость развития Исламского банкинга как альтернативной формы финансирования экономики Таджикистана [Текст]. / Ш.Р. Наимов // Экономика и банки. – Пинск, 2020. – № 1. – С.32-45.

126. Нуров, М. Р. Таҳлили тамоюли рушди нишондиҳандаҳои молиявии низоми бонкӣ вобаста ба меъёрҳои бозоргирӣ / М. Р. Нуров, С. Ҷ. Махшӯлов, 167 М. С. Саидов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – № 7. – Р. 161-167.

127. Ҳафизова, П. А. Рақобати бонкӣ: таърих, таҳаввулот ва дурнамои рушди он дар низоми қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон / П. А. Ҳафизова // Ученые записки Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова. Серия: Естественные и экономические науки. – 2021. – Vol. 59. – No 4. – Р. 128-131.

128. Обидова, М.Р. Теоретические вопросы реформирования монетарной политики в Республике Таджикистан [Текст] / М.Р. Обидова, Б.Б. Имомализода // Вестник Бохтарского государственного университета им. Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2023. – № 1-2 (110). – С. 243-247.

129. Перехожев, В.А. Современные подходы к пониманию категорий «банковский продукт», «банковская услуга» и «банковская операция» [Текст] / В.А. Перехожев // Финансы и кредит, – 2002. – № 21. – С. 23-32.

130. Перехожев, В.А. Ценовая эластичность как фактор формирования конкурентной стратегии предоставления банковского продукта [Текст] / В.А. Перехожев // Финансы и кредит. – 2003. – № 3. – С. 27-32.

131. Поносова, Е.В. Управление предприятием с учетом структурных факторов глобального кризиса [Текст] / Е.В. Поносова, В.Б. Главацкий // Российское предпринимательство. – 2012. – № 24 (222). – С. 76–82.

132. Раҳимзода, Ш. Иқтисодиёту бонкдорӣ ва рушди онҳо дар шароити ҷаҳонишавӣ / Ш. Раҳимзода // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2021. – № 4-1. – С. 9-14.

133. Румянцева, Е.В. Возможности применения опыта государственного регулирования банковской деятельности зарубежных стран в РФ [Текст] / Е.В. Румянцева // Право и государство: теория и практика. – 2014. – № 1 (109). – С. 117-121.

134. Савчина, О.В. Национальные банковские системы России и Германии в условиях макроэкономической нестабильности: анализ состояния и тенденции развития [Текст] / О.В. Савчина, В.И. Простомолотова, А.З. Шарашидзе // Вестник Воронежского государственного университета инженерных технологий. – 2017. – Т. 79. – № 2 (72). – С. 354-360.

135. Садриддинов, Н.Т. К вопросу государственного регулирования экономики в условиях переходного периода [Текст] / Н.Т. Садриддинов // Экономика развития: стратегия развития. – 2008. – № 3. – С. 72-77.

136. Саидмурадов, Л.Х. Проблемы «малой открытой экономики» и некоторые внешнеэкономические аспекты инфляционных процессов в экономике Таджикистана [Текст] / Л.Х. Саидмурадов // Экономика развития: стратегия развития. – 2008. – № 3. – С. 162-168.

137. Сандалов, Ҳ.А. Асосҳои институтсионалии рушди захираҳои қарзӣ дар бонкҳои тичоратӣ [Матн] / Ҳ.А. Сандалов, Г.С. Латипова // Паёми молия ва иқтисод. - 2019. - № 4 (20). - С. 14-20.

138. Солеҳзода, А.А. Таҳлили ҳавфҳои низоми бонкии кишвар дар доираи ҷораҳои сиёсати макропруденсиалӣ [Матн] / А.А. Солеҳзода, Қ.С. Сафаров // Паёми молия ва иқтисод. - 2021. - № 1 (25). - С. 36-42

139. Сайисмонов, Р. Повышение уровня финансовой грамотности – залог здорового развития экономики [Текст] / Р. Сайисмонов // Бонкдорӣ. Тараққиёт. Ҷаҳонишавӣ. – 2018 (Октябр-декабр), – С. 42-46.

140. Сальникова, А.С. Опыт функционирования банковских систем Германии и США в контексте реформы банковской системы Российской

Федерации [Текст] / А.С. Сальникова // Проблемы развития предприятий: теория и практика. – Самара: Самарский Государственный экономический университет, 2009. – С.123-136.

141. Севек, Р.М. Банковские системы зарубежных стран [Текст] / Р.М. Севек // Интеллектуальный капитал и инновационное развитие общества, науки и образования: сб. ст. Всероссийской научно-практической конференции. – М., 2019. – С. 112-114.

142. Собченко, Н.В. Современные тенденции развития и факторы, влияющие на российскую банковскую систему [Текст] / Н.В. Собченко // Успехи современной науки. – 2016. – Т. 4. – № 12. – С. 125-134.

143. Струк Т.Г. Ликвидность банковской системы Республики Беларусь и пути ее повышения [Текст] / Т.Г. Струк, П.И. Ткачев // Банковский бизнес и финансовая экономика: глобальные тренды и перспективы развития: материалы IV Международной научно-практической конференции молодых ученых, магистрантов и аспирантов. – М., 2019. – С. 189-194.

144. Таштамиров, М.Р., Вараев, А.А. Методика оценки устойчивости банковской системы с использованием макроэкономических индикативных показателей [Текст] / М.Р. Таштамиров, А.А. Вараев // Вестник Евразийской науки, – 2018. – № 3. – С. 1-13. [Электронный ресурс]. Режим доступа: [https // esj. today/ PDF/68ECVN318.pdf](https://esj.today/PDF/68ECVN318.pdf) (доступ свободный).

145. Тверская, Д.В. Перспективы развития банковской системы Китая [Текст] / Д.В. Тверская // РИСК: Ресурсы, Информация, Снабжение, Конкуренция. – Москва, 2009. – № 1. – С. 64-66.

146. Тимофеева, Ю.В. Оценка экономического потенциала организации: финансово-инвестиционный потенциал [Текст] / Ю.В. Тимофеева // Экономический анализ: теория и практика. – 2011. – № 1 (130). – С. 43-53.

147. Товкаленко, А.А. Сравнительная характеристика банковских систем России и США [Текст] / А.А. Товкаленко, Т.В. Скребцова // Будущее науки – 2013: материалы Международной молодежной научной конференции. –

Ставрополь: Ставропольский государственный аграрный университет, 2013. – С. 231-234.

148. Тянь, Н.С. Методика диагностики и прогнозирования развития региональных коммерческих банков в системе показателей «устойчивость – рентабельность капитала» [Текст] / Н.С. Тянь // Финансы и кредит. – 2012. – № 48. – С. 33-37.

149. Умаров, Х.У. Монетарные проблемы демонетизированной экономики [Текст] / Х.У. Умаров, З.С. Зарифова // Экономика развития: стратегия развития. – 2013. – № 1. – С. 56-62.

150. Умаров, Х.У. Монетарные факторы экономического развития в Республике Таджикистан [Текст] / Х.У. Умаров, П.О. Шарифов // Экономика Таджикистана. – 2022. – № 1. – С. 29-38.

151. Уроков, Д.У. Финансово-кредитные рычаги оздоровления экономики Таджикистана [Текст] / Д.У. Уроков, Х. Шарипов // Экономика развития: стратегия развития. – 2001. – № 4. – С.131-139.

152. Урунов, А.А. Рынок банковских продуктов: анализ современного состояния и перспективы развития [Текст] / А.А. Урунов, И.М. Морозова, И.Б. Родина, М.А. Юсупова // Фундаментальные исследования. – 2020. – № 12. – С. 228-233.

153. Хайрзода, Ш. Қ. Дигаргуншавии сохтори низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити ноустувории молиявӣ / Ш. Қ. Хайрзода // Паёми молия ва иқтисод. – Душанбе, 2020. – №3(23). – С. 7-18.

154. Ҳикматов, С. Низоми бонкӣ дар рушди соҳаҳои иқтисодиёти кишвар ва камбудии онҳо / С. Ҳикматов, С. Ҳ. Маҳмадризоиён // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе, 2020. – № 4. – С. 78-82.

155. Шарипов, Б. Роль денежных переводов мигрантов мигрантов в обеспечение макроэкономической стабильности Республики Таджикистан // Центральная Азия и Кавказ. – 2014. – № 4. [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL:<https://cyberleninka.ru/> (Дата обращения: 22.02.2021).

156. Шарипов, Б.М. Вазъи муосири бозори хизматрасонии бонкӣ ва дурнамои рушди он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Б.М. Шарипов, Б.М. Ҷӯраев. – Душанбе: —Ирфон, 2015. – 160 с.

157. Шарипов, Б.М. Анализ конкуренции на рынке банковских услуг Республики Таджикистан и методы ее снижения [Текст] / Б.М. Шарипов, З.Х. Нуруллоев // Вестник Российского экономического университета имени Г.В. Плеханова. – 2014. – № 4 (70). – С. 101-109.

158. Шариф, Р. Амнияти иқтисодии низоми бонкӣ омили рушди устувори иқтисодиёт / Р. Шариф // Международные отношения и безопасность. – 2022. – No 1(1). – С. 120-129.

159. Шобудинов, И.Н. Особенности формирования корпоративного управления в банковской сфере Республики Таджикистан [Текст] / И.Н. Шобудинов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2014. – № 2/10-2 (152).– С.283-296.

V. Диссертатсия ва авторефератҳо

160. Азизбаев, Р.А. Роль инструментов денежно-кредитного регулирования в обеспечении экономического роста (на материалах Республики Таджикистан) [Текст]: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.10 / Азизбаев Р.А. – Душанбе, 2020. – 165 с.

161. Бокова, Ф.М. Развитие банковской системы региона и ее инфраструктурное обеспечение в условиях рынка [Текст]: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.10 / Бокова Ф.М. – Владикавказ, 2011.– 28 с.

162. Гаюров, Г.Х. Организационно-экономические аспекты использования банковского потенциала в Республике Таджикистан [Текст]: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.10 / Гаюров Г.Х. – Душанбе, 2019. – 108 с.

163. Икромов, Н.Қ. Танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: дис. ... номзоди илмҳои иқтисодӣ: 08.00.10 / Икромов Н.Қ. – Душанбе, 2021. – 175 с.

164. Каличева, М.М. Совершенствование инструментов управления развитием рынка банковских услуг населению (на материалах Республики Таджикистан) [Текст]: дис. ... канд. экон. наук: 05.13.10 / Каличева М.М. – Душанбе, 2018.– 128с.

165. Курбанова, Ф.А. Формирование и развитие финансового рынка в Республике Таджикистан: состояние и перспективы [Текст]: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.10. / Курбанова Ф.А. – Душанбе, 2020. – 173с.

166. Ларионова, И.В. Стабильность банковской системы в условиях переходной экономики [Текст]: дис. ... д-ра экон. наук: 08.00.10 / Ларионова И.В. – Москва, 2001.– 419 с.

167. Мирзоев, С.С. Баландбардории устувории молиявии низоми бонкии Тоҷикистон [Матн]: дис. доктори фалсафа (PhD). Ихтисос 6D050900 – Молия. – Душанбе, 2021 – 166с.

168. Мирзозода, С.А. Совершенствование денежно-кредитной политики Таджикистана в современных условиях развития национальной экономики [Текст]: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.10 /Мирзозода С.А. – Душанбе, 2020.– 176с.

169. Нуров, М.Р. Такмили механизми устувории низоми бонкии Тоҷикистон дар шароити муосир [Матн]: дис. ... номзоди илмҳои иқтисодӣ: 08.00.07 / Нуров М.Р. – Душанбе, 2023.– 183 с.

170. Сафаров, Қ.С. Такмили низоми идоракунии хавфҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: дисс. баҳои дарёфти дараҷаи илмӣ н.и.и. аз рӯйи ихтисоси 08.00.10 [Матн] / Қ.С. Сафаров. – Душанбе, 2021. – 177 с.

171. Сафаров, Э.Р. Банковский и реальный секторы экономики: состояние и перспективы взаимодействия [Текст]: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.10 / Сафаров Э.Р. – Москва, 2010.– 33 с.

172. Турахонзода, Ш.Н. Исследование влияния курса национальной валюты на показатели экономического роста Таджикистана [Текст]: дис. на соискание ученой степени доктора философии (PhD), доктора по специальности 6D050900 – Финансы. – Душанбе, 2021.– 172с.

173. Хайрзода, Ш.Қ. Рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити бесуботи молиявӣ [Матн]: дис. ... доктори илмҳои иқтисодӣ: 08.00.10 / Хайрзода Ш.Қ. – Душанбе, 2021. – 301 с.

174. Шарипов, Б.М. Теоретико-методологические аспекты формирования и развития финансового рынка в переходной экономике (на примере Республики Таджикистан) [Текст]: дис. ... д-ра экон. наук: 08.00.01 / Шарипов Б.М. – Душанбе, 2019. – 388с.

175. Шарифов, П.О. Теоретические и практические аспекты макроэкономического регулирования национальной экономики в условиях открытости [Текст]: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.01 / Шарифов П.О. – Душанбе, 2020. – 184 с.

176. Якубов, М.М. Ташаккули механизми иҷтимоию иқтисодии механизми системаи самарабахши подош ва ҳавасмандии кормандони бахши бонкӣ [Матн]: дис. ... номзоди илмҳои иқтисодӣ: 08.00.05 / Якубов М.М. – Душанбе, 2018. – 173 с.

Феҳристи интишороти довталаб оид ба мавзуи диссертатсия

Мақолаҳое, ки дар нашрияҳои эътирофшудаи ҚОА ҷоп шудаанд:

[1-М]. Олимов, У. М. Зарубежный опыт организации банковских систем / У. М. Олимов // Финансово-экономический вестник. – 2021. – № 3(27). – С. 194-201. ISSN: 2663-0389

[2-М]. Олимов, У. М. Роҳҳои тақмили низоми бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / У. М. Олимов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – №. 7. – С. 176-182. ISSN 2413-5151.

[3-М]. Олимов, У. М. Ташаккулёбии сиёсати бонкӣ дар доираи барномаҳои молиявии кишвар / У. М. Олимов // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – №. 4-2(39). – С. 463-472. ISSN: 2663-0389

Дар дигар маҷаллаҳо:

[4-М]. Олимов, У.М. Особенности организации банковской системы в условиях рыночной экономики [Текст] / У.М. Олимов // Вестник Таджикского педагогического института в Раштском районе. – 2021. – № 1 (5). – С. 191-196.

[5-М]. Олимов, У.М. Особенности развития банковских систем зарубежных стран [Текст] / У.М. Олимов У.М. // Сборник материалов Международной научно-практической конференции на тему: «Таджикистан в системе современных международных финансово-кредитных отношений», г. Душанбе, 2021. – Душанбе, 2021. – С. 225-230.

[6-М]. Олимов, У.М. Рушди низоми бонкии кишварҳои хориҷӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ [Матн] / У.М. Олимов // Конфронси байналмилалӣ илмӣ-амалӣ дар мавзуи Татбиқи сиёсати мусоидат ба содирот ва воридотивазкунии ҶТ дар шароити ҷаҳонишавӣ. ДДМИТ, 23.12.2023. – Душанбе, 2023. – С.122-129.